

KROPOTKIN

ETIKO I

La Juna Penso
F 47340 Laroque Timbaut
132 B * 1979 * 10 FF

A N T A Ŭ P A R O L O

Esperanto estas internacia lingvo precipe de la laboraj klasoj. Jen kial estas speciale necese eldonadi en Esperanto la librojn, kiuj celas plej larĝajn rondojn de loĝantaro kaj kiuj antaŭ ĉio rilatas al la problemoj de internacieco, de internacia komuniĝo kaj unuiĝo, kiuj traktas pri idealoj de la evoluo de homa personeco, pri idealoj de la evoluo fizika, intelekta, emocia, estetika kaj sociala - t.e. etika - kaj vola.

Ekzistas verkistoj, kiuj faris precipe multe en tiu direkto. La plej eminentaj el ili estas : Tolstoj, Lavrov, Emerson, Ruskin, Thoreau kaj Kropotkin.

Tolstoj donis idealojn de la morala evoluo kaj per sia vivo, per siaj helaj, koloraj literaturaj figuroj, per siaj verkoj, konstatis la grandan socialan signifon de la intelekta evoluinta personeco.

Lavrov prezentis al ni idealon de la intelekta evoluo kaj pruvis la grandegan socialan signifon de la intelekta evoluinta, "kritike pensanta" personeco.

Ĉe Emerson ni trovas la idealon de la vola evoluo kaj pruvojn de la grandega socia signifo de la personeco kun disvolvita volo.

Ruskin donis idealojn de la estetika evoluo kaj montris grandan socialan signifon de la estetiko, kaj ankaŭ per sia vivo kaj agado montris eblecon kaj signifon de la plej intima interligo kaj de la plej intima interefiko inter la estetika kaj etika evoluo.

Thoreau donis brilan ekzemplon de la ideala kaj penetranta amo al la naturo kune kun profundega kompreno de la naturo.

Sed precipe larĝaj idealoj por la evoluo de la homa personeco estas donitaj de Kropotkin : - la idealo de la fizika disvolviĝo, realigata en neceseco de fizika laboro por ĉiu homo, la idealo de ĉiuflanka intelekta evoluo, kies ekzemplo estas Kropotkin mem. Ĉar li tuŝis en siaj verkoj preskaŭ ĉiujn fakojn de homaj scioj, la idealojn de morala kaj socia evoluo, la idealojn de la socivivo, kiu disponigas plenan liberecon por la elmontriĝo de la persono kaj de ĝia vola agado, la idealojn de la socivivo, bazita sur interhelpo kaj kunlaborado, sur la sento de solidareco, sur profunda respekto al la homa personeco, kaj sur la

rekono de ĝia plej alta valoro kaj plena netuŝebleco.

Jen kial estas precipe necesa la esperanta eldono de Kropotkin-verkoj kaj antaŭ ĉio de lia Etiko; necesa ĝuste nun, en la periodo de retaksado de ĉiuj valoraĵoj, en la periodo de ruinigo de la malnova mondrigardo, de la malnova sociordo, kaj konstruiĝo de la novaj mondrigardo kaj sociordo. Por krei novan mondkoncepton kaj novan sociordon estas necesaj science argumentitaj etikaj konstrueroj, kiel gvidaj steloj, kiel fontoj de la inspiro. Kaj ĝuste tiaj estas la etikaj konstruaĵoj de Kropotkin, forte argumentitaj per la faktaro de la biologio kaj sociologio.

N. KABANOV

Novembro 1924, Moskvo.

AVERTO DE LA REELDONANTO

La unua eldono de tiu ĉi libro aperis en la komencaj jaroj de SAT-eldonfako.

Ĉar la lingvo uzita de la tradukintoj entenis multajn neologismojn, kiuj ne estus kompreneblaj al la nuna esperantistaro, kaj arkaikajn sintaksajn formojn, kies uzado ne ĝeneraliĝis, ni enkondukis pli konatajn terminojn kaj frazturnojn.

Fine de la libro oni trovos liston de la ĉefaj punktoj pritraktitaj en ĉiu el la 6 ĉapitroj konsistigantaj la unuan parton de "Etiko". Laŭ nia scio, la dua parto ankoraŭ ne estis tradukita en esperanton.

La unua eldono estis presita. La broŝurservo de SAT, kiu ĝis nun uzis nur mimeografilon, unuafoje provas ofsetilon, kies teknikon mi ankoraŭ ne bone scipovas. Pro tiu nescio ankaŭ la korektado de tajperaroj makulas kelkajn paĝojn. Mi petas indulgon de la legantaro.

1978.

Kribo
(Broŝurservo de SAT)

I. LA MODERNA BEZONO KONSTRUI

FUNDAMENTON DE LA MORALO (*)

Kiam ni revuas la grandiozajn sukcesojn de l'natursciencoj en la daŭro de la 19a jarcento kaj vidas kion ili promesas al ni en sia plua evoluo, ni ne povas ne konscii, ke antaŭ la homaro aperas nova periodo de ĝia vivo, aŭ almenaŭ ke ĝi tenas en siaj manoj ĉiujn rimedojn por aperigi tiun novan epokon.

Dum la lasta jarcento, sub la nomo de l'scienco pri homo (antropologio), la scienco pri primitivaj soci-institucioj (prahistoria etnologio) kaj la historio de religioj, - estas kreitaj novaj branĉoj de la kono, kiuj malkovras al ni absolute novan koncepton pri la tuta evoluprocezo de l'homaro. Aliflanke, dank'al la eltrovoj en la kampo de fiziko koncerne strukturon de astroj kaj de la materio ĝenerale, kreiĝis nova kompreno pri la vivo de l'universo. Samtempe la antaŭaj doktrinoj pri origino de la vivo, pri la situo de la homo en la kosmo, pri esenco de la racio, estis radikale ŝanĝitaj rezulte de rapida evoluo de l'vivscienco (biologio), la apero de l'teorio pri disvolvo (evoluteorio) kaj ankaŭ dank'al la progreso de l'scienco pri psika vivo (psikologio) de la homo kaj de la bestoj.

Kiam oni diras, ke en ĉiuj siaj fakoj (eble escepte de la astronomia) la sciencoj pli progresis dum la 19a jarcento ol dum ajnaj pasintaj tri aŭ kvar jarcentoj, - tio ne estas ankoraŭ sufiĉa. Necesas retroveni je pli ol du jarmiloj en la epoko de la disfloro de filozofio en antikva Grekio por trovi la saman vekigon de la homa penso. Sed eĉ tiu ĉi komparo estus neĝusta, ĉar tiutempe la homo ne jam atingis tian regadon super tekniko, kian ni vidas nun; kaj ĝuste la evoluo de l'tekniko ebligas al la homo liberiĝi de la sklav-laboro.

Samtempe evoluis en la moderna homaro aroge kuraĝa inventospirito, kiun envivigis la ĵusaj sukcesoj de l'sciencoj.

(*) Tiu ĉi ĉapitro unue aperis anglalingve en la revuo Nineteenth Century, en aŭgusta numero de la jaro 1904.

La rapide sinsekvaj inventoj tiagrade kreskigis la produktivon de l'homa laboro, ke por modernaj civilizitaj popoloj fine ekestis atingebla tia ĝenerala bonstato, pri kiu oni eĉ ne povis revi dum la antikvo, mezepoko, aŭ la unua duono de la 19a jarcento. Unuafoje la homaro povas aserti, ke ĝia povo kontentigi ĉiujn siajn bezonojn superas la bezonojn mem, ke nun ne plu necesas ŝarĝi la jugon de l'mizero kaj humiliĝo sur tutaj homklasoj por bonstatigi la malmultajn kaj faciligi al ili pluan spiritevoluon. La ĝenerala kontento ne niun ŝarĝanta per la premanta kaj senpersoneciga laboro fariĝas nun ebla, kaj la homaro povas fine rekonstrui sian tutan soci-vivon sur la principoj de l'justo.

Ĉu sufiĉos al la modernaj civilizitaj popoloj la konstrua socikreivo kaj kuraĝo por utiligi la konkerojn de la homa penso al la ĝenerala bono ? Malfacile estas antaŭdiri. Sed almenaŭ jeno estas senduba : la ĵusa disfloro de l'scienco jam kreis la spiritan atmosferon necesan por funkciigi konformajn fortojn kaj ĝi jam donis al ni necesajn konojn por efektivigo de tiu granda tasko.

Retroveninte al la sama filozofio de l'naturu, malatentita de post la antikva Grekio ĝis kiam Bacon vekis la sciencon esploron el ĝia longa dormetado, la moderna scienco konstruis la fundamenton de l'kosmogonio, liberigita de supernaturaj hipotezoj kaj de la metafizika "mitologio de la pensoj", - kosmogonio tiom granda, poezia kaj inspira kaj tiom penetrita de la spirito libereca, ke ĝi certe kapablas ekvivigi novajn fortojn. La homo ne plu bezonas meti la vestojn de l'superstiĉo sur siajn idealojn de la morala belo kaj sur siajn ideojn pri la juste konstruita socio; li ne bezonas plu atendi la socirekonstruon flanke de la Plejsaĝulo. Li povas prunti siajn idealojn el la naturo, kaj el la studo de ĝia vivo li povas ĉerpi la bezonatajn fortojn.

Unu el la ĉefaj akiraĵoj de la moderna scienco estas, ke ĝi pruvis la nedetruiblajn de la energio, malgraŭ ĉiuj eblaj modifoj. Por la fizikistoj kaj matematikistoj tiu penso estis riĉa fonto de diversspecaj malkovroj; esence per ĝi estas penetritaj ĉiuj modernaj esploroj. Sed ankaŭ la filozofia signifo de tiu eltrovo estas egale grava. Ĝi kutimigas la homon kompreni la vivon de l'universo kiel seninterrompan, senfinan ĉenon de l'transformiĝoj de la energio : mekanka movo povas iĝi sono, varmo, lumo, elektro; kaj inverse, ĉiu el tiuj energispecoj aparte estas transformebla en aliajn. Kaj inter ĉiuj ĉi transformiĝoj la estiĝo de nia plane-

do, la laŭgrada evoluo de ĝia vivo, ĝia fina malkomponiĝo estonta kaj retroveno al la granda kosmo, ĝia absorbiĝo en la universo estas nur senlime etaj fenomenoj - simpla minuteto en la vivo de la astromondoj.

La samo okazas ankaŭ ĉe la studo de l'organa vivo. La esploroj faritaj en la vasta interregiono, kiu apartigas la neorganan mondon de la organa kaj kie la plej simplaj vivprocedoj ĉe malsuperaj fungoj estas apenaŭ distingeblaj kaj tamen nesufiĉe de la kemia atommovado, konstante okazanta en la komplikaj korpoj, - tiuj ĉi esploroj forigis de la vivofenomenoj ilian misteran, mistikan karakteron. Samtempe niaj vivkonceptoj tiom vastiĝis, ke ni kutimas nun konsideri la amasiĝon de materio en la universo - ĉu en solida, ĉu fluida, ĉu gasa formo (al la lasta apartenas nebulozoj en la stela mondo) kiel ion vivantan kaj pasantan la samajn ciklojn de l'evoluo kaj malkomponiĝo, kiel tiuj de la vivestaĵoj. Plue retroveninte al la pensoj iam ĝermintaj en la antikva Grekio, la moderna scienco, paŝon post paŝo, finobservis la mirindan evoluon de l'vivestaĵoj de la protozooj, apenaŭ nomindaj "organismoj", ĝis la senfina diverso de l'vivestaĵoj, kiuj nun loĝas nian planedon kaj belkronas ĝin. Kaj fine kutimiginte nin al la penso, ke ĉiu vivestaĵo prezentas grandegmezure la produkton de l'medio, en kiu ĝi vivas, la biologio solvis unu el la plej grandaj enigmoj de la naturo : ĝi eksplikis la adaptiĝon al la vivkondiĉoj, renkontataj de ni ĉiupaŝe.

Eĉ en la plej enigma vivelmontro, en la penso- kaj sentosfero, kie la homa intelekto perceptas la procedojn mem, per kies helpo ĝi fiksas la impresojn ricevatajn elekstere, eĉ en tiu malplej esplorita sfero, la homo sukcesis ĵeti la rigardon en la mekanismon de la penso per esplormetodoj uzataj en la fiziologio.

Fine en la vasta regiono de homaj institucioj, moroj kaj leĝoj, superstiĉoj, kredoj kaj idealoj estis ĵetita tuta brila lumo de la antropologiaj skoloj de historio, leĝoscienco kaj socia ekonomio, ke oni povas diri kun certo, ke la celado al "la pleja feliĉo por la plejo da homoj" jam ne plu estas revo, nek utopio. Ĝi estas ebla. Kaj plie estas ankaŭ pruvite, ke la bonstato kaj feliĉo ĉu de la tuta popolo ĉu de aparta klaso ne povas esti bazitaj eĉ provizore sur la premado super aliaj klasoj, nacioj aŭ rasoj.

La moderna scienco atingis tiamaniere duoblan celon. Unuflanke ĝi donis al la homo tre valoran lecionon de modesto.

Ĝi instruas al la homo sin konsideri nur kiel senfine etan universon. Ĝi elpuŝis la homon el malvasta egoista apartiĝo kaj forigis lian memfidon, pro kiu li konsideris sin la centro de l'universo kaj speciala zorgato de l'kreinto. Ĝi komprenigas al la homo, ke ekster la granda Tuto nia "Mio" estas nulo, ke "Mio" ne povas eĉ sin defendi sen iu "Vio". Kaj aliflanke la scienco samtempe montris kiel potenca estas la homaro en sia progresanta evoluo, se ĝi scipove utiligas la senliman energion de l'Naturo.

Tiamaniere la scienco kaj la filozofio havigis al ni materian forton, samkiel pensliberon, ambaŭ necesaj por estigi en la vivo agantojn, kiuj kapablus konduki la homaron sur la nova vojo de l'ĝenerala progreso. Ekzistas tamen unu sciencobranĉo, kiu restas post la aliaj. Tiu branĉo estas la etiko - la doktrino pri la fundamento de l'moralo.

La doktrino, konforma al moderna stato de l'scienco kaj kapabla utiligi ties konkerojn por konstrui fundamenton de l'moralo sur larĝa filozofia bazo, la doktrino, kiu donus al la civilizitaj popoloj la inspiran forton por la granda venonta rekonstruo, - tia doktrino ne estas ankoraŭ aperinta. Kaj tamen ĝia bezono estas ĉiuloke kaj ĉiumomente sentata. Novan realan moralsciencon, same liberigitan de l'religia dogmismo, superstiĉoj kaj metafizika mitologio, kiel jam estas liberiginta la moderna naturscienca filozofio kaj samtempe inspiritan de sublimaj emocioj kaj helaj esperoj, sugestataj al ni per la moderna kono pri homo kaj lia historio - jen kion insiste postulas la homaro.

Nenia dubo ekzistas pri la eblesto de tia scienco. Se la naturesplorado havigis al ni la principojn de l'filozofio, kiu ampleksas la vivon de l'tuta universo, la evoluon de vivestaĵoj sur la tero, la leĝojn de l'psika vivo kaj la evoluon de l'socioj, - do la sama esplorado devas al ni havigi naturan eksplikon pri la fontoj de morala sento. Ĝi devas montri al ni kie ripozas la fortoj, kapablaj levadi la moralsenton ĝis la ĉiam pli granda alteco kaj pureco. Se la meditado al la universo kaj intima konateco kun la naturo povis naski altan inspiron ĉe la grandaj naturistoj kaj poetoj de la 20-a jarcento, se la penetrado en la profundon de l'Naturo povis plivigli la pulsadon de la vivo ĉe Goethe, Byron, Shelley, Lermontov dum observado al muĝanta ventego, al kvieta kaj majesta montoĉeno aŭ malluma arbaro

kun ĝiaj loĝantoj, - kial do pli profunda penetro en la vivon de l'homo kaj de lia sorto ne povus egale inspiri poeton ? Kaj kiam la poeto trovas ĝustan esprimon por sia sento de komuneco al la kosmo kaj sia unueco kun la tuta homaro, li ekkapablas inspiri milionojn da homoj per sia impulso. Li sentigas en ili la deziron iĝi ankoraŭ pli bonaj, li vekas en ili la plej bonajn fortojn. Li vekas en homoj ĝuste tiun ekstazon, kiun oni antaŭe konsideris kiel religian atribuaĵon. Kaj efektive, kion prezentas la psalmoj, en kiuj multaj vidas la plej altan esprimon de religi-emocio, aŭ la plej poeziaj partoj de la sanktaj libroj de l'oriento ? Ja nur provojn esprimi ekstazon de la homo dum la meditado al la universo, ja nur vekigon en li de la sento pri poezio de l'natur.

La bezono pri realisma etiko estis sentata jam dum la unuaj jaroj de l'scienca Renaskiĝo, kiam, konstruante la fundamenton por renaskiĝo de l'scienco, Bacon skizis ankaŭ la elementajn trajtojn de la empiria scienca etiko, malpli detale ol tion faris liaj adeptoj sed kun tia larĝa ĝeneraligo, kiun atingis nur nemultaj kaj kiun oni malmulte superis eĉ niatempe.

La plej bonaj pensistoj de la 17a jarcento plu laboris sandirekte, penante verki etiksistemojn sendependajn de la religiaj ordonoj. Hobbes, Cudworth, Locke, Shaftesbury, Paley, Hutcheson, Hume kaj A. Smith kuraĝe laboris en Anglio por solvi tiun problemon, ĝin ĉiuflanke studante. Ili indikis naturfontojn de l'morala sento kaj en siaj difinoj de moralaj taskoj ili plejparte (escepte de Paley) sin bazis same sur la grundo de l'pozitiva kono. Diversavoje ili penadis kunigi "intelektismon" (raciecon) kaj "utilismon" (teorio pri util-eco) de Locke kun "moralsento" kaj "sento de Belo" de Hutcheson, kun "teorio de asociado" de Hartley kaj kun etiko de la sento de Shaftesbury. Traktante la celojn de l'etiko kelkaj el ili jam parolis pri tiu "harmonio" inter memamo kaj zorgo pri siaj familianoj, kiu ekludis tian rolon en la etikteorioj de la 19a jarcento; kaj ili ĝin traktis interlige kun la "aspiro al laŭdo" de Hutcheson kaj kun "simpatio" de Hume kaj A. Smith. Fine, se ili estis en embaraso doni racian eksplikon al la sento de l'devo, tiam ili sin turnis ĉu al la influo de religio en prahistoria epoko, ĉu al la "denaska sento", ĉu al la pli-malpli modifita teorio de Hobbes, kiu opiniis, ke la leĝoj kaŭzas socion kaj ke primitiva sovaĝulo estas malsociema animalo.

La francaj materialistoj kaj enciklopediistoj diskutis pri

la problemo samdirekte iom pli akcentante je memamo kaj penante akordigi du malajn inklinojn de l'homa naturo : - mal-larĝe personecan kaj sociecan. Ili pruvis, ke socia vivo ne pre akcelas la evoluon de la plej bonaj ecoj de l'homa naturo. Rousseau kun sia racia religio estis la liganta ĉenero inter materialistoj kaj kreduloj. Kuraĝe traktante sociajn problemojn de la epoko, li influis multe pli ol aliuloj. Aliflanke eĉ ekstremaj idealistoj, kiel Descartes kaj lia adepto-panteisto Spinoza kaj eĉ certatempe la transcenda idealisto Kant, ne plene kredis, ke moralaj principoj devenas de revelacio. Tial ili provis meti sub la etikon pli larĝan bazon, tamen ne rifuzante la ideon pri superhoma origino de morala leĝo.

Kun ankoraŭ pli granda forto, la sama celado trovi la realan bazon por etiko aperas en la 19a jarcento, kiam tuta vico da bone pripensitaj etiksistemoj estis kreita sur bazo de l'memamo (egoismo), aŭ sur la "homaramo" (Auguste Comte, Littré, k.m.a. iliaj adeptoj, malpli konataj) sur la "simpatio" kaj "intelekta identigo de sia personeco kun la homaro" (Schopenhauer), sur la utilismo, t.e. "utileco" (Bentham, Mill) kaj fine sur la evoluteorio (Darwin, Spencer, Guyau). Ni jam ne parolas pri sistemoj, kiuj neas la moralon. Devenantaj de La Rochefoucauld kaj Mandeville, ili estis evoluigitaj en la 19a jarcento fare de Nietzsche kaj de kelkaj aliaj, kiuj pledis por la suverenaĵrajtoj de l'persono, sed samtempe celis levi la moralnivelon per siaj akraj atakoj kontraŭ la duonecaj moralkonceptoj de l'moderno.

Du etikteorioj, pozitivismo de Comte kaj utilismo de Bentham, profunde influis, kiel estas konate, sur la pensadon de nia epoko. El ambaŭ, tiu de Comte metis sian stampon sur ĉiuj sciencesploroj, per kiuj fieras la moderna scienco. Ili donas ankaŭ komencon al la tuta grupo de derivitaj sistemoj; kaj preskaŭ ĉiuj distingindaj modernaj esploristoj de psikologio, evoluteorio kaj antropologio riĉigis la literaturon pri etiko per pli-malpli memstaraj kaj altvaloraj studoj. Sufiĉas, se ni mencias el ili Feuerbach, Bain, Leslie Stephen, Proudhon, Wundt, Sidgwick, M. Guyau, Jodl, ne parolante pri multaj aliaj, malpli konataj. Fine ni menciuj ankaŭ fondiĝon de multaj etik-asocioj por vasta propagando de moraldoktrinoj, kiuj ne estas bazitaj sur la religio. Samtempe estiĝis, en la unua duono de la 19a jar-

cento, grandioza movado, laŭekstere ekonomia kaj esence profunde etika sub la nomoj : "fourrier-ismo", "owen-ismo", "saint-simon-ismo", kaj, iom poste, "internacia socialismo" kaj "anarkismo". Tiu ĉi movado, ĉiam pli kaj pli kreskanta, celas kun helpo de ĉiulandaj laboristoj ne nur revizii la ĉefajn bazojn de ĉiuj moralkonceptoj, sed ankaŭ rekonstrui la vivon tiel, ke ĝi malfermu novan paŝon por moralkonceptoj de la homaro.

Povus ŝajni, ke post tiom da raciismaj etiksistemoj, kreitaj dum lastaj du jarcentoj, ĉio enportata en tiun regionon estas aŭ ripeto de tio jam dirita, aŭ provo sintezi diversajn partojn de la antaŭe prilaboritaj sistemoj. Sed jam la fakto, ke la ĉefaj sistemoj de la 19a jarcento - pozitivismo de Comte, teorio de utileco (utilismo) de Bentham kaj Mill kaj altruista evoluismo (t.e. teorio pri socia evoluado de la moralo) proponita de Darwin, Spencer kaj Guyau, - ĉiu aldonis ion esencan al teorioj de antaŭuloj, - jam sole tiu fakto pruvas, ke la etikproblemo estas ankoraŭ ne elĉerpita.

Se ni prenos nur la tri lastajn teoriojn, ni konstato, ke Spencer bedaŭrinde ne utiligis ĉiujn faktojn, kiuj troviĝas en la rimarkinda prietika skizo de Darwin, en lia Origino de homo, dum Guyau enkondukis en la esploron de moralaj impulsoj tian altgrade gravan elementon, kian reprezentas superfluo de energio en sentado, pensado kaj volado kaj kiu ne ankoraŭ estis atentata de antaŭaj esploristoj.

La fakto mem, ke ĉiu nova sistemo povis enporti novan kaj gravan elementon, jam pruvas, ke la scienco pri moralimpulsoj estas ankoraŭ tre malmulte formiĝinta. Efektive, oni rajtas diri, ke tio eĉ neniam okazos, ĉar novaj aspiroj kaj novaj fortoj, kreataj de novaj vivkondiĉoj, ĉiam restos konsiderendaj laŭmezure de la plua progresado de la homaro.

Tamen estas sendube, ke ne unu el etiksistemoj, kreitaj en la 19a jarcento, povis kontentigi eĉ la kleran parton de la civilizitaj popoloj.

Flankenlasante multnombrajn filozofiajn studojn, en kiuj la malkontentigo de moderna etiko estas klare esprimita (*), ni trovas plej bonan pruvon en certa retroveno al idealismo, kiun ni povas konstati ĉe la fino de la 19a jarcento. Manko

(*)Sufiĉas citi tie ĉi kritikajn kaj historiajn verkojn de Paulsen, Wundt, Leslie Stephen, Lichtenberger, Fouillée, De Roberti kaj de multaj aliaj.

de poezia inspiro en la pozitivismo de Littré kaj H.Spencer kaj ilia nekapablo doni kontentigan respondon al la grandaj problemoj de l'moderno; la malvasto de kelkaj konceptoj, per kiu distingiĝas la ĉefa filozofo de la evoluteorio - Spencer; plue, la fakto, ke la plipostaj pozitivistoj malakceptas la humanajn teoriojn de la francaj enciklopediistoj, - ĉio ĉi akcelis fortan reakcion profite al iu nova mistike religia idealismo. Kiel tute ĝuste diras Fouillée, la unuflanka interpretado de l'darvinismo al ĝi donita de la ĉefaj reprezentantoj de l'evoluteorio (kaj dum la unuaj dek du jaroj post apero de Origino de l'specoj Darwin mem ne protestis eĉ per unu vorto kontraŭ tia interpreto) sendube precipe fortigis la kontraŭulojn de la pernatura eksplikado pri la morala esenco de la homo, t.n. "naturismo".

Komencinte per kontraŭdiroj al kelkaj eraroj de la naturscienca filozofio, la kritiko baldaŭ ekatakis ankaŭ la pozitivan konon ĝenerale. Oni komencis solene proklami la "bankroton de l'scienco".

Tamen al la scienculoj estas konate, ke ĉiu ekzakta scienco ĉiam progresas de unu "proksimiĝo" al alia, t.e. de unua proksimuma ekspliko pri tuta vico de fenomenoj al la sekvanta, pli ekzakta alveriĝo. Sed tiun simplan veron tute ne deziras scii la "kreduloj" kaj ĝenerale la mistikamantoj. Kiam ili ekscias, ke en la unua proksimiĝo troviĝas neĝustaĵoj, ili rapidas deklari pri "bankroto de l' scienco" ĝenerale. Dume la sciencistoj konas, ke la plej ekzaktaj sciencoj, kiel ekzemple astronomio, progresas ĝuste per tia vojo de pograda alveriĝo. Estis granda eltrovo ekscii, ke ĉiuj planedoj turniĝas ĉirkaŭ la suno, kaj la unua "alveriĝo" estis supozii, ke ili rondiras ĉirkaŭ la suno. Poste oni trovis, ke ili moviĝas laŭ iom oblongaj cirkloj, t.e. elipsoj. Tio estis la dua alveriĝo. Ĝin sekvis tria alveriĝo, kiam ni eksciis, ke ĉiuj planedoj turniĝas laŭ ondoformaj linioj, konstante oflankeniĝas for de l' elipso kaj neniam pasas precize la saman vojon. Fine nun, kiam ni scias, ke la suno ne estas senmova, sed mem kuras en la spaco, - la astronomoj penas difini la karakteron kaj la situon de la spiraloj, laŭ kiuj kuras la planedoj, ĉiam formante iom ondoformajn elipsojn ĉirkaŭ la suno.

La samaj transiroj de unu proksimuma solvo de problemoj al sekvanta, pli preciza solvo, okazas en ĉiuj sciencoj. Tiel, ekzemple, la natursciencoj nun revizias "unuajn al-

verigojn" rilate al vivo, psika agado, evoluo de vegetalaj kaj animalaj formoj, strukturoj de l'materio, ktp, kiuj estis atingitaj dum la epoko de la grandaj eltrovoj 1856-62 jaroj. Tiujn alverigojn estas necese revizii por atingi la sekvantan "alverigon", t.e. pluajn pli profundajn ĝeneralizaĵojn. Do jen tiun reviziadon (reekzamenadon) la profanoj uzas por kredigi al aliuloj, ankaŭ malpli kompetentaj, ke la scienco ĝenerale bankrotis en sia penado ekspliki la grandajn problemojn de la kosmo.

Nuntempe oni tre ofte deziras anstataŭigi la sciencon per la "intuo", t.e. per simpla konjektado kaj blinda kredo. Multaj verkistoj retrovenante komence al Kant, poste al Schelling kaj eĉ Lotze, predikas nun "maldeterminismon", "spiritualismon", "apriorismon", "personecan idealismon", "intuon", ktp, kaj pravas, ke la kredo kaj ne la scienco prezentas la forton de la vera kono. Tamen ankaŭ tio ne sufiĉis. Nun laŭmodas mistikismo de Sankta Bernardo kaj de nov-platonanoj. Aperas speciale postulo pri "simbolismo", pri "nepercepteble". Estas eĉ renaskita la kredo al mezepoka Satano. (*)

Estas vere, ke eĉ ne unu el tiuj novaj tendencoj atingis vastan kaj profundan influon. Sed oni devas konfesi, ke la publika opinio hezitas inter du ekstretoj : senespera celado retroveni al malkleraj mezepokaj kredoj kun ĉiuj iliaj superstiĉoj, idoladorado kaj eĉ la kredo al sorĉarto kaj aliflanke la glorado de "senmoralismo" kaj respekto al "superaj karakteroj" nun nomataj "superhomoj", aŭ "superaj individuoj" (supera esprimo de personeco), kiun Eŭropo jam spertis foje en la epoko de Byron-ismo kaj romantismo.

Kaj tial aparte necesas nun esplori, ĉu efektive estas bazita la dubo koncerne la aŭtoritaton de la scienco en moralaj problemoj kaj ĉu la scienco ne liveras al ni la bazprincipojn de l'etiko, kiuj, se ĝuste esprimitaj, povas respondi al modernaj postuloj.

La malgranda sukceso de la etiksistemoj aperintaj dum la lastaj jarcentoj pravas, ke la homon ne povas kontentigi nur

(*)Komp. Le mouvement idéaliste et la réaction contre la science, par A.Fouillée, 2a eld. ("La idealisma movado kaj la reakcio kontraŭ la scienco") ankaŭ Le devoir présent, par P. Desjardins (La nuntempa devo), kiu havis 5 eldonojn dum mallonga tempo, k.m.a.

la naturscienca ekspliko pri la origino de morala sento. Li postulas pravigon de tiu sento. En moralproblemoj la homoj ne volas sin limigi per nura ekspliko pri fontoj de morala sento kaj per la indiko kiel certaj kaŭzoj akcelis ĝian kreskon kaj subtiligon. Tio povas kontentigi ĉe la studo pri evoluhistorio de iu ajn floro. Sed tie ĉi ĝi ne sufiĉas. La homoj deziras trovi fundkaŭzon por kompreni la senton mem de la moralo. Kien ĝi nin kondukas? Ĉu al dezirindaj sekvoj, aŭ, kiel asertas kelkaj, al malpliigo de la forto kaj de la kreivo en la homspecio kaj fine al ĝia degenerigo?

Se porekzista batalo kaj ekstermado de la fizike malpli-fortaj estas naturleĝo, nepre necesa por la progreso, tiam ĉu ne prezentas paca "industria stato", al ni promesita de Comte kaj Spencer, jam ekdegeneron de la homspecio, - kiel tion asertas tiom emfaze Nietzsche? Kaj se tia rezulto estas nedezirinda, ĉu ne devas ni efektive entrepreni la retak-sadon de moralvaloroj, kiuj celas aŭ malakrigi la bataladon, aŭ almenaŭ malplidolorigi ĝin.

La ĉefan taskon de l'moderna realisma etiko prezentas (laŭ rimarkigo de Wundt en sia "Etiko") antaŭ ĉio la difino de l'morala celo, kiun ni aspiras. Sed tiu celo, aŭ celoj, kiom ajn idealaj kaj foraj ili estas, devas tamen aparteni al la mondo reala.

La celo de l'moralo ne povas esti io "transcenda" t.e. superreala, kiel tion deziras kelkaj idealistoj. Ĝi devas esti reala. Moralan kontentigon ni devas trovi en la vivo, sed ne en iu eksterviva stato.

Kiam Darwin elpaŝis kun sia teorio pri "porekzista batalo" kaj prezentis tiun batalon kiel ĉefan motoron de la progresiva evoluado, li rediskutigis per tio malnovan problemon pri morala aŭ senmorala aspekto de l'naturu. La origino de l'ideoj pri bono kaj malbono, kiu okupis la penson de post la tempo de Zend-Avesta, ree ekdiskutiĝis kun nova energio kaj kun pli granda profundo ol iam ajn. Darwinanoj prezentis la naturon kiel grandegan batalejon, kiu vidigus nur ekstermadon de la malfortaj fare de la pli fortaj, pli lertaj, pli ruzaj. Rezultis, ke el la naturo la homo povis lerni nur malbonon.

Tiuj opinioj, kiel konate, larĝe vastiĝis. Sed se ili estus ĝustaj, la filozofo-evoluisto estus solvonta profundan kontraŭdiron, portitan de li mem en sian filozofion. Li certe ne povas nei, ke la homo havas pli superan ideon

pri "bono" kaj ke la kredo pri pograda venko de la bono super la malbono profunde penetris la homan naturon. Sed tiuokaze li devas ekspliki de kie aperis tiu koncepto pri bono. De kie venas tiu kredo al la progreso ? Li ne povas trankviligi sin per la epikura kredo, kiun poeto Tennyson esprimis per la vortoj : "kiel ajn, el la malbono fine rezultos la bono". Li ne povas prezenti al si la naturon "sangokovrita" , "red in tooth and claw" (kun ruĝaj dentoj kaj ungegoj), kiel skribis la sama Tennyson kaj la darvinano Huxley - ĉiuloke batalanta kontraŭ elementoj de la bono, - la naturon, kiu per si mem neas la bonon en ĉiu vivestaĵo, ĉar tiam li ne rajtas aserti, ke "finfine" la bono tamen triumfos. Li devas almenaŭ diri, kiel li eksplikas tiun kontraŭdiron.

Se la scienculo konfesas, ke la "nura instruo, kiun la homo povas eltiri de la naturo estas tiu pri la malbono", tiam li devas konsenti, ke ekzistas iu alia influo, ekster-natura, eĉ supernatura, kiu sugestas al la homo la ideon pri la "suverena bono" kaj kondukas la homaran evoluon al supera celo. Kaj tiamaniere li nuligos sian penon ekspliki la evoluon de la homaro per agado de nuraj naturfortoj (*).

Fakte la stato de la evoluteorio tute ne estas tiom malstabila kaj ĝi tute ne venigas al tiaj kontraŭdiroj, kiajn trafis Huxley, ĉar la studo de la naturo neniel pravigas la supre nomitan pesimistan koncepton pri naturvivo, kiel tion montris jam Darwin mem en sia dua verko Origino de l' homo. La koncepto de Tennyson kaj Huxley ne estas plena. Ĝi estas unuflanka kaj tial falsa. Kaj ĝi estas des pli ne scienca, ke Darwin mem montris la alian flankon de la vivo de l'naturo en aparta ĉapitro de la ĵus menciita verko.

En la naturo mem, skribis li, ni observas apud reciproka lukto alian kategorion de faktoj kun tute alia senco : la fakton de reciproka helpo interne de la specio mem. Kaj ĉi tiuj faktoj eĉ pli gravas ol la unuaj, ĉar ili estas nece-

(*) Ĝuste tiel okazis al Huxley en lia lekcio "Evoluo kaj etiko", en kiu li komence refutis ekziston de ajna morala elemento en vivo de la naturo kaj per tio estis devigita konfesi etikan elementon ekster la naturo. Pli poste tamen li rifuzis ankaŭ tiun vidpunkton en la postaldonita noto, en kiu li konfesis ekziston de etika elemento en socia vivo de animaloj.

saj por konservo de la specio kaj ĝia prospero. Tiun ekstre-
me gravan penson, kiun plejmulto da darvinanoj rifuzas atenti
kaj kiun Alfred Russell Wallace eĉ neas - mi penis dis-
volvi kaj konfirmis per multa faktaro en tuta vico da arti-
koloj, kie mi montris grandegan signifon de l'Interhelpo por
konservado de animalspecioj kaj de la homaro kaj precipe por
ilia progresiva evoluo, por ilia perfektigado.

Neniom peninte malgravigi la fakton, ke multego da anima-
loj sin nutras per specioj el aliaj animalklasoj, aŭ per pli
malgrandaj specioj de la sama klaso, mi indikis, ke interba-
talo en la naturo plej ofte estas limigita de lukto inter
diversaj specioj; sed ke interne de ĉiu specio kaj tre ofte
eĉ interne de grupoj, formitaj el diversaj kunvivantaj spe-
cioj la interhelpo estas ĝenerala regulo. Kaj tial la socia
flanko de animalvivo ludas multe pli gravan rolon en vivo
de la naturo, ol reciproka ekstermado. Ĝi estas ankaŭ multe
pli vasta. Efektive, la kvanto da sociemaj specioj inter la
remaĉuloj, plimulto da mordetuloj, multaj birdoj, abeloj,
formikoj ktp, kiuj vivas ne per ĉasado kontraŭ aliaj specioj,
estas tre signifa, kaj la nombro da individuoj en ĉiu el la
sociemaj specioj estas eksterordinare granda. Krome, preskaŭ
ĉiuj rabaĵ bestoj kaj birdoj ankaŭ praktikas certgrade la
interhelpon kaj precipe tiuj, kiuj ne degeneras pro rapida
ekstermado ĉu flanke de la homo, ĉu alikaŭze. La interhelpo
estas la superreganta fakto de la naturo.

Sed se la interhelpo estas tiom vasta, tio rezultas nur
el la avantaĝoj, kiujn ĝi donas al la ĝin uzantaj animalspe-
cioj kaj kiuj tute aliigas la interrilaton de la fortoj mal-
profite al rabuloj. Ĝi prezentas la plej bonan armilon en
la granda porekzista batalo, en tiu konstanta lukto de ani-
maloj kontraŭ klimato, inundoj, ŝtormoj, neĝoventoj, frostoj
ktp, kiu konstante postulas de la bestoj novajn adaptiĝojn
al konstante aliĝantaj vivkondiĉoj. La naturo, kiel tutaĵo,
neniukaze jesas la triumfon de fizika forto, rapida kuro,
ruzo, aŭ aliaj ecoj utilaj en lukto. Male, en la naturo es-
tas observataj multaj specioj absolute malfortaj, kiuj havas
nek kirason, nek fortikan bekon, nek faŭkon por sin defendi
kontraŭ malamikoj kaj ĉiuokaze ne militemaj. Kaj malgraŭ tio
ili prosperas pli ol aliaj en la porekzista batalo, kaj
dank'al la propraj ili sociemo kaj reciproka defendo ili
eĉ elpuŝas rivalojn kaj malamikojn, armitajn senkompare pli
bone ol ili. Tiaj estas formikoj, abeloj, kolomboj, anasoj,

zizeloj k.a. mordetuloj, kaproj, cervoj, ktp. Fine oni povas konsideri tute pruvita, ke dum la porekzista batalo egale kondukas al evoluo progresiva samkiel al malprogresiva, t.e. iufoje al plibonigo de la specio kaj alifoje al ĝia malbonigo, - praktikado de la interhelpo prezentas la forton, kiu ĉiam kondukas al progresiva evoluo. Por progresiva evoluo de la animalaro, por disvolviĝo de longa vivo, saĝo kaj de tio, kio estas nomata en la animalĉeno la "supera tipo", por ĉio ĉi interhelpo prezentas la ĉefan faktoron. Tion ĉi mian aserton ĝis nun eĉ ne unu biologo refutis.

Do, estante necesa por konservo, prospero kaj progresiva disvolvo de ĉiu specio, la interhelpa instinkto fariĝis konstanta instinkto (a permanent instinct), kiel ĝin nomis Darwin, la instinkto, kiu ĉiam funkcias en ĉiuj sociemaj bestoj kaj inter ili ankaŭ sendube ĉe la homo. Jam en la komenco mem de la animala evoluo aperis tiu instinkto kaj sendube ĝi estas metita en ĉiuj animaloj, ĉu superaj, aŭ malsuperaj, same profunde, kiel la instinkto de patrineco, eble eĉ pli profunde, ĉar ĝi estas propra eĉ al tiaj animaloj, kiel moluskoj, iuj insektoj kaj grandparto da fiŝoj, kiuj apenaŭ posedas ian patrinecan instinkton. Tial Darwin tute pravis en la aserto, ke la instinkto de la "reciproka simpatio" ĉe sociemaj animaloj sin elmontris pli kontinua, ol la pure egoista instinkto de l'individua memkonservo. Kiel sciante, li konsideris ĝin kiel embrion de l'morala konscienco. Tion bedaŭrinde tro ofte forgesas darvinanoj.

Sed ankaŭ tio ne sufiĉas. En la sama instinkto kuŝas embrio de tiuj sentoj de l'simpatio kaj parta identigo de l'individuo kun sia grupo, kiuj estas elirpunkto de ĉiuj altcaj etikaj sentoj. Sur tiu bazo evoluis pli supera sento de l'justo, aŭ egalrajto, egaleco; kaj poste aperis ankaŭ tio, kio estas kutime nomata sinofero.

Kiam ni observas, ke dekmiloj da diversaj akvobirdoj alflugas multope de malproksima sudo por nesti sur deklivoj de "birdmontoj" sur la bordo de Norda oceano kaj vivas tie sen iaj malpacoj pro pli bonaj lokoj; ke aroj da pelikanoj pace kunvivas sur marbordo kaj ĉiu aro havas propran marregionon por fiŝkaptado; ke miloj da specioj de birdoj kaj mambestoj iel atingas certan interkonsenton pri siaj nutroregionoj, nestolokoj, noktopasigejoj kaj ĉasregionoj sen ia intermilito; kiam ni observas fine, ke juna birdo, kiu ŝtelis kelkajn pajlerojn aŭ branĉetojn el fremda nesto, estas pro

tio atakata de siaj samgentanoj, - ni jam ekrimarkas en la vivo de socianimaloj la komencon kaj eĉ disvolviĝon de la sento pri egalrajto kaj justo.

Kaj fine, kiam ni transiras en ĉiu animalklaso al la superaj reprezentantoj de tiu klaso (formikoj, vespoj kaj abeloj ĉe insektoj; grupoj kaj papagoj inter birdoj; superaj remaĉuloj, simioj kaj fine la homo inter mambestoj), ni observas, ke identiĝo de individuaj interesoj kun tiuj de la grupo kreskas laŭgrade de nia transiro al ĉiam pli superaj reprezentantoj de la klaso. Kaj tio certe donas neignoreblan indikon pri la naturorigino ne nur de etikembrioj, sed ankaŭ de la superaj etiksentoj.

Tiel evidentiĝas, ke la naturo ne nur/instruas nin pri senmoraleco t.e. indiferenta rilato al la moralo, kontraŭbatalenda kaj venkenda de iu al la naturo malpropra elemento; sed ni estas devigitaj konfesi, ke la konceptoj mem pri bono kaj malbono kaj niaj konkludoj pri la "plej supera bono" estas prunteprenitaj el la vivo de l'naturo. Ili estas nur reflektado sur homa rezonado de tio, kion la homo vidis en animalvivo. Kaj dum la plua socivivo kaj kaŭze de ĝi la nomitaj impresoj formiĝis en ĝeneralan koncepton pri Bono kaj Malbono. Necesas rimarkigi, ke tie ĉi ni tute ne konsideras personajn juĝojn de eksterordinaraj homoj, sed la juĝon de l'plimulto. Tiuj juĝoj jam enhavas la elementojn de l'justo kaj reciproka simpatio, kiu ajn el sentuloj ilin posedas, samkiel la konceptoj pri mekaniko, deduktitaj el observoj sur la tersurfaco, estas aplikeblaj al materio ankaŭ en la interstela spaco.

La samon necesas konfesi koncerne pluan disvolviĝon de la homa karaktero kaj homaj institucioj. La evoluo de la homo okazadis en la sama naturmedio kaj samdirekte. Krome la institucioj mem de l'interhelpo kaj subteno, kiuj formiĝis en homsocioj, ĉiam pli kaj pli montris al la homo, kian forton li ŝuldas al ili. En tia socimedia ĉiam pli kaj pli formiĝis la morala aspekto de la homo. Baziĝinte sur moralaj studoj en la regiono de l'historio, ni povas nur prezenti la historion de l'homaro el vidpunkto de l'evoluo de etikelemento, kiel evoluon de la hompropra bezono organizi sian vivon sur la principoj de l'interhelpo, komence en familivivo, poste en vilaĝa komunumo kaj en respublikoj de liberaj urboj. Kaj tiuj formoj de l'sociado, malgraŭ regresaj intertempoj, mem estadis fontoj de la plua progreso.

Certe ni devas rifuzi la penson prezenti la historion de la homaro en formo de kontinua evoluĉeno, daŭranta de la ŝtonepoko ĝis la nuna tempo. La evoluo de homaj socioj ne estis seninterrompa. Ĝi kelkfoje rekomenciĝis en Hindio, Egiptio, Mezopotamio, Grekio, Romio, Skandinavio kaj Okcidenta Eŭropo - ĉiufoje devenante de l'primitiva tribo kaj poste de vilaĝa komunumo. Sed se ni esploros apartajn evoluliniojn, ni certe konstatos en ĉiu el ili kaj precipe en la evoluo de la Okcidenta Eŭropo de post la falo de l'Roma imperio, konstantan pliampleksiĝon de la ideo pri reciproka subteno de tribo al gento, al nacio kaj fine al universala alianco de nacioj. Aliflanke, malgraŭ kelkatempaj retromovadoj, kiuj okazis eĉ en la plej civilizitaj nacioj, ni vidas tamen (almenaŭ inter la reprezentantoj de progresiva penso ĉe civilizitaj popoloj kaj en progresivaj popolmovadoj) la deziron konstante ĝeneraligi la cirkulantajn ideojn pri la homa reciprokeco kaj justo. Ili evidentigas la tendencon plibonigi la karakteron de reciprokaj rilatoj kaj samtempe estas rimarkebla la apero, en formo de idealo, de la konceptoj pri tio, kio estas atinginda dum la plua evoluo.

La fakto mem, ke la regresaj movadoj, kiuj okazis kelkatempe ĉe diversaj popoloj, estas konsiderataj de la civilizita parto de l'socio kiel pasantaj nenormalaj fenomenoj, kies reveno estas antaŭforiginda - tiu fakto pruvas, ke la etika kriterio nun estas pli supera ol antaŭe. Kaj samgrade kiel kreskas la rimedoj por kontentigi la bezonojn de l'loĝantaro en civilizitaj socioj kaj tiel liberigas la vojo al pli alta kompreno de la justo rilate al ĉiuj, - laŭ sama mezuro la etikaj bezonoj neeviteble ĉiam pli kaj pli subtiliĝas.

Do, el vidpunkto de la scienca realisma etiko, la homo povas ne nur kredi la moralan progreson, sed ankaŭ science bazi tiun kredon, malgraŭ ĉiuj pesimismaj lecionoj de li ricevitaj. Li vidas, ke la kredo al la progreso, kvankam ĝi komence estis nur simpla supozo, hipotezo (ja en ĉiu scienco la supozo antaŭiras la sciencan eltrovon), tamen ĝi estis tute ĝusta kaj nun estas pravigata de la scienca kono.

II. Ekaperantaj elementoj de nova etiko.

Se empiriaj filozofoj, bazante sin sur la naturscienco, ĝis nun ne provis ekziston de konstanta progreso en moral-konceptoj (kiu estas nomebla la bazprincipo de evoluo) - kulpas pri tio precipe spekulativaj filozofoj, t.e. ne-sciencaj. Ili tiel obstine neis la empirian naturan originon de l'moralsento; ili tiom lertumadis en subtilaj silogismoj por atribui al la moralsento supernaturan originon; kaj ili tiom paroladis pri "antaŭdestino de la homo", pri la "celo de la ekzistado", pri la "celoj de la Naturo kaj Kreado", ke neevitebla estis la reakcio kontraŭ la mitologiaj kaj metafizikaj konceptoj formiĝintaj ĉirkaŭ tiu problemo. Samtempe la modernaj evoluistoj, pruvinte, ke en animalaro ekzistas persista porvivotato inter diversaj specioj, ne povis allasi, ke tia kruda fenomeno kaŭzanta tiom da sufero inter la sentuloj estus la esprimo de la Plej Superulo. Kaj tial ili neis, ke en ĝi estas trovebla iu ajn etika elemento. Nur nun, kiam oni komencas konsideri la pogradan evoluon de la specioj, de diversaj homaj rasoj, homaj institucioj kaj de la etikprincipoj mem, kiel rezulton de natura evoluo; nur nun ebligis, sen trafi supernaturan filozofion, la studado de diversaj fortoj partoprenintaj en la evoluo, kaj inter ili de la signifo, kiun havas la interhelpo kaj la kreskanta reciproka simpatio en rolo de natura morala forto.

Sed se tio ĝustas, tiam ni venas al la ege grava momento por la filozofio. Ni rajtas konkludi, ke la leciono akirita de la homo el la studo de l'naturo kaj el sia propra ĝuste komprenata historio, konsistas en la konscio pri konstanta ekzisto de la duobla aspiro : unuflanke, al sociemo - aliflanke, al la el ĝi rezultanta pli granda intenso de la vivo kaj sekve pli granda feliĉo por la individuo kaj pli rapida ĝia progreso fizika, intelekta kaj morala.

Tiu duobla aspiro estas distinga trajto de la vivo ĝenerale. Ĝi estas ĉiam propra al la vivo kaj prezentas unu el ĝiaj ĉefaj ecoj (unu el ĝiaj atribuoj) sendepende de la vivaspekto sur nia planedo aŭ ajnaloke. Kaj tio estas ne metafizika aserto pri la "universaleco de la morala leĝo" kaj ne simpla supozo. Se ne konstante kreskus la sociemo kaj sekve la vivintenso kaj la diverseco de la vivsentajoj, la vivo ne

estus ebla. En tio kuŝas ĝia esenco. Se tio mankas, la vivo malpliigās, komencas degeneri, malaperi. Tion ĉi oni rajtas konsideri pruvita leĝo de l'naturu. ne

Tial rezultas, ke la scienco ne nur/subfosas la fundamenton de la etiko, sed male ĝi donas konkretan enhavon al nebuloj, metafizikaj asertoj, farataj de la transcenda, t.e. supernatura etiko. Kaj laŭ la mezuro de sia ĉiam pli profunda penetrado en la naturvicon la scienco atribuas al la evoluisma etiko - la etiko de disvolvo - filozofian certecon tie, kie la transcenda pensulo povis sin bazi nur sur nebuloj konjektoj.

Ankoraŭ malpli bazita estas la ofte ripetata riproĉo al la pensado apogata sur studo de la naturo. Simila pensado, oni diras, povas nin venigi nur al ekkono de iu senemocia, matematika vero. Sed tiaj veroj malmulte influas nian konduton. Plejbonkaze la studo de l'naturu povas sugesti al ni amon al la vero; sed la inspiro por tiaj altaj emocioj, kiel ekzemple la "senlima boneco" estas liverebla nur de la religio.

Ne estas malfacile pruvi, ke tia aserto estas sur nenio bazita kaj tial estas malvera. La amo al la vero jam konsistigas la pliparton - la plibonan parton - de ĉiu morala instruo. La saĝaj religioj tion plene komprenas. Koncerne la koncepton pri "bono" kaj pri aspirado al ĝi, la ĵus menciita "veraĵo" t.e. ke la interhelpo estas la ĉeftraĵto en la vivo de ĉiuj estuloj, sen ajna dubo prezentas inspirivan veraĵon; kaj tiu veraĵo siatempe trovos indan esprimon en la poezio de l'naturu, ĉar ĝi havigas al la ekkono de l'naturu novan trajton, la trajton humanecan. Goethe kun sia penetremo de la panteista genio tuj komprenis tutan ĝian filozofian signifon, kiam li aŭdis de la zoologo Eckermann la unuan aludon pri ĝi (*).

 (*)Vd. Eckermann "Konversacioj kun Goethe", 1848, Vol.III, Pĝ.219-222. Kiam Eckermann rakontis al Goethe, ke birdido elnestiĝinta, post kiam li mortpafis ĝian patrinon, estis kompatakceptita de patrino alispecia, - Goethe forte emociiĝis. "Se, li diris, tiu fakto okazeblos ĉiuloke, ĝi klarigos tion, kio estas dieca en la naturo". La zoologoj komence de la 19a jarcento, kiuj studis la vivon de animaloj sur la amerika kontinento, ankoraŭ nelogata de la homoj, kaj naturisto Brehm konfirmis, ke efektive la fakto notita de Eckermann sufiĉe ofte renkontiĝas en la vivo de animaloj.

Ju pli proksime ni konatiĝas kun la primitiva homo, des pli ni konvinkiĝas, ke el la vivo de animaloj, kun kiuj li vivis en intima komuneco, li akiris unuajn lecionojn pri kuraĝa defendo de siaj samfamilianoj, pri sinoferado por utili al sia grupo, pri senlima, gepatra amo kaj pri la utilo de la sociemo ĝenerale. La konceptoj pri "virto" kaj "malvirto" estas konceptoj zoologiaj, sed ne ekskluzive homaj.

Krome, apenaŭ necesas insisti pri la influo de ideoj kaj idealoj sur moralkonceptojn, samkiel pri la inversa influo de l'moralaj konceptoj sur intelektan fizionomion de ĉiu epoko. La menskonsisto kaj mensevoluo de certa socio povas iafoje alpreni tute falsan direkton influite de diversaj eksteraj cirkonstancoj : avido al riĉiĝo, militoj, k.s. Aŭ male, ili povas atingi grandan alton. Sed ambaŭokaze la intelektnivelo de certa epoko ĉiam profunde influas sur la formiĝon de moralaj konceptoj en la socio. La samo veras rilate al apartaj individuoj.

Sendube, la pensoj - la ideoj - prezentas fortojn, laŭ diro de Fouillée; kaj ili estas etikaj, moralaj fortoj, kiam ili estas ĝustaj kaj sufiĉe ĝeneralaj por esprimi la veran vivon de l'naturu en ĝia tuta kompleto, sed ne nur unu ĝian flankon. Tial unua paŝo por konstrui moralon kapablan daŭre influi la socion, estas fondi ĝin sur firme starigitaj veraĵoj. Efektive, unu el la ĉefaj baroj por ellaborado de kompleta etiksistemo konforma al modernaj postuloj estas, ke la sociologio ankoraŭ troviĝas en infanperiodo. La sociologio ĵus finis kolektadon de materialoj kaj nur komencas ilin esplori por difini probable direktan de la plua homara evoluo. Sed tie ĉi ĝi ankoraŭ ĉiam trovas amason da fortaj antaŭjuĝoj.

La ĉefa postulo nun metita antaŭ la etiko estas trovi en filozofia studado de l'objekto komunecon inter du vicoj de malaj sentoj en homo kaj tiamaniere helpi al homoj trovi ne kompromison, ne interkonsenton, sed ilian sintezon, ilian ĝeneraligon. Kelkaj el tiuj sentoj logas la homon subigi al si aliulojn por propra profito; dum la altaj sentoj logas lin unuiĝi kun aliuloj por kunlabore atingi certajn celojn. La unuaj respondas al unu elementa bezono de l'homo - al la bezono de batalo - dum la duaj respondas al alia, ankaŭ elementa bezono : la deziro de unuiĝo kaj reciproka simpatio. Tiuj du sentogrupoj certe devas interbatali; sed trovi ilian sintezon en ia formo estas absolute necesa. Tio des pli ne-

cesas, ke la moderna homo, kiu ne havas konvinkojn certajn por kompreni tiun konflikton, perdas sian aktivan forton. Li ne povas allasi, ke la sangverŝa batalo por posedo, kondukata inter apartaj homoj kaj nacioj, estas la lasta vorto de l'scienco. Kaj samtempe li ne kredas, ke la problemo estas solvebla per predikado de frateco kaj abnegacio, kiun faradis en daŭro de tiom da jarcentoj la kristanismo, neniam sukcesinte atingi fratecon de popoloj kaj homoj kaj eĉ ne la reciprokajn toleremon de diversaj kristanaj doktrinoj. Kaj koncerne la doktrinon de komunistoj - granda plimulto da homoj samkaŭze ne kredas je la komunismo.

Do, la ĉefa tasko de l'etiko estas nun helpi al la homo trovi solvon de tiu fundamenta kontraŭdiro.

Tiucele ni estas zorge studentaj antaŭ ĉio la rimedojn, kiujn uzis la homoj diversepoke por el penaro de apartaj individuoj akiri la plejan bonstaton por ĉiuj sen paralizati samtempe la individuan energion. Ni devas ankaŭ studi la tendencojn, kiuj aperas nun en la sama direkto ĉu en formo de la jam farataj timemaj provoj, ĉu en formo de ankoraŭ latentaj farebloj entenataj en la moderna socio, por atingi la bezonatan sintezon. Kaj ĉar neniu nova movado okazis sen vekigo de certa entuziasmo, necesa por venki inerton de homoj, tial la fundamenta tasko de nova etiko devas prezenti sugestadon al la homo de la idealoj, kiuj kapablas vekigi entuziasmon, kaj doni al homoj fortojn por efektivigi tion, kiu povas unuigi individuan energion kun laboro por komuna bono.

La bezono pri reala idealo igas nin ekzameni la ĉefan kontraŭdiron metatan al ĉiuj sistemoj de nereligia etiko. Al ili mankas, oni al ni diras, necesa aŭtoritato; iliaj konkludoj ne povas vekigi sentojn de la devo, de sindevigo.

Estas tute ĝuste, ke la empiria etiko neniam pretendis tian sindevigon, kian, ekzemple, postulas la dekalogo de Moseo... Estas vere, ke kiam Kant almetis kiel "kategorian imperativon" de ĉiu moralo la regulon: "agu tiamaniere, ke la maksimumo de via volo povu samtempe servi kiel ĝenerala leĝo", li estis pruvanta, ke tiu regulo bezonas nenian superan sankcion por esti rekonita kiel universale deviga. "Ĝi prezentas - li diris - necesan formon de pensado, "kategorion" de nia intelekto; ĝi ne estas deduktita el iuj utilismaj konsideroj, t.e. el konsideroj pri utilo".

La moderna kritiko, unue de Schopenhauer, tamen montris,

ke Kant eraris. Li ne pruvis, kial la homo devas obei lian "ordonon", lian imperativon. Kaj estas interese, ke el la rezonado mem de Kant rezultas, ke la sola motivo, pro kiu lia ordono povas pretendi ĝeneralan aprobon, estas ĝia socia utilo. Kaj tamen kelkaj el la plej bonaj paĝoj de Kant-verkoj estas ĝuste tiuj, kie li pruvas, ke neniukaze la motivoj pri utilo estas konsiderendaj, kiel fundamento de l'moralo. Esence li verkis belan ditirambon pri devosento, sed li trovis por tiu sento nenium alian bazon, escepte de la interna konscienco kaj sia deziro konservi harmonion inter siaj intelektaj konceptoj kaj siaj agoj(*).

La empiria moralo certe ne celas kontraŭmeti ion ajn al la religia ordono esprimata per la vortoj : "Mi estas cia Dio"; sed la profunda kontraŭdiro, kiu pluekstas en la vivo inter la kristanaj doktrinoj kaj la reala vivo de socioj sin nomantaj "kristanaj", forprenas la forton de la supre menciita riproĉo. Krome, necesas ankaŭ diri, ke la empiria moralo ne estas tute senigita je certa konvencia sindevido. Diversaj sentoj kaj agoj, nomataj de post Auguste Comte "altruismaj", estas facile divideblaj en du grupojn. Ekzistas agoj nepre necesaj, se ni deziras vivi en socio... kaj neniam decus ilin nomi altruismaj : ili havas karakteron de reciprokeco kaj ili estas farataj de individuo por ĝia propra intereso, samkiel ĉiu ago de sinkonservo. Sed inter tiuj agoj ekzistas ankaŭ aliaj agoj, kiuj neniel havas karakteron de reciprokeco. Kiu faras similajn agojn, tiu fordonas siajn fortojn, sian energion, sian entuziasmon, atendante nenian dankon, nenian rekompencan. Kaj kvankam ĝuste tiuj agoj estas ĉef-motoroj de morala perfektigo, tamen ili estas neniel konsidereblaj kiel devigaj. Kaj malgraŭ tio ambaŭspecaj agoj estas konstante konfuzataj de moralistoj kaj tial ni trovas en etikproblemoj tiel multe da kontraŭdiroj.

Tamen oni povas facile liberiĝi de tiu konfuzo. Antaŭ ĉio estas klare, ke oni prefere ne miksu la taskojn de la

 (*)Pliposte li cetere iris pluen. El lia filozofia teorio de kredo ("Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft") eldonita de li en 1792 oni vidas, ke se li komencis per kontraŭmetado de racia etiko al antikristanaj doktrinoj tiutempaj, li finis per konfeso de la "nekoncepteblo de morala kapablo, kio indikas ĝian diecan originon".

etiko kun tiuj de la leĝdono.

La moraldoktrino eĉ ne solvas la problemon, ĉu ekzistas, aŭ ne, bezono pri leĝdonado. La moralo staras super tio. Efektive ni konas multe da prietikaj verkistoj, kiuj neis la neceson de iu ajn leĝdono kaj rekte apelaciis al la homa konscienco. Kaj en la frua periodo de la Reformacio tiuj verkistoj ĝuis sufiĉe grandan influon. Esence, la taskoj de la etiko ne estas insisti pri mankoj de la homo kaj riproĉi lin pri liaj "pekoj".

Ĝi devas influi en pozitiva direkto, vokante al la plej bonaj instinktoj de la homo.

Ĝi determinas kaj eksplikas la nemultajn bazprincipojn sen kiuj nek la animaloj nek la homoj povus vivi ensocie. Sed plue ĝi apelacias al io pli alta : al amo, kuraĝo, frateco, memestimo, al la vivo konforma kun la idealo.

Fine ĝi diras al la homo, ke se li deziras vivi tiel, ke ĉiuj liaj fortoj trovu plenan elmontron, li devas unufoje por ĉiam ĉesi kredi, ke estas eble vivi, ignorante alies bezonojn kaj dezirojn.

Nur tiam, kiam estos starigita certa harmonio inter individuo kaj tuta lia ĉirkaŭantaro oni povos proksimiĝi al tia vivo - tiel diras la etiko - kaj ĝi aldonas : "Rigardu la naturon. Studu la pasinton de l'homa specio. Ili pruvos al vi, ke tio ĉi veras". Poste, kiam la homo ial hezitas kiel li kondutu en certa okazo, la etiko helpe venas al li kaj montras:kiel li mem dezirus, ke oni agu rilate al li en simila okazo (*).

Cetere, eĉ tiakaze la etiko ne indikas rigoran konduotlinion, ĉar la homo mem devas taksi la valoron de diversaj ĉe li aperantaj argumentoj. Al tiu, kiu ne povas toleri iun ajn malsukceson, senutile ni konsilus . Same senutilas konsili al energiplena junulo singardemon de maljuneta homo. Li respondos al tio, kaj tute prave, per la vortoj profunde veraj kaj belaj, tiuj de Egmont al la maljuna grafo Olivier en la dramo de Goethe : "Kvazaŭ pelate de nevideblaj fantomoj, la sunĉevaloj de la tempo kuras kun la malpeza ĉaro de mia sorto. Kaj restas al ni nur kuraĝe teni la kondukilon kaj evitigi al la radoj - jen la ŝtonon maldekstre, jen la abis-

(*)La etiko ne diros al li : "Vi devas jene agi", sed demandas lin : "Kion vi volas, klare kaj definitive, sed ne pro la minuta humoro" (Paulsen F., "System der Ethik", Berlin, 1896).

mon dekstre, de kie ni venas ! La floro devas flori - diras Guyau - eĉ se la florado estas ĝia morto". (*)

Kaj tamen la ĉefa celo de l'etiko ne estas konsilado al ĉiu aparte. Ĝia celo estas pli ĝuste meti antaŭ la homaron superan celon, la idealon, kiu pli bone ol ajna konsilo kondukas ĝin instinkte al agado ĝustedirekta. Samkiel la celo de la raciadeduko konsistas en tio, ke ni kutimu fari tutan vicon da ĝustaj silogismoj preskaŭ senkonscie, - samkiel la celo de l'etiko estas krei en la socio tian atmosferon, ke la plimulto tute, t.e. senhezite, faru la agojn, kiuj kondukas al ĉies bonstato kaj al la plejebla feliĉo de ĉiu aparta individuo.

Tia estas fincelo de l'moralo. Sed por ĝin atingi ni devas liberigi niajn moraldoktrinojn de iliaj internaj kontraŭdiroj. Tiel ekz. la moralo, kiu predikas "bonfaradon" pro kunsento kaj kompatato, enhavas mortigan kontraŭdiron.

Ĝi komencas per sankciado de la justo rilate al ĉiuj, t.e. de l'egaleco aŭ de plena frateco, t.e. refoje la egaleco, aŭ almenaŭ la egalrajto. Kaj tuje ĝi rapidas aldoni, ke oni ne bezonas tion celi. La unua estas neatingebla... Kaj koncerne la fratecon formantan ĉefbazon de ĉiuj religioj, - ĝin oni ne devas kompreni l'ulitere : ĝi prezentis nur la poezian esprimon de entuziasmaj predikistoj. "Malegaleco estas naturleĝo", diras al ni religiaj predikistoj oportunkaze rememorante la naturon. En tiu problemo ili instruas nin lerni el la naturo kaj ne el la religio kritikinta la naturon. Sed kiam malegaleco inter homoj iĝas tro frapanta kaj la sumo de la produktataj riĉaĵoj estas dividata tiom malegale, ke la plimulto da homoj devas vivi en plej terura mizero, tiam fariĝas sankta devo disdividi por la malriĉulo la "disdivideblon", sen perdi sian privilegian staton.

Tia moralo povas, certe, daŭri kelkan tempon kaj eĉ longan tempon, se ĝin subtenas la religio interpretata de la reganta eklezio. Sed tuj kiam la homo ekriatas al la religio kritike kaj serĉas konvinkojn certigitajn de la racio anstataŭ blinda oĉo kaj timo, tiam simila interna kontraŭdiro jam ne povas longe daŭri. Ĝi estas forlasota, kaj ju pli baldaŭ, des pli bone. Interna kontraŭdiro estas por ĉiu etiko la mortverdiko kaj la vermo subfosanta la homan energion.

(*) M.J. Guyau, "La moralo sen devigo kaj sankcio".

Unu fundamenta kondiĉo estas plenumenda de ĉiu moderna etikteorio. Ĝi ne devas kateni la memagemon de l'individuo eĉ por tia alta celo, kia estas la bono de la socio aŭ de la specio. Wundt en sia bonega revuskizo de etikaj sistemoj rimarkigis, ke komence de la "kleriga periodo" en la mezo de la 18a jarcento preskaŭ ĉiuj sistemoj de l'etiko fariĝas individuismaj. Sed tiu rimarko ĝustas nur ĝis certa grado, ĉar la rajtoj de l'individuo estis akcentataj kun aparta energio nur en kampo ekonomia. Sed ankaŭ tie ĉi la individua libero restis en la praktiko, samkiel en la teorio, pli ŝajna, ol efektiva. Koncerne aliajn kampojn - politikan, spiritan, artan - oni povas diri, ke laŭmezure kiel la ekonomia individuismo estis firmigata kun ĉiam kreskanta forto, la subpremo super individuo per la militorganizo de l'ŝtato, per ĝia eduksisistemo kaj per ĝia mensa disciplino, necesa por subteno de l'ekzistantaj institucioj - tiu subpremo ĉiam grandiĝis. Eĉ la plimulto da ekstremaj nuntempaj reformistoj en siaj anticipoj pri la venonta sociordo allasas kiel nedisputeblan premison la ankoraŭ pli grandan absorbon de la individuo fare de la socio.

Tia tendenco nature aperigis proteston, esprimitan de Godwin en la komenco kaj de Spencer en la dua duono de la 19a jarcento kaj kondukis Nietzsche al la aserto, ke ĉian moralon oni pli bone ĵetu for, se ĝi ne povas trovi alian fundamenton ol la oferadon de la individuo al la interesoj de l'homaro. Tiu kritiko de la cirkulantaj doktrinoj pri moralo estas eble la plej karakteriza trajto de nia tempo, des pli, ke ĉian ĉefmotoron ne tiom prezentas nur personeca aspiro al ekonomia sendependado (kiel tion elmontris en la 18a jarcento ĉiuj pledantoj por la individurajtoj, escepte de Godwin), kiom la pasia deziro al individua sendependado por konstrui novan, pli bonan sociadon, en kiu bonstato por ĉiuj estu la bazo por plena disvolviĝo de la individuo (*).

(*)Wundt faras tre interesan rimarkigon : "Se ni ne estas trompataj de ĉiuj simptomoj, nun en la publika opinio okazas revolucio, en kiu la ekstrema individuismo de la klerigepoko cedas lokon al vekigo de l'universalismo de antikvaj pensuloj, kompletigita per la koncepto pri la libereco de l'homa individuo. Tiun plibonigon ni ŝuldas al la individuismo." ("Etiko", p.459 de la germana originalo).

La nesufiĉa disvolviĝo de l'personeco (kondukanta al herdeco) kaj de persona kreivo samkiel de l'iniciativo - estas sendube unu el la ĉefaj mankoj de nia tempo. La ekonomia individuismo ne plenumis siajn promesojn. Ĝi ne havigis al ni plenan evoluon de l'individueco... Samkiel en la pratempo, la krea spirito en socia rekonstruo sin elmontras tre malrapide kaj la imitado restas la ĉefa rimedo por disvastigi progresivajn novaĵojn en la homaro. Modernaj nacioj ripetatas la historion de barbaraj gentoj kaj de mezepokaj urboj, kiuj ambaŭ siatempe imite prenadis unu de alia politikajn, religiajn kaj ekonomiajn movadojn kaj iliajn "ĉartojn de libero". Tutaj nacioj lastatempe proprigis al si kun mirinda rapido industrian kaj militan civilizon de Eŭropo. Kaj tiuj ĉi eĉ reviziitaj, novaj eldonoj de l'malnovaj modeloj plej klare vidigas kiomgrade supraĵa estas la t.n. kulturo, kiom da simpla imito ĝi enhavas.

Do, tre nature estus meti la demandon : "Ĉu ne akcelas la nun disvastigitaj etikaj doktrinoj tiun imitan subiĝon ? Ĉu ili ne tro multe penis fari el homo 'idean aŭtomaton' de Herbart, absorbitan en meditado kaj plejgrade timantan la ventegon de pasioj ? Ĉu ne estas ĝustatempe defendi la rajtojn de la viva homo, energi plena, kapabla forte amon, tion amindan kaj malami tion malamindan, la rajtojn de la homo ĉiam preta batali por la idealo altiganta lian amon kaj praviganta liajn antipatiojn ?" De post la tempo de antikvaj filozofoj ĉiam ekzistis la tendenco prezenti la "virton" kiel specon de "saĝo" instigantan la homon prefere "evolui la belecon de sia animo", ol lukti kontraŭ la malbonoj de sia tempo komune kun "nesaĝuloj". Pliposte oni komencis nomi virto la "nereziston kontraŭ malbono" kaj dumdaŭre de multaj jarcentoj persona "savo", ligita kun humileco antaŭ la ~~sorto~~ kaj kun pasiva rilato al la malbono, estis la esenco de l'kristanisma etiko. Tio rezultigis verkadon de subtilaj pruvoj favore al la "virta individuismo" kaj glorado de l'monakeja indiferento al la socia malbono. Feliĉe, kontraŭ tia egoista virto jam aperas reago kaj estas metata la demando : "Ĉu ne prezentas la pasiva rilato al malbono kriman malkuraĝon ? Ĉu ne pravas Zenda Avesto, kiam ĝi asertas, ke aktiva batalado kontraŭ la malbona Arimano estas la unua kondiĉo de la virto ? (*)". La morala progreso estas necesa,

(*)C.P.Thiele, "Historio de religio en antikvo", Gotha, 1903.

sed sen morala kuraĝo ĝi estas malebla.

Tiaj estas kelkaj el la postuloj metataj al la etiko kaj diferenceblaj en nuna kunpuŝiĝo de konceptoj. Ili ĉiuj kondukis al unu ĉefa penso. Estas bezonata nova kompreno de la moralo, unue en ĝiaj ĉefelementoj, kiuj devas esti sufiĉe larĝaj por doni novan vivon al nia civilizo, kaj due en ĝiaj aplikoj, kiuj estas liberigendaj de la restaĵoj de supernatura, transcenda pensado, samkiel de la mallarĝaj konceptoj de la burĝa utilismo.

Elementoj por nova kompreno de l'moralo jam ekzistas. La signifo de l'sociemo kaj la interhelpo en la evoluo de la animalaro kaj en la homhistorio, mi kredas, estas konsider-ebla kiel pozitive fiksita scienca vero, libera de hipotezoj.

Plue ni povas konsideri pruvita, ke laŭmezure kiel la interhelpo fariĝas firma kutimo en la homa socio kaj, tiel dire, estas praktikata instinkte, tiu praktiko mem kondukas al evoluo de la justosento kun ties neevitebla sento de l'egaleco, aŭ egalrajto kaj de la egaleca sindeteno. La penso, ke personaj rajtoj de ĉiu aparte estas same nerompeblaj kiel la naturrajtoj de ĉiu alia, tiu penso kreskas laŭmezure kiel malaperas klasdiferencoj. Kaj tiu penso fariĝas larĝe vastigita ideo, kiam la institucioj de l'socio suferas konforman ŝanĝon.

Certa grado de identigo de la propra persono kun la interesoj de la propra grupo ekzistis elnecese ekde la komenco mem de socia vivo, kaj elmontriĝas jam ĉe malsuperaj animaloj. Sed laŭmezure kiel la rilatoj de l'egaleco kaj justo enradikiĝas en homaj socioj, - prepariĝas la grundo por plua kaj pli larĝa evoluo de pli subtilaj rilatoj. Dank'al ili la homoj kutimas kompreni kaj senti la efikon de siaj agoj sur la tuta socio, ke li evitas ofendi aliulojn, eĉ tiam, kiam li estas devigita rifuzi kontentigon de siaj deziroj. Li tiagrade identigas siajn sentojn kun la sentoj de aliaj, kaj li pretas fordoni siajn fortojn pro alies utilo, sen atendi ian rekompencan. Tiaspecaj neegoismaj sentoj kaj kutimoj ordinare ne tute precize determinitaj kiel altruismo kaj sinofero, estas miaopinie sole nomindaj proprasence "moralo", kvankam la plimulto da verkistoj ĝis nun miksis ilin, sub la nomo altruismo, kun simpla justosento.

La interhelpo, la justo, la moralo, tiaj estas la sinsekvaj paŝoj de supreniĝanta vico de animstatoj, kiujn ni ekkonas ĉe la studo de la animalaro kaj de la homo. Ili prezentas organan neceson, kiu en si mem portas sian pravigon, kaj kiu

estas konfirmata de la tuta animalevoluo, komenciĝanta de la unuaj ŝtupoj (en formo de kolonioj de plej simplaj animaloj) kaj pograde leviĝanta ĝis la plej superaj homsocioj. Parolante metafore, ni havas tie ĉi la ĝeneralan mondleĝon de l'organisma evoluo. Sekve de tio la sentoj de l'interhelpo, justo kaj moralo estas profunde metitaj en la homo, kun tuta forto de la denaturaj instinktoj. Kaj la unua el ili, la instinkto de reciproka helpo, evidente estas la plej forta el ĉiuj, kaj la tria, disvolviĝinta pli malfrue, estas nekonstanta sento kaj estas konsiderata malplej deviga.

Simile al la bezono pri nutraĵo, rifuĝejo kaj dormo, ĉi tiuj tri instinktoj estas tiuj de la memkonservo. Komprenoble, iafoje ili povas malfortiĝi sub la influo de certaj kondiĉoj, kaj ni scias multajn kazojn, kie iakaŭze okazas malfortiĝo de tiuj instinktoj ĉe kelkaj animalgrupoj aŭ homsocioj. Sed tiam tiu grupo neeviteble malvenkas en la porekzista batalo : ĝi venas al dekadenco. Kaj se tiu grupo ne retrovenos al la kondiĉoj necesaj por la vivokonservo kaj progresiva evoluo, t.e. al la Interhelpo, Justo kaj Moralo, tiam ĝi - estu ĝi gento, aŭ specio - formortas kaj malaperas. Se ĝi ne plenumis la necesan kondiĉon de l'progresiva evoluo, ĝi neeviteble dekadencas kaj malaperas.

Tia estas la firma bazo, kiun donas al ni la scienco por verki novan etiksistemon kaj ĝin pravigi. Kaj tial anstataŭ proklami la "bankroton de l'scienco", ni estas nun ekzamenontaj kiamaniere konstrui la scienca etikon laŭ la akiraĵoj de la modernaj esploroj, animitaj de l'evoluateorio.

III. LA MORALA PRINCIPO EN LA NATURO (*)

La laboro plenumita de Darwin ne limiĝis nur per la regiono de l'biologio. Jam en 1837, kiam li ĵus faris la ĝeneralan skizon de sia teorio pri la origino de la specioj, li skribis en la notlibro : "Mia teorio kondukos al nova filozofio". Kaj tiel efektive okazis. Enportinte la ideon de l'evoluo en la studadon de l'organisma vivo, li per tio malfermis novan epokon en la filozofio. Kaj la de li poste verkita skizo pri la evoluo de l'moralsento en la homo formis novan ĉapitron en la scienco pri la moralo (**).

En tiu ĉi skizo Darwin prezentis la veran originon de l'morala sento sub nova lumo kaj metis la tutan problemon sur sciencon grundon. Oni devas konfesi, ke kvankam liaj opinioj povas esti konsiderataj kiel pluevoluo de l'opinioj de Shaftesbury kaj Hutcheson, tamen li malfermis por la moraloscienco novan vojon laŭ la direkto skize montrita de Bacon. Li iĝis tiamaniere unu el la fondintoj de etikaj skoloj, apud Hume, Hobbes kaj Kant.

La ĉefpenso de l'Darvina etiko estas esprimebla per multaj vortoj. Li mem tre precize difinis ĝin, en la unuaj linioj de sia skizo. Li komencis per laŭdo al la devosento, priskribante ĝin per bone konataj poeziaj vortoj : "La devo estas mirinda penso, kiu efikas sur nin ne per kareso, kompto, aŭ iu minaco"...ktp.

Kaj tiun devosenton, t.e. moralan konsciencon, li eksplikis "ekskluzive el la vidpunkto de l'naturscienco", - la ekspliko, kiun - aldonis li - ĝis nun neniu angla verkisto provis doni (**).

Propradire, similan eksplikon jam estis aludinta Bacon.

Allasi, ke la morala sento estas akirata de ĉiu homo aparte dum lia vivo, Darwin certe opiniis "almenaŭ neverŝajna el la ĝenerala vidpunkto de l'evoluteorio". Li eksplikas

(*)Tiu ĉi ĉapitro estis presita en Nineteenth Century de marto 1905. (**)En sia verko "Modernaj filozofoj" la dana profesoro Harald Höffding donis bonegan skizon pri filozofia signifo de Darvinaj verkoj.

(***) "Origino de l'homo", ĉap.IV.

la originon de l'morala sento el la sento de l'sociemo, kiu ekzistas instinkte, aŭ denaske ĉe malsuperaj animaloj kaj kredeble ankaŭ ĉe la homo. La veran bazon de ĉiuj moralaj sentoj Darwin vidis en la "sociaj instinktoj, kaŭze de kiuj la animaloj trovas plezuron en la societo de siaj kamaradoj, en la sento de certa simpatio al ili, kaj en la farado por ili de diversaj komplezoj". Plie Darwin komprenis la senton de l'simpatio (kunsento) en ĝia preciza senco, ne en tiu de kondolenco, aŭ de la "amo", sed en la senco de la "sento kamaradeca", de l' "reciproka impreseblo" - en tia senco, ke sur la homon povas influi la sentoj de alia, aŭ de aliaj.

Post tiu unua tezo, Darwin plue montris, ke en ĉiu animalospeco, se en ĝi forte evoluas la penskapabloj, samgrade kiel ĉe la homo, nepre evoluos ankaŭ la socia instinkto. Kaj la nekontentigo de tiu instinkto neeviteble kondukos la individuon al la sento de l'nekontento kaj eĉ de l'suferoj, se, rezonante pri siaj agoj, la individuo ekvidos, ke certakaze "la konstanta, ĉiam propra al li sociinstinkto cedis en li al iuj aliaj instinktoj, kiuj, kvankam pli fortaj ĉi-momente, estas tamen malkonstantaj kaj ne lasas post si tre fortan impreson" (*).

Tiamaniere la moralan senton Darwin komprenis tute ne kiel mistikan donon de nekonata kaj mistera deveno, kiel ĝin prezentis al si Kant. "Ajna animalo, skribis Darwin, posedanta difinitajn sociajn instinktojn - inkluzive de la gepatraj kaj gefilaj interinklinoj - nepre akiros moralan senton, aŭ konsciencon ("devokonscio" de Kant) tuj kiam ĝiaj intelektaj fortoj estos samgrade evoluintaj kiel ĉe la homo".

Al tiuj du ĉefaj tezoj Darwin aldonis du akcesorajn.

Kiam evoluas la parola lingvo - li skribis - kaj jam aperas la eblo esprimi dezirojn de l'socio, tiam "publika" opinio pri tio kiel ĉiu sociano devus konduki, nature farigita forta kaj eĉ la ĉefa gvidanto de l'konduko. Sed la influo de l'publika aprobo aŭ malaprobo al la konduto plene dependas de la grado de disvolviĝo de l'intersimpatio. Ni konsideras signifaj la opiniojn de aliuloj nur pro tio, ke ni kunsimpatias (amikas) al ili. Kaj la publika opinio influas en morala direkto nur tiakaze, se estas sufiĉe forte evoluinta socia instinkto.

 (*) "Origino de l'homo", ĉap.IV.

La ĝusteco de tiu rimarko evidentas. Ĝi refutas la opinion de Mandeville (la aŭtoro de la "abelfablo") kaj de liaj pli-malpli kaŝaj adeptoj en la 18a jarcento, kiuj penadis prezenti la moralon kiel konvencian moraron.

Fine, Darwin menciis ankaŭ pri la kutimo, kiel unu el aktivaj fortoj por formado de nia rilato al aliuloj. Ĝi plifortigas la socian instinkton kaj senton de reciproka simpatio kaj ankaŭ la obeon al la publika juĝo.

Espriminte la esencon de siaj opinioj en tiuj kvar tezoj, Darwin poste malvolvis ilin.

Unue li ekzamenis la sociemon ĉe animaloj : kigrade ili ŝatas resti en la socio kaj kiel malbone ili sin sentas kiam solaj; ilian konstantan interrilatadon, ilian reciprokajn avertadon kaj subtenon dum ĉasado kaj sindefendo. "Ekzistas neniu dubo - tiel parolis li - ke sociemaj animaloj sentas reciprokajn amon, kiu mankas al plenaĝaj nesociemaj animaloj". Ili povas ne havi grandan simpatian unu al alia en plezuroj, sed estas tute ordinaraĵoj kaj plene pruvitaj la kazoj de reciproka simpatio en domaĝo, aŭ sufero. Kaj Darwin citis kelkajn el la plej frapantaj similaj faktoj. Kelkaj el ili, ekz. la blinda pelikano, priskribita de Stansbury kaj la blinda rato, kiuj estis nutrataj de siaj samspecanoj, iĝis jam klasikaj ekzemploj.

"Samtempe - daŭrigis Darwin - krom amo kaj simpatio ni konas ĉe animaloj aliajn ecojn, same ligitajn kun la sociinstinktoj, kiuj de ni homoj estus nomataj la "moralaj ecoj". Kaj li citis kelkajn ekzemplojn de l'moralaj sentoj ĉe hundoj kaj elefantoj (*).

Estas ĝenerale kompreneble, ke por ĉiu komuna ago (kaj ĉe kelkaj animaloj tiaj agoj estas tute ordinaraĵoj : la tuta vivo konsistas el tiaj agoj) estas postulata ekzisto de certe detenanta sento. Cetere oni devas diri, ke Darwin ne pristudis la demandon pri sociemo ĉe animaloj kaj pri la ĝermoj de l'moralaj sentoj ĉe ili en tia grado, kian bezonus la grava signifo de tiuj sentoj por lia etikteorio.

 (*)De tiam Herbert Spencer, kiu antaŭe rilatis negative al la moraleco ĉe animaloj, citis en la revuo "Nineteenth Century" de James Knowles kelkajn similajn faktojn. Ili estas represitaj en lia "Principles of Ethics" (Principoj de Etiko), vol.II, supplements D. "La konscienco ĉe animaloj".

Transirante plue al la homa moralo, Darwin rimarkigis, ke kvankam la homo tia, kia li formigis nun, havas mal multe da sociaj instinktoj - li tamen estas sociema estaĵo, konservinta de tre fruaj tempoj certaspecan instinktan amon kaj kunsenton al siaj samspecianoj. Tiuj sentoj funkcias kiel duonkonscie instigaj (impulsivaj) instinktoj, al kiuj helpas la racio, la sperto kaj la deziro de aprobo flanke de aliuloj.

"Tiamaniere - konkludis li - sociaj instinktoj, kiujn la homo devis esti akirinta jam sur tre primitiva evoluŝtupo - kredeble jam ĉe siaj simiaj prauloj - ĝis nun restas kaŭzo por certaj liaj personaj agoj". La cetero estas rezulto de la ĉiam pli evoluanta racio kaj kolektiva edukado.

Evidentas, ke tiuj opinioj de Darwin estos konfesitaj kiel ĝustaj nur de tiuj, kiuj konfesas, ke la mensaj kapabloj de la animaloj diferencas de la samaj kapabloj ĉe la homo ne laŭ la esenco, sed nur per ilia evolugrado. Sed al tia konkludo venis nun la plimulto de tiuj, kiuj studis la komparan psikologion de la homo kaj de animaloj. Kaj la provo de kelkaj psikologoj, antaŭnelonge faritaj por disigi per netransirebla abismo la instinktojn kaj menskapablojn de la homo for de tiuj de la animaloj, ne atingis sian celon (*).

(*) La nekapablo de formiko, hundo, aŭ kato fari eltrovon, aŭ trafi la veran solvon de iu embaraso - ofte indikata de kelkaj verkistoj tiutemaj - neniel pravas la esencan diferencon inter la kapabloj de la homo kaj tiuj de la animaloj, ĉar ĝuste la sama manko de l'sinorientivo kaj inventivo konstante renkontiĝas ankaŭ ĉe la homo. Simile al la formiko en unu el la eksperimentoj de John Lubbock, miloj da homoj ne antaŭkonante la lokon same pravas travadi riveron kaj pereas ĉe tiuj provoj, antaŭ ol ili estas metintaj trans ĝi iun primitivan ponton, ekz. per faligita arbo. Mi scias tion laŭ propra sperto kaj ĉiuj esploristoj de sovaĝaj primitivaj landoj tion konfirmos. Aliflanke ni trovas ĉe animaloj kolektivajn prudenton de l'formika nesto aŭ de la abelujo. Kaj se unu formiko, aŭ unu abelo el mil trafas ĝustan solvon, la ceteraj imitas ĝin. Kaj tiam ili solvas taskojn multe pli malfacilajn, ol tiuj, kiuj estis tiel ridinde malsukcesintaj ĉe formiko, abelo aŭ kato en la eksperimentoj de kelkaj naturistoj kaj - mi tion kuraĝas diri - ĉe la naturistoj mem

Estas kompreneble, ke el la similo inter la instinktoj kaj intelekto ĉe la homo kaj ĉe la animaloj ne sekvas, ke la moralaj instinktoj, kiuj evoluis en diversaj animalspecioj kaj des pli en diversaj animalklasoj, estas identaj inter si. Komparante ekz. insektojn kun mambestoj, oni devas neniam forgesi, ke la evolulinioj de la unuaj kaj la duaj disiĝis jam en tre frua periodo de la evoluo de la animalaro sur la terĝlobo. Rezulte, inter la formikoj, abeloj, vespoj ktp, aperis profunda fiziologia diferenco en ilia strukturo kaj en ilia tuta vivo, inter diversaj tipoj de la sama specio (laborabeloj, virabeloj, abelino) kaj samtempe aperis ankaŭ profunda fiziologia labordivido en iliaj societoj (aŭ ĝuste, labordivido kaj fiziologia diferencigo de strukturo). Tiam dividon ne havas la mambestoj. Konsekvence estas dubinde, ĉu la homoj rajtas juĝi pri la moraleco de l'laborabeloj, kiam ĉi-lastaj mortigas la virojn en sia abelujo. Kaj ĝuste tial la de Darwin citita ekzemplo el la vivo de abeloj estis akceptita tiel malamike en la religia tendaro. La societoj de abeloj, vespoj kaj formikoj unuflanke kaj la societoj de mambestoj aliflanke estas tiom longe irintaj ĉiu laŭ sia propra evoluvojo, ke ili perdis en multo la reciprokajn komprenon. La saman reciprokajn nekomprenadon, kvankam en malpli granda mezuro, ni trovas ankaŭ inter la homaj societoj sur diversaj ŝtupoj de l'evoluo.

Kaj samtempe la moralaj ideoj de la homo kaj konduto de la socivivantaj insektoj havas inter si tiom da komuneco, ke la plej grandaj moralmajstroj de l'homaro ne hezitis meti kiel modelon antaŭ la homon kelkajn trajtojn el la vivo de formikoj kaj abeloj. Ni, homoj, ne superas ilin per la fideleco de ĉiu aparte al sia grupo. Kaj aliflanke, jam ne parolante pri militoj, aŭ pri okazantaj de temp' al tempo plenaj ekstermoj kontraŭ la religiaj skismuloj kaj politikaj kontraŭuloj, la leĝoj de la homa moralo subiĝis en la daŭro de l'jarcentoj al profundegaj ŝanĝoj kaj kripligoj. Sufiĉas rememori pri homaj oferadoj al idoloj, pri la ordono : "okulon pro okulo kaj vivon pro vivo" de l'Malnova

 en la aranĝo de iliaj eksperimentoj, kaj en iliaj konkludoj. La abeloj ĉe la Pariza ekspozicio kaj la de ili elpensita defendo kontraŭ la malhelpo al ilia laboro, kiam ili per vakso glufermis la fenestreton. (Vd. "La Interhelpo", ĉap. I). Kaj ajna el la bone konataj faktoj de l'inventivo ĉe abeloj, formikoj, lupoj dum iliaj ĉasoj plene konfirmas la supran diraĵon.

Testamento, pri torturoj kaj ekzekutoj ktp kaj kompari tiun "moralon" kun la estimo al ĉio vivanta, kiun predikis Bodisatwa, aŭ kun la pardono de ĉiuj ofendoj, kiun predikis la unuaj kristanoj, por kompreni, ke la moralaj principoj submetiĝas al la sama "evoluo" kaj de temp'al tempo eĉ al kripligo, samkiel ĉio cetera.

Do, ni estas devigataj konfesi, ke se la diferenco inter la moralaj konceptoj de abeloj kaj de la homo estas la rezulto de fiziologia disiĝo - la frapanta similo inter ili en aliaj esencaj trajtoj montras al ni la samecon de l'origino.

Darwin venis tiamaniere al la konkludo, ke la sociinstinkto prezentas komunan fonton, el kiu devenis ĉiuj moralaj elementoj. Kaj li provis difini science, kio estas la instinkto.

Bedaŭrinde, la scienca psikologio de animaloj estas ankoraŭ tre malmulte disvolvita. Kaj tiel estas ekstreme malfacile analizi komplikajn rilatojn inter la propre socia instinkto kaj la gepatraj, gefilaj kaj gefrataj instinktoj, samkiel inter diversaj aliaj instinktoj kaj kapabloj, kiel ekz. la reciproka simpatio unuflanke kaj la rezonado, sperto kaj imito, aliflanke (*). Darwin plene konsciis tiun malfacilon kaj tial li sin esprimis tre singarde. "La gepatraj kaj gefilaj instinktoj kredeble ripozas sur bazo de sociinstinktoj" - li skribis. Kaj aliloke li sin esprimis jene : "La sento de l'plezuro pro restado en socio verŝajne estas plilarĝiĝo de la gepatraj kaj gefilaj aldonitecoj, ĉar la sociinstinkto ŝajne evoluas pro la longa restado de la infanoj kun siaj gepatroj."

Tia singardo en la esprimoj estas tute natura, ĉar aliloke Darwin montras, ke socia instinkto estas speciala instinkto, diferenca de aliaj. La natura selektado akcelis ĝian evoluon pro ĝi mem, pro ĝia utilo por la konservo kaj bonstato de la specio. Ĝi estas tia fundamenta instinkto, ke se al ĝi okazas kontraŭdiri al alia, eĉ tiom potenca instinkto, kia estas la aldoniteco de la gepatroj al sia idaro, ĝi iafoje venkas. Tiel, ekz. la birdoj, kiam venas la tempo de ilia aŭtuna forflugo, iafoje forlasas siajn malgrandajn birdidojn (la dua elkovaĵo), nekapablajn toleri longe-daŭran transflugon, por kuniĝi al siaj kamaradoj.

 (*) "Origino de l'homo".

Al tiu tre grava fakto mi povas aldoni, ke la sama instinkto de l'sociemo estas forte progresinta ĉe multaj malsuperaj animaloj, kiel ekz. ĉe la surtera krabo, ankaŭ inter kelkaj fiŝoj, ĉe kiuj la esprimon de tiu instinkto estas malfacile konsideri kiel plilarĝiĝon de la gepatra aŭ gefila instinkto. En tiuj kazoj mi pli inklinas vidi en ĝi la vastiĝon de l'gefrataj rilatoj aŭ de la kamaradecaj sentoj, kiuj kredeble disvolviĝas en ĉiuj okazoj, kiam konsiderinda kvanto da junaj idoj eloviĝintaj certatempe kaj certaloke (insektidoj aŭ eĉ birdidoj diversspecaj) daŭrigas la vivon komune kun gepatroj aŭ sen ili. Plej verŝajne estus pli ĝuste konsideri la sociajn kaj gepatrajn, samkiel gefratajn instinktojn kiel du intime ligitajn inter si instinktojn. La unua - socia, eble estas evoluinta pli frue, ol la dua, kaj tial ĝi estas pli forta, sed ambaŭ disvolviĝis unu apud la alia en la evoluo de la animalaro. La disvolviĝon de ambaŭ helpis certe la natura selektado, kiu subtenis la ekvilibron inter ili, kiam ili kontraŭis unu al la alia, kaj tiamaniere ĝi akcelis la bonon de l'tuta specio (*).

La plej grandan parton en la etiko de Darwin prezentas nature lia eksplikado pri la morala konscio en la homo, pri lia devosento kaj skrupuloj. En la eksplikado de tiuj sentoj pleje elmontriĝis la malforto de ĉiuj etikteorioj. Kant, kiel oni scias, en sia ĝenerale bonega verko pri la moralo tute malsukcesis pruvi, kial oni devas obei al lia kategoria imperativo, se ĝi nur ne estas la volesprimo de la supera estaĵo. Ni povas plene allasi, ke la "morala leĝo" de Kant (se iomete aliigi ĝian formuladon, konservante tamen ĝian esencon) estas necesa konkludo de la homa racio. Ni certe kontraŭdiras la metafizikan formon donitan de Kant al sia

(*)En la bonega analizo de l'socia instinkto, p.32, prof. Lloyd Morgan, la aŭtoro de bone konataj studoj pri instinkto kaj intelekto de animaloj, diras: "Al tiu demando Kropotkin, unuanime kun Darwin kaj Espinas kredeble respondus sen hezito, ke la prafonto de soci-ĉelo estis la longedaŭra kunestado de la grupo de gepatroj kun ilia idaro". Tute ĝuste. Mi nur aldonus la vortojn: "aŭ de la idaro sen gepatroj", ĉar ĉi tiu aldono pli bone akordiĝus kun la supre cititaj faktoj kaj ankaŭ pli ĝuste transdonus la penson de Darwin.

leĝo, sed, ĉion konsiderinte, ĝia esenco, kiun Kant bedaŭrinde ne esprimis, estas nenio alia, ol la justo, egala justo por ĉiuj (équité, equity)(*). Kaj se ni la metafizikan lingvaĵon de Kant tradukos en la lingvon de l'induktaj sciencoj, ni povos trovi la punktojn de kontakto inter lia ekspliko pri origino de l'morala leĝo kaj la ekspliko de naturaj sciencoj. Sed tiel la tasko estos solvita nur duone. Supozinte (por ne longigi la disputon), ke la "pura racio" de Kant, preter ĉiu observo, ĉiu sento kaj instinkto, jam sekve de siaj naturdevenaj kvalitoj neeviteble venas al la leĝo de la justo, simila al la "ordono" de Kant; allasante eĉ, ke neniu pensanta estaĵo povas fari alian konkludon - ĉar tiaj estas la naturdevenaj proprecoj de l'racio - allasante ĉi ĉion kaj plene rekonante la altan karakteron de la Kant-a moralfilozofio, tamen restas nesolvita la granda demando pri ĉia moraldoktrino.

"Kial la homo devas obei la moralan leĝon, aŭ la regulon aprobitan de lia racio?" Aŭ almenaŭ: "De kie venas tiu sento de devigo, kiun konscias la homo?"

Kelkaj kritikistoj de l'Kant-a moralfilozofio jam indikis, ke ĝi tiun fundamentan problemon lasis nesolvita. Sed ili povus aldoni, ke li mem konfesis sian nekapablon ĝin solvi. Post kiam li dum kvar jaroj intense meditis kaj verkis pri tiu problemo, li konfesis en sia, ial ĉiam malatentata "Filozofia teorio de Kredo" (parto I, "Pri esenca manko de la homa naturo", 1892), ke li tamen ne povis trovi klarigon pri l'origino de la morala leĝo. Fakte li rifuzis solvi tiun tutan problemon, rekoninte la "nekonceptebulon de tiu morala kapablo, kiu indikas la diecan originon". "Tiu nekoncepteblo mem, li skribis, devas entuziasmigi la homan animon kaj doni al la homo la forton por oferoj, kiujn povas postuli de li la respekto al sia devo".

Tia solvo post kvarjara medito egalas plenan rifuzon flanke de la filozofio, solvi tiun taskon kaj ĝian transdonon al la religio.

Do, la intua filozofio konfesis tiel sian nekapablon solvi tiun taskon. Ni rigardu do, kiel ĝin solvas Darwin el la vidpunkto de naturisto.

 (*)En franca kaj angla lingvoj tiuj vortoj signifas samtempe: justo kaj egalo, aŭ "justo egala por ĉiuj", "justo natura, kontraŭe al justo leĝa". TRAD.

- Jen, diras li, estas homo, kiu cedis al la sento de sinkonservo kaj ne ekriskis sian vivon por savi la vivon de aliulo, à instigate de malsato li ŝtelis ion. En ambaù kazoj li obeis tute naturan instinkton. Sed kial li sentas sin malkviete ? Kial li nun opinias, ke li devis obei iun alian instinkton kaj konduti aliel ?

- Tial, respondas Darwin, ke en la homa naturo la plej rezistivaj sociaj instinktoj venkas la malpli persistajn.

- Nia morala konscienco, daùrigas Darwin, ĉiam havas retrospektivan karakteron. Ĝi parolas en ni, kiam ni pensas pri niaj pasintaj agoj kaj ĝi estas rezulto de l'batalo, en kiu la malpli konstanta, la malpli rezista persona instinkto cedas antaù la pli konstante propra socia instinkto. Ĉe animaloj ĉiam vivantaj ensocie la "sociaj instinktoj ĉiam ĉe-estas, ĉiam funkcias".

Tiaj animaloj ĉiuminute pretas aliĝi por defendi la grupon kaj iel helpi unu la alian. Ili sentas sin malfeliĉaj apartigitaj de aliuloj. Kaj same la homo. La homo sen postsigno de tia instinkto estus anomaliao.

Aliflanke, la deziro forigi malsaton, lasi liberon por disvolviĝo de sia kolero, eviti danĝeron, à proprigi al si ion fremdan, laù sia naturo mem estas deziro kelktempa, pasanta. Ĝia kontentigo ĉiam estas malpli forta, ol la deziro mem. Kaj kiam ni pensas pri ĝi, kiel pri pasintaĵo, ni ne povas reestigi tiun deziron kun la sama forto, kiun ĝi havis antaù sia kontentigo. Pro tio, se la homo kontentigante sian deziron agis spite al sia socia instinkto kaj poste meditas pri sia ago - kaj ni tion konstante faras - li neeviteble venas al tio, ke li "komencos kompari la impresojn de l'pli frue spertita malsato, de la kontentigita vengosento à de la danĝero evitita je alies kosto, kun la preskaù konstante propra instinkto de l'simpatio kaj kun sia antaùa kono pri tio, kio estas konsiderata de aliuloj, kiel laùdinda, à mallaùdinda". Kaj tuj kiam li faros tiun ĉi komparon, "li eksentos la samon, kion li sentas, se io malhelpas al li sekvi konstantan instinkton, à kutimon. Kaj tio en ĉiuj animaloj "kaùzas nekontentigon kaj eù igas la homon senti sin malfeliĉa".

Plue Darwin montras, kiel la sugestoj de la konscienco, kiu ĉiam "rigardas en pasinton kaj servas kiel gvidilo por estonto", povas ĉe la homo ekhavi aspekton de la honto, bedaùro, pento, à eù kruela riproĉo, se la sento firmiĝas

per la medito pri tio, kiel la ago estas juĝata de aliaj, al kiuj la homoj simpatias... Iom post iom la kutimo neeviteble komencas plifortigi ĉiam pli la potencon de l'konscienco super la agoj kaj samtempe estos akordiganta pli kaj pli la dezirojn kaj pasiojn de l'persono kun ties sociaj simpatioj kaj instinktoj (*). La ĝenerala ĉefa malfacilo por ĉiu filozofio de l'morala sento konsistas en la ekspliko pri unuaj ĝermoj de la devosento, pri la neceso de ekapero en la homa intelekto de l'devokoncepto, devoideo. Sed se la ekspliko estas farita, la akumuligo de la sperto en la socio kaj evoluo de l'kolektiva racio klarigas ĉion ceteran.

Do, ni havas ĉe Darwin la unuan eksplikon de la devosento sur natura scienca bazo. Estas vere, ke ĝi kontraŭas al ĉirĉulantaj konceptoj pri la naturo de la animaloj kaj de la homo, sed ĝi estas ĝusta. Preskaŭ ĉiuj ĝis nun traktintaj pri la morala principo eliradis el tute nepruvita premiso, asertante, ke la plej forta el la homaj kaj pli animalaj instinktoj estas la instinkto de l'konservo, kiun ili dank' al certa malprecizeco de sia terminologio identigas kun la memjesigo aŭ kun la egoismo. En tiun instinkton ili inkludis unuflanke tiajn elementajn impulsojn kiel sindefendo, sinkonservo, aŭ eĉ kontentigo de l'malsato; kaj aliflanke, tiajn derivitajn sentojn kiel la pasio al dominado, avido, kolero, venĝodeziro ktp. Kaj tiun absurdon, tiun diversspecan miksaĵon de instinktoj kaj sentoj ĉe animaloj kaj homoj de l'moderna kulturo, ili prezentis en la formo de ĉien penetranta kaj ĉiopova forto, kiu renkontas nenian kontraŭagon en animala kaj homa naturo, escepte nur de certa sento de bonvolo aŭ kompatato.

(*)En la piednoto Darwin kun propra al li penetremo faras tamen unu escepton. "Malamikeco, aŭ malamo - aldonas li - ŝajne ankaŭ estas tre persista sento, eble pli persista, ol iu alia... Do tiu sento devas esti denaska kaj ĉiuokaze ĝi daŭras tre persiste. Videble ĝi prezentas la aldonon kaj malon de l'socia instinkto". Tiu sento profunde radikinta en animala naturo evidente eksplikas la obstinajn militojn, kiuj okazas inter diversaj grupoj kaj specioj de animaloj kaj ankaŭ de homoj. Ĝi eksplikas ankaŭ la samtempan ekziston de du moralaj leĝoj inter la civilizitaj homoj. Sed tiu ampleksa kaj ĝis nun ne prilaborita ekzemplo pli bone estu ekzamenota ĉe la studo pri la justoideo...

Nature, se oni foje estis konfesinta, ke tia estas la naturo de la homo kaj de ĉiuj animaloj, tiam jam restis nenio alia ol insisti pri mildiga influo de moralistoj, vokantaj al kompatemo. Estu aldonite, ke spirito de siaj doktrinoj ili ĉerpos el la mondo kuŝanta ekster la naturo, ekster kaj super la mondo perceptebla per niaj sentoj. Kaj la influon de siaj doktrinoj ili penas fortigi per subteno de supernaturaj fortoj. Kaj se iu rifuzis tiujn opiniojn, kiel ekz. Hobbes, por tiu restis nur : atribui specialan signifon al la puna influo de la ŝtato, gvidata de geniaj leĝodonantoj - kio esence reduktiĝis nur al tio, ke la sama posedo de l' "vero" estis atribuita ne al la pastro, sed al la leĝodonanto.

De post la Mezepoko la fondintoj de etikskoloj plejparte malmulte konantaj la Naturon, ĉar al ĝia studo ili preferis tiun de la metafiziko, prezentis al si la instinkton de individua sinjesigo kiel la unuan necesan ekzistkondiĉon de la animalo, samkiel de la homo. Obei al ĝiaj ordonoj, estis konsiderata kiel fundamenta naturleĝo. Malobei ĝin, venigus al plena malvenko de la specio kaj finfine al ties neniigo. Kaj el tio oni konkludis, ke la homo povus batali kontraŭ egoismaj impulsoj nur kun helpo de supernaturaj fortoj. Tial la triumfo de la morala principo aperis kiel venko de la homo super la naturo, atingebla nur per ekstera helpo, kiu prezentas rekompencan por liaj bonaj deziroj.

Oni diris al ni, ekzemple, ke ne ekzistas pli alta virto, pli granda triumfo de la spirita elemento super la karna, ol la sinofero por bono de la homoj. Sed en realo la sinofero por bono de formikujo aŭ por sekuro de birdamaso, antilopa herdo aŭ por grupo de simioj estas fakto zoologia, ĉiutage ripetiganta en la naturo, por kiu en centoj kaj miloj da animalspecioj estas postulata nenio alia, ol nature formiĝinta reciproka simpatio inter samspecianoj, konstanta praktikado de l'interhelpo kaj la konscio pri vivenergio en ĉiu individuo.

Darwin, kiu konis la naturon, kuraĝis diri, ke el la du instinktoj - la socia kaj la individua - la socia estas pli forta, pli persista kaj pli konstante propra instinkto ol la dua. Kaj li certe pravis. Ĉiuj naturistoj studintaj la vivon de la animaloj en la naturo - precipe sur la kontinentoj ankoraŭ maldense loĝataj de la homo - sendube starus liaflanke. La instinkto de l'interhelpo efektive disvolviĝis en la tuta animalaro, ĉar la natura selektado subtenas ĝin kaj senkompatas ekstermas tiujn speciojn, en kiuj ĝi ial malfortiĝas. En

la granda batalo por la ekzisto, kondukata de ĉiu animala specio kontraŭ malfavoraj al ĝi klimatkondiĉoj de l'ekstera vivmedio kaj naturaj malamiko, ĉu grandaj aŭ malgrandaj, tiuj specioj havas la plej grandajn ŝancojn postvivi, kiuj plej konsekvence praktikas la interhelpon, dum la specioj, kiuj ne faras tion, formortas. Kaj la samon ni observas en la historio de la homaro.

Interese estas rimarkigi, ke atribuante tian signifon al la socia instinkto, ni retrovenas al tio, kion estis jam kompreninta la granda fondinto de indukta scienco Bacon. En sia fama verko "Instauratio Magna" ("Granda renaskiĝo de Sciencoj") Bacon skribis : "Ĉiuj vivestaĵoj havas instinkton al duspecaj bonaĵoj : iuj el ili servas por la estulo mem kaj la aliaj nur tiom kiom la estulo mem prezentas nur parton de iu pli granda tuto. Kaj ĉi-lasta instinkto estas pli valora kaj pli forta ol la unua, ĉar ĝi akcelas la konservon de la pli ampleksa. La unua estas nomebla : individua, aŭ persona bonaĵo, kaj la dua, la bono de l'komunumo... Do, ĝenerale okazas, ke la instinktoj estas regataj per la konservo de la pli ampleksa (*).

Aliloke Bacon revenas al la sama ideo parolante pri "du apetitoj (instinktoj) de vivestaĵoj : 1) de sinkonservo kaj defendo, kaj 2) de plimultiĝo kaj plivastiĝo", kaj li aldonis : "La lasta estante aktiva, videble estas pli forta kaj pli valora, ol la unua". Nature, aperas la demando : ĉu konformas tia prezento pri animalaro al la teorio de l'natura selektado en kiu la porekzista batalo interne de la specio mem estis konsiderata kiel necesa kondiĉo por apero de novaj specioj kaj por la Evoluo, t.e. por la progresiva disvolviĝo ĝenerale.

Ĉar mi detale traktis tiun problemon en la verko "La Interhelpo", mi ne esploras ĝin tie ĉi refoje, sed aldonos nur jenan rimarkon : dum la unuaj jaroj post la apero de Origino de la Specioj de Darwin ni ĉiuj inklinis pensi, ke la akra batalo por ekzistrimedoj inter samspecianoj estas necesa por plifortigo de la modifado kaj por aperigo de novaj variaĵoj kaj specioj. Tamen mia observado al la naturo en Siberio

(*) "On the Dignity and Advancement of Learning", V.VII.Ĉap.I, p.270. Eld. Bohn's Library. Certe la argumentoj de Bacon por pruvi liajn pensojn ne sufiĉis. Sed estas memorinde, ke li fiksis nur ĝeneralajn konturojn de l'scienco, kiu estis esplorota de liaj adeptoj.

naskis en mi la unuajn dubojn pri ekzisto de tia akra batalo interne de specioj. Ĝi kontraŭe montris la grandegan signifon de l'interhelpo dum transmigroj de animaloj kaj ĝenerale por konservado de la specio. Plue, samgrade kiel la biologio penetris pli profunde en la studon de la viva naturo kaj konatigis kun senpera mediufluo, kaŭzanta modifojn en difinita direkto (precipe en la kazoj, kiam dum siaj migradoj unu parto de la specianoj estas fortranĉita de la ceteraj) - ebligis la kompreno pri vivbatalo en pli larĝa kaj pli profunda senco. Biologoj estis devigitaj konfesi, ke grupoj de animaloj ofte agas kiel tuto kaj kondukas batalon kontraŭ malfavoraj vivkondiĉoj, aŭ kontraŭ eksteraj malamikoj - ofte najbaraj specioj - kun helpo de reciproka subteno interne de siaj grupoj. Tiukaze akiriĝas kutimoj, kiuj malgrandigas porvivan batalon kaj samtempe kondukas al pli supera disvolviĝo de la intelekto inter tiuj, kiuj praktikas la interhelpon. La naturo abundas je similaj ekzemploj. Kaj en ĉiu animalklaso sur la pli supera evoluŝtupo staras ĝuste la plej sociemaj specioj. La interhelpo interne de la specio prezentas do (kiel tion mallonge esprimis jam Kessler) la ĉefan faktoron, la ĉefan aganton de kio estas nomebla progresiva disvolviĝo.

Tial la naturo povas esti nomata la unua instruisto de etiko, de morala principo rilate al la homo. La socia instinkto, denaska ĉe la homo, samkiel en ĉiuj sociemaj animaloj, jen estas la fonto de ĉiuj etikaj konceptoj kaj de ĉiu sekvanta evoluo de la moralo.

La deirpunkto por ĉiu studo pri moralteorio aŭ pri etiko estis indikita de Darwin 300 jarojn post kiam la unuaj provoj tiudirektaj estis faritaj de Bacon kaj parte de Spinoza kaj Goethe (*). Kiam oni prenis la socian instinkton kiel elirpunkton por plua disvolviĝo de moralaj sentoj, oni povis, firmiginte tiun bazon per pluj faktoj, konstrui sur ĝi la tutan etikon. Sed tia laboro ĝis nun ankoraŭ ne estis farita.

La evoluteoriistoj, kiuj tial tuŝis la problemon de moralo, sekvis per la vojoj de la etikistoj en la antaŭ-Darvina kaj antaŭ-Lamarka periodo kaj ne per la vojo skizita de Darwin - kvankam eble tro mallonge, en "Origino de l'Homo".

Tiu ĉi rimarkigo rilatas ankaŭ al Herbert Spencer. Sen ekzameni tie ĉi lian Etikon (tion mi faros aliloke) mi nur

(*)Vd. "Konversacioj kun Goethe" de Eckermann.

rimarkigu, ke sian moralfilozofion Spencer konstruis laŭ alia plano. La etika kaj sociologia partoj de lia "Sinteza filozofio" estis verkitaj multe pli frue, antaŭ ol aperis la Darvina skizo pri morala sento, parte sub influo de Aŭgusto Comte kaj parte sub tiu de Bentham-a "Utilismo" kaj de sensistoj el la 18a jarcento (*).

Nur en la unuaj ĉapitroj de la "Justo" (presitaj en "Nineteenth Century" en marto kaj aprilo 1890) ni trovas ĉe Spencer mencion pri "Etiko de animaloj" kaj "subhoma justo", al kiuj Darwin atribuis tian signifon en la evoluo de l' morala sento ĉe la homo. Estas interese, ke ĉi tiu mencio estis per nenio ligita kun la cetera "Etiko" de Spencer, ĉar li ne konsideris primitivajn homojn - sociestaĵoj, kies societoj estus daŭrigo de gentoj kaj socioj kutimaj ĉe la animaloj. Restante fidela al Hobbes, li konsideris sovaĝulojn kiel per nenio interligitajn amasojn da homoj, fremdaj unu al alia, inter kiuj konstante regas malamikeco kaj malpaco. Tiuj amasoj eliras el kaosa stato nur kiam iu eksterordinara homo prenas en siajn manojn la povon kaj organizas socian vivon.

Tiamaniere la ĉapitro pri animala etiko, aldonita de Spencer pliposte, estas surkonstruo en la ĝenerala sistemo de morala filozofio de Spencer kaj li ne klarigis, kial li

(*)"Donitaĵoj de Etiko" de Spencer aperis en 1879 kaj lia "Justo" en 1891, t.e. longe post la apero de la Darvina "Origino de l'Homo" en 1871. Sed "Socia Statiko" de Spencer aperis jam en 1850. Spencer certe pravis, kiam li montris la diferencon inter si kaj Comte. Sed la influo, kiun havis sur lin la fondinto de l'Pozitivismo, estas nerefutebla malgraŭ profundaj diferencoj inter la pensmanieroj de ambaŭ filozofoj. Por prezenti al si la influon de Comte sufiĉas kompari biologiajn opiniojn de Spencer kun tiuj de la franca filozofo, precipe se juĝi laŭ lia esprimo en 3a ĉap. de lia "Discours préliminaires", vol.I "Politique positive". En la etiko de Spencer la influo de Comte precipe elmontriĝas en la signifo, kiun atribuis Spencer al fiksado de la diferenco inter "milita" kaj "industria" evoluŝtupoj, samkiel en la kontraŭmeto de "egoismo" al "altruismo". La lastan vorton Spencer uzis en tro larĝa kaj tial nesufiĉe klara senco, en kiu ĝin estis uzanta Comte, kiam li unuafoje enkondukis tiun vorton.

opiniis necesa tiupunkte fari ŝanĝon en siaj antaŭaj opinioj. Ĉiukaze la moralan senton ĉe la homo li ne prezentis kiel pluan disvolviĝon de sociemaj sentoj, kiuj estis ekzistantaj jam ĉe la prahomoj. Laŭ lia opinio ĝi aperis en la homaj socioj multe pli malfrue kaj devenis de limoj truditaj al la homoj fare de iliaj politikaj, sociaj kaj religiaj gvidantoj ("Donitaĵoj de Etiko" § 45). La koncepto pri la devo, kiel tion asertis Bain post Hobbes, figuras ankaŭ ĉe Spencer kiel rezulto de l'trudodevigo flanke de provizoraj estroj dum la fruaj periodoj de la vivo homara, aŭ pli ĝuste, kiel "rememoro" pri ĝi.

Tiu supozo - kiu ĝustadire estus malfacile konfirmebla nun per scienca esplorado - metas sian stampon sur la tutan Etikon de Spencer. Por li la historio de l'homaro dividiĝas je du periodoj : La "milita", daŭranta ankoraŭ ĝis nun, kaj la "industria", malrapide estiĝanta nuntempe; kaj ambaŭ postulas sian propran moralon. Dum la batalperiodo la trudodevigo estis pli ol necesa : sen ĝi la progreso ne estus ebla. Sur tiu evoluŝtupo de la homaro estis ankaŭ necese oferi la personecon al la socio, kaj ke tiucele kreiĝu speciala leĝaro de l'moralo. Tia neceso de la ŝtata trudo kaj oferado de la persono devos daŭri ĝis la industria ordo plene venkos la militan. Tiamaniere Spencer konfesas du diversajn etikojn, adaptitajn al du diversaj evoluŝtupoj ("Donitaĵoj de Etiko", §§ 48-50) kaj ĉi tio kondukas lin al vico de konkludoj, kies gusto estas kondiĉata de la vereco de ĉeftezo.

La doktrino pri moralaj principoj prezentas, konsekvence, serĉadon de kompromisoj - de l'interkonsento inter la leĝoj de l'malamikeco kaj tiuj de la amikeco - de egaleco kaj mal-egaleco (§85). Kaj ĉar el tiu kunpuŝiĝo de du kontraŭaj principoj ekzistas neniu eliro, ĉar la veno de l'industria ordo okazos nur kiam finiĝos la batalo inter ĝi kaj la milita ordo, tial dume estas eble meti en reciprokajn rilatojn de homoj certan dozon da "bonvolemo", kiu povas iom moderigi la modernan ordon fonditan sur individuaj principoj. Pro tio lia provo science fiksi la fundamentajn principojn de l'moralo finiĝas malsukcese kaj finfine li venas al tute neatendebila konkludo, asertante, ke ĉiuj moralteorioj - la filozofiaj samkiel la religiaj - kompletigas unu la alian. Nu, la penso de Darwin estis tute mala : Darwin konfesis, ke la origino de ĉiuj etiksistemoj kaj de ĉiuj moraldoktrinoj, inkluzive de la etika parto de diversaj religioj, estis la so-

ciemo kaj la forto de l'socia instinkto, funkciantaj jam en la animalaro kaj des pli ĉe la plej primitivaj gentoj - dum Spencer, simile al Huxley, hezitas inter la teorioj de l'trudodevigo, de l'utilismo kaj de la religio, ne trovante ekster ili alian fonton de l'moralo.

Konklude oni aldonu, ke kvankam la koncepto de Spencer pri batalo inter egoismo kaj altruismo tre similas la rilaton de Comte al tiu problemo, tamen la koncepto pri la socia instinkto de la filozofo pozitivistaj - malgraŭ tio ke li neis la variemon de la specioj - estis pli proksima al la koncepto de Darwin, ol tiu de Spencer. Traktante la signifon de l'sociaj kaj individuaj instinktoj, Comte senhezite konfesis la superan rolon de la unuaj. En tiu ĉi konfeso li vidis eĉ la distingotrajton de l'morala filozofio forlasinta teologion kaj metafizikon, sed li ne venigis tiun aserton al ĝia logika fino (*).

Kiel jam dirite pli supre, neniu el la proksimaj adeptoj de Darwin provis plue disvolvi lian etikan filozofion. George Romanes kredeble estus escepto, ĉar li intencis post siaj esploroj pri intelekto de animaloj transiri al la problemoj de l'etiko ĉe animaloj kaj al eksplikado pri origino de la morala sento. Tiucele li estis jam kolektanta faktmaterialon (**). Bedaŭrinde, ni lin perdis antaŭ ol li havis tempon progresi en sia laboro.

Koncerne aliajn adeptojn de l'evoluteorio, ili aŭ venis al konkludoj tute diferencaj de l'opinioj de Darwin - kiel tio okazis al Huxley en liaj lekcioj "Evoluo kaj Etiko", aŭ prenis kiel fundamenton la evoluteorion kaj laboris laŭ alia direkto. Tia estas la moralfilozofio de M. Guyau (***)

(*)"La pozitiva moralo - skribis Comte - diferencas do ne nur de la metafizika, sed ankaŭ de l'teologia per tio, ke ĝi konfesas kiel universalan principon la superecon de sociaj sentoj" (Politique positive, Discours préliminaire, II, p.93 kaj kelkaliloke). Malfeliĉe, la genieroj disĵetitaj tra la tuta "Discours préliminaire" ofte malklarigas per la postaj ideoj de Comte, kiuj ne estas konsidereblaj kiel disvolviĝo de la pozitiva metodo.

(**)Li menciis pri tio en sia verko "Mensa evoluo en animaloj" (Mental Evolution in Animals, London, 1883, p.352).

(***)Essais d'une morale sans obligation ni sanction (Studoj pri moralo sen devigo kaj sankcio).

en kiu estas ekzamenitaj la plej superaj elmontroj de l'moralo, sen mencio pri tiu etiko en la animalaro. Tial mi opiniis necesa refoje ekzameni tiun ĉi problemon en la libro "La Interhelpe kiel faktoro de l'evoluo", en kiu la instinktoj kaj la kutimoj de l'reciproka subteno estas konsiderataj kiel unu el la elementoj kaj agofortoj de l'progresiva evoluo.

Nun la samajn sociajn kutimojn ni estas ekzamenontaj el duobla vidpunkto : tiu de la hereditaj etikaĵaj inkliroj kaj de la etikaĵaj instruoj, kiujn niaj primitivaj prapatroj ĉerpis el observo de la naturo. Tial, mi devas peti pardonon ĉe la leganto, se mi mallonge ripetas kelkajn faktojn jam ekzamenitajn en mia studo pri la interhelpe - por montri ilian etikan signifon.

Esplorinte la interhelpon kiel armilon de la specio en ĝia batalo porviva, t.e. "en la senco, en kiu ĝi ravas por la naturesploristo", mi mallonge nun montros kion ĝi prezentas kiel fonto de estiĝo de etiksentoj ĉe la homo. De tiu flanko ĝi estas plena de profunda intereso por la etikfilozofio.

La prahomo vivis en proksima komuneco kun animaloj. Kun kelkaj el ili li kredeble dividis sian loĝejon sub ŝirmo de rokoj en rokaj fendoj, iafoje ankaŭ en kavernoj. Tre ofte li dividis kun ili sian nutraĵon. Antaŭ ne pli ol 150 jaroj aborigenoj de Siberio kaj Ameriko mirigis niajn naturesploristojn per sia perfekta kono de vivkutimoj de la plej sovaĝaj bestoj kaj birdoj. Sed la prahomo estis en ankoraŭ pli intima komuneco kun la loĝantoj de arbaroj kaj stepoj, kaj li konis ilin ankoraŭ pli bone. La amasekstermado de la vivo per arbaraj kaj herbejaj incendioj, per venenitaj sagoj k.s., tiam ankoraŭ ne komenciĝis. Kaj el frapanta, nekredebla abundo de bestoj, kiun renkontis la unuaj enmigrintoj al Ameriko kaj kiun perfekte priskribis unuaklasaj naturesploristoj, ekz. Audubon, Izara k.m.a., ni povas prezenti al ni la densecon de la animalaro sur la tero dum la frua postglacia periodo.

Do, la homo de l'frua kaj pliposta ŝtonepoko vivis en intima komuneco kun siaj mutaj gefratoj - simile al tio, kiel Behring dum necesa vintrado sur unu el la insuloj apud Alasko, vivis kun sia ŝipanaro inter multnombraj herdoj de polusvulpoj, kiuj kuradis en homa tendaro, formanĝadis la provizon kaj nokte venadis mordeti eĉ la felojn, sur kiuj dormis la homoj.

Niaj primitivaj prauloj vivis inter animaloj kaj kun ili. Kaj tuj kiam ili komencis iel ajn ordigi siajn observojn al la naturo kaj transdoni ilin al sia idaro, la animaloj, ilia vivo kaj moroj liveradis ĉefan materialon por la buŝa enciklopedio de la konoj kaj de la vivsaĝo, kiu esprimiĝis en formo de popolsentencoj kaj proverboj. La psikologio de animaloj estis la unua psikologio studita de la homo, kaj ĝis nun ĝi estas ŝatata objekto por rakontoj ĉe tendarfajroj en stepoj kaj arbaroj. La vivo de la animaloj proksime ligita kun la vivo de la homo, estis ankaŭ la objekto de la unuaj ĝermoj de la arto : ĝi inspiris unuajn gravuristojn kaj skulptistojn kaj ĝi parte konsistigas la enhavon de la plej antikvaj etikaj legandoj kaj mitoj pri la mondokreo.

Nun la rakontoj pri rabobestoj, leonoj kaj tigroj estas la unuaj, pri kiuj niaj infanoj ekscias el la Zoologio. Sed la unua, kion la primitivaj sovaĝuloj devis ekscii pri la naturo, estis la fakto, ke ĝi prezentas grandegan aron de animalaj genroj kaj gentoj : la simia gento tre proksima al homo, la ĉiam vaganta lupa gento, ĉion scianta, babilema birdgento, la ĉiam laboranta formika gento, ktp (*). Por ili la animaloj estis daŭrigo, vastiĝo de ilia propra gento - ili nur estis multe pli saĝaj ol la homoj. La unua ĝermo de l'ĝeneraligo de la naturo - ankoraŭ tiom nedefinita, ke ĝi apenaŭ diferencis de simpla impresio - devis esti tio, ke la vivulo kaj lia gento ne estas apartigitaj unu de alia. Ni povas ilin apartigi, sed ili ne povis. Estas eĉ dubinde, ĉu ili povis prezenti al si la vivon aliel ol meze de familio aŭ de gento.

Tiutempe devis neeviteble formiĝi ĝuste tia imago pri la naturo. En la mezo de siaj plej proksimaj parencoj - "simioj" - la homo vidis centojn da specioj (**) loĝantaj en grandaj societoj, kie la anoj de ĉiu societo estis proksime ligitaj inter si. Li vidis kiel simioj subtenas unu la alian dum akirado de nutraĵo, kiel singarde ili migras de loko al loko, kiel ili kuniĝas kontraŭ komunaj malamikoj, kiel ili faras unu al alia etajn komplezojn, ekz. tirante dornojn kaj pikaĵojn, kiuj trafis en la felon de kamarado, kiel ili dense amasiĝas dum malvarma vetero, ktp. Certe, simioj ofte malpaciis inter si. Sed en iliaj malpacoj estis, kiel okazas ankaŭ nun, pli da bruo ol da domaĝoj. Kontraŭe, ia-

(*)Kipling bonege komprenis tion, laŭ lia rakonto pri Maugli.

(**)En la terciara periodo estis, laŭ spertaj geologoj, ĝis

foje dum danĝermomentoj ili elmontris mirindajn sentojn de reciproka alligiteco, krom la alligiteco de la patrino al siaj idoj kaj de la maljunaj virsimioj al sia grupo. Do la sociemo estis la distingotraĵo de la tuta gento simia. Kaj se nun ekzistas du nesociemaj specioj de grandaj simioj - gorilo kaj orangutango - loĝantaj nur en malgrandaj familioj, tamen la fakto mem, ke ĉiu el tiuj du specioj okupas tre malgrandan teritorion montras, ke ili estas formortantaj specioj : eble formortantaj tial, ke la homo kondukis krue-lan militon kontraŭ ili, kiel kontraŭ la specioj tro proksimaj al la homo.

La primitiva sovaĝulo vivis kaj sciis krome, ke eĉ la rabobestoj rekonas unu ĝeneralan leĝon : ili neniam mortigas unu la alian. Kelkaj el ili estas tre sociemaj - tia estas la tuta hunda gento : ŝakaloj, sovaĝaj hundoj de Hindio kaj hienoj.

Aliaj vivas en malgrandaj familioj. Kaj eĉ inter ili la plej inteligentaj, kiel la leono kaj leopardoj kolektiĝas por ĉasi simile al hundaj gentoj (*). koncerne tiujn malmultajn, kiuj vivas - almenaŭ nuntempe - tute dise, kiel la tigroj, aŭ en malgrandaj familioj, la sama regulo validas ankaŭ por ili : ili ne mortigas unu la alian. Eĉ nun, kiam ne plu ekzistas la sennombraj herdoj iam loĝintaj sur herbestepoj, tigroj devigataj sin nutri per malsovaĝaj herdoj de la homo, kaj loĝi tial proksime de vilaĝoj - eĉ nun ni scias de hindaj kamparanoj, ke ĉiu tigro sin limigas je sia ĉasregiono, ne militante inter propra gento. Krome, estas tre kredeble, ke eĉ tiuj malmultaj specioj, kies individuoj vivas izole nuntempe, kiel tigroj, malgrandaj katrasoj (preskaŭ ĉiuj estas noktanimaloj), ursoj, familio de musteloj, vulpoj, erinacoj kaj kelkaliaj - eĉ tiuj ĉi specioj ne ĉiam loĝis unuope. Por kelkaj el ili (vulpoj, lupoj) mi trovis pozitivajn atestojn, ke ili restis sociemaj ĝis la homo komencis ilin ekstermadi. Kelkaj eĉ ĝis nun vivas socie en ne-

mil diversaj specioj.

(*) Sur unu fotografaĵo farita momente sub la lumo de magnezio, estas videble, ke nokte al la trinkejoj, kie amase kunvenas ĉiuspecaj animaloj, la leonoj venas pogrupo.

loĝataj dezertoj. Do, ni havas plenan rajton opinii, ke preskaŭ ĉiuj iam estis vivantaj socie (*). Sed se eĉ ĉiam estus ekzistintaj kelkaj nesociemaj specioj, ni tamen povas kun certeco aserti, ke tiaj specioj prezentis escepton el la ĝenerala regulo.

La leciono de la naturo konsistis do el tio, ke eĉ la plej fortaj bestoj estis devigitaj vivi kune. Kiu almenaŭ unufoje en sia vivo havis okazon vidi atakon, ekz. de sovaĝaj hindiaj hundoj kontraŭ grandaj fortaj rabobestoj, tiu certe tuj kaj por ĉiam komprenis la forton de genta unuiĝo kaj tiun fidon al siaj fortoj kaj kuraĝo, kiujn la unuiĝo donas al ĉiu individuo.

En stepoj kaj arbaroj niaj primitivaj antaŭuloj vidis milionojn da animaloj, kiuj kolektiĝis en grandajn sociojn, gentojn kaj familiarojn. Sennombraj herdoj de kapreoloj, polusaj cervoj, antilopoj, grandegaj bubalherdoj kaj sennombraj herdoj de sovaĝaj ĉevaloj, sovaĝaj azenoj, kvagoj, zebroj ktp, migris tra la senfinaj stepoj kaj ofte paŝtiĝis ĉie kune, kiel ankoraŭ antaŭnelonge tion observis vojaĝantoj en Mezafriko, kie ĝirafoj, gazeloj kaj antilopoj sin paŝtis flankalflanke. Eĉ sur la sekaj montebenaĵoj de Azio kaj Ameriko troviĝis herdoj de lamoj aŭ de sovaĝaj kameloj kaj sur Tibeta montaro kune rifuĝis tutaj familiaroj de nigraj ursoj. Kaj kiam la homo estis pli bone ekkoninta la vivon de tiuj ĉi animaloj, li baldaŭ eksciadis kiel intime ili estas ligitaj inter si. Eĉ kiam ili videble estis tute okupitaj per la nutrado kaj ŝajne tute ne atentis pri kio okazas ĉirkaŭe, tiam ili atente observadis unu la alian, ĉiam pretaj unuiĝi en iu komuna ago. La homo ankaŭ vidis, ke tra la tuta cervo aŭ kapra gento, ĉu ili sin paŝtas, ĉu amuzas sin per ludoj, ili ĉiam havas gardostarantojn, kiuj ne ekdormas eĉ por minuto kaj tuj signalas, se proksimiĝas danĝera rabobesto. Li sciis ankaŭ, ke en la okazo de subita atako virbestoj kaj inoj faras rondon ĉirkaŭ sia idaro kaj renkontas la malamikon vidalvide, riskante esti disŝiritaj, sed savante sian ankoraŭ senhelpan idaron. Li sciis, ke la saman taktikon sekvas animalherdoj ĉe la retiriĝo.

(*)Vidu "La Interhelpo", ĉap. I kaj II kaj Suplementoj.

Multe da novaj faktoj por pruvi la saman penson mi kolektis post apero de tiu ĉi verko.

La primitiva homo sciis ĉion ĉi, kion ni ne scias kaj tiel volonte forgesas. Kaj li rakontadis pri ĉiuj herooĵoj de la animaloj en siaj fabeloj, ornamente ilian kuraĝon kaj sin-oferecon per primitiva poezio kaj imitante ilin en siaj religiritoj - nun malĝuste nomataj "dancoj".

Des malpli oni povas supozi, ke la primitiva sovaĝulo ne sciis pri grandaj migradoj de animaloj. Li eĉ sekvis ilin, kiel tion nun faras ĉukĉoj, kiuj sekvante post sovaĝaj cervoherdoj, siavice pelataj de kularo, transmigras el unu parto de Ĉukĉa duoninsulo en la alian, aŭ kiel lapono, kiu sekvas herdojn de duonsovaĝaj cervoj en iliaj de li nedependaj migradoj. Kaj se ni kun nia perlibra klero kaj nekonado de l'naturto neniel povas kompreni kiamaniere la animaloj disiĝintaj pogrupo sur grandega teritorio, sukcesus kolektiĝi milope en certa loko por transnaĝi riveron (kiel mi tion observis ĉe Amuro), aŭ por ekiri norden, suden, aŭ okcidenten, - niaj antaŭuloj, kiuj konsideris la animalojn pli saĝaj ol sin mem, neniom miris pri tiuj kolektiĝoj, samkiel nun pri ili ne miras la sovaĝuloj. Por ili ĉiuj animaloj - bestoj, birdoj kaj fiŝoj - troviĝas en konstanta interrilatado. Ili avertas unu la alian per apenaŭ rimarkeblaj signoj, aŭ sonoj. Ili informas unu la alian pri ĉiuspecaj okazintaĵoj kaj tiamaniere prezentas unu grandegan asocion, kiu havas siajn morojn pri ĝenerala konduto kaj pri bona najbareco. Eĉ ĝis nun la profundaj postsignoj de tia kompreno pri la animalvivo konserviĝis en fabeloj kaj proverboj de ĉiuj popoloj.

De la dense loĝataj, viglaj kaj gajaj kolonioj de marmotoj, zizeloj, dipodoj, ktp, kaj de la kastorkolonioj, kiuj loĝis la riverojn en la postglacia periodo, la primitiva homo - tiam mem ankoraŭ nomado - povis ekkoni ĉiujn preferojn pri fikslago, fortika rifuĝejo kaj kunopa laboro. Eĉ nun ni observas (mi vidis tion antaŭ 50 jaroj en Transbajkalio), ke la nomadaj brutbredistoj, kies neantaŭzorgemo estas miriga, ekscias de dipodoj (*Tamias striatus*) la avantaĝon de l'terkulturo kaj de l'provizemo, ĉar ĉiuaŭtune ili rabas el iliaj subteraj deponejoj kaj alproprigas al si iliajn provizojn de manĝeblaj bulboj. Darwin mencias pri sovaĝuloj, kiuj en jaroj de malsato lernis de pavianoj - kiaj arbo- kaj arbusto-fruktoj povas utili kiel akcesora nutraĵo. Estas eksterdube, ke la tenejoj de malgrandaj ronguloj kun provizoj de ĉiuspecaj manĝeblaj semoj aperigis ĉe la homo la unuan penson pri grenkulturo. Kaj efektive la sanktaj libroj de l'Oriento enhavas

sufiĉe multe da mencioj pri provizemo kaj laboremo de animaloj kaj metas ilin kiel modelon por la homo.

La birdoj siavice - preskaŭ ĉiuj birdspecoj - instruis al niaj malproksimaj prauloj pri la plej intima sociemo, pri ties ĝojoj kaj pri grandegaj profitoj de ĝi prezentataj. La grandaj unuiĝoj de anasoj, anseroj kaj de diversaj aliaj stilzbirdoj per komunaga repuŝo defende al siaj idoj kaj ovoj konstante instruis la homon. Kaj aŭtune la homoj, kiuj mem vivis en arbaroj kaj arbaraj riveretoj certe povis observi la vivon de junaj birdkovitaroj, kiuj kolektiĝas aŭtune en grandaj amasoj por sin komune nutri dum nelonga tagoparto kaj la ceteran tempon pasigi en komuna pepado kaj ludado(*). Kiu scias, ĉu ne el tiuj aŭtunaj ariĝoj ekĝermis la penso mem pri aŭtunaj kolektiĝoj de la tutaj gentoj por komuna ĉasado (aba ĉe la mongoloj, kada ĉe la tunguzoj), kiuj daŭras unu aŭ du monatojn kaj prezentas festojn por la tuta gento, samtempe firmigante la gentan parencecon kaj federitajn unuiĝojn?

La homo sciis ankaŭ pri la ludoj tiel ŝatataj de kelkaj animalrasoj, pri ilia sporto, iliaj koncertoj kaj dancoj (Vidu "La Interhelpo" Suplementoj), pri iliaj vesperaj grupflugoj. Li estis konanta la bruajn kunvenojn de hirundoj kaj de aliaj migrobirdoj, aranĝatajn en niaj regionoj ĉiu-aŭtune jar-post-jare sur la sama loko, antaŭ ol entrepreni sian malproksiman migradon al la sudo. Kaj kiel ofte staris la homo en mirego vidante nekredeble grandegajn armeojn de l'migrobirdoj, kiuj dum tutaj tagoj flugpasadis super lia kapo, aŭ sennombrajn milojn da bubaloj, cervoj, aŭ marmotoj, kiuj baris al li la vojon kaj haltigis lin iafoje dum pluraj tagoj per siaj densaj kolonoj rapidantaj norden aŭ suden.

La "bestosimila sovaĝulo" estis konanta ĉiujn ĉi belaĵojn de l'naturro, forgesitajn en niaj urboj kaj universitatoj. Li konis tiujn belaĵojn de la vivo, pri kiuj ekzistas eĉ ne unu mencio en niaj mortaj lernolibroj de l'naturhistorio, dum la raportoj de niaj eminentaj naturesploristoj Audubon, Humboldt, Asara, Brehm, Severcov, k.m.a., ŝimkovriĝas en bibliotekoj.

 (*)Pri tiuj ariĝoj menciis interalie la konata zoologo prof. Kessler kaj ĉiuj prikampaj zoologoj.

En tiuj tempoj la granda mondo de fluantaj akvoj kaj lagoj ne prezentis por la homo libron kun sep sigeloj. Li estis bone konanta iliajn loĝantojn. Eĉ nun, ekz. la duonsovaĝaj loĝantoj de Afriko sentas profundan respekton al la krokodilo. Ili konsideras ĝin proksima parenco, preskaŭ ia praavo de la homo. En interparoloj ili evitas rekte nomi ĝin kaj se ili bezonas ĝin menci, ili nomas krokodilon "maljuna avo", aŭ per alia nomo esprimanta parencecon aŭ estimon. La krokodilo, ili diras, agas ĉiam, kiel ili mem. Ĝi neniam glutas sian nutraĵon sen invito al siaj parencoj kaj amikoj por dividi ĝin, kaj se iu homo mortigos krokodilon ne kaŭze de laŭleĝa sangvenĝo, tiam la sovaĝuloj kredas, ke la parencoj de l' mortigita krokodilo nepre plenumos la tribrevenĝon kontraŭ iu samgentano de la mortiginto. Tial se krokodilo formanĝis negron, la parencoj de l' formanĝita negro per ĉiuj fortoj penas mortigi ĝuste tiun krokodilon, kiu formanĝis ilian parencon, ĉar ili timas mortigi senkulpan krokodilon, por ne kaŭzi per tio revenĝon de ĝiaj parencoj. Kaj tial la negroj mortiginte, laŭ sia opinio, kulpan krokodilon, zorge esploras la internaĵojn de l' mortigita animalo kun la celo trovi en ĝia stomako restaĵojn de sia parenco kaj per tio certi, ke ili efektive ne eraris kaj ke ĝuste tiu ĉi krokodilo estis mortigenda. Sed se ili trovas neniam kulposignojn ĉe la **mortigito**, ili plenumas diversajn pentofarojn por senkulpiĝi antaŭ la parencoj de l' mortigita animalo kaj ili daŭrigas serĉi la veran kulpulon. Alie la parencoj de l' mortigito sin venĝos kontraŭ ilia gento. Samaj popolkredo ekzistas ankaŭ ĉe la ruĝhaŭtaj indianoj rilate al la krotalo (sonserpento) kaj la lupoj, ĉe Ostjako rilate al la urso, ktp. La signifo de ĉi tiuj popolkredo por formiĝo de la pliposta justokoncepto estas evidenta (*).

La fiŝaroj, iliaj lokŝanĝoj en la diafanaj akvoj kaj la antaŭesploro de skoltoj antaŭ ol la tuta aro ekmoviĝos al certa loko - ĉio ĉi devis de post la frutempo mirigi la intelekton de la homo. La postsignojn de tia impresoj ni trovas ĝis nun en la popolrakontoj de sovaĝuloj en multaj lokoj. Tiel, ekz. la legendo diras pri Dekanavido, al kiu la ruĝhaŭtaj indianoj atribuas la kreon de ilia triborganizaĵo. Li antaŭ ĉio sin izolis de la homoj por pripensi ĉion ĉe la sino de l' naturo. Li venis al la bordo de pura travidebla rivereto plena de fiŝoj. Li eksidis apoginte sin kontraŭ la

(*) Estus vere domaĝe, se la elokventaj faktoj pri la animalmoralo, kolektitaj de ROMANES, restus neeldonitaj.

kruta bordo kaj fikse rigardis la akvon, kie fiŝoj ludis "en plena interkonsento"... Kaj tie ĉi al li venis en la kapon la penso : dividi sian popolon je triboj kaj klasoj, aŭ totemoj (*).

En aliaj legendoj la saĝulo de certa gento akiras la sper-ton de kastoro, de sciuro aŭ de iu birdo.

Ĝenerale por la primitiva homo la animaloj prezentiĝas kiel misteraj, enigmaj estaĵoj, kiuj havas grandegan konon pri la naturvivo. Ili scias multe pli, ol ili diras al ni. Tiel aŭ aliel, dank'al siaj sensoj multe pli subtilaj ol la niaj kaj dank'al tio, ke ili konstante informas unu la alian pri ĉio, kion ili rimarkas dum siaj konstantaj serĉadoj kaj flugadoj, ili scias pri tio, kio okazas je multaj kilometroj ĉirkaŭe. Kaj se iu homo en siaj rilatoj kun ili neniam permesis al vi malveron kaj ruzon, ili avertas lin pri la danĝero, samkiel ili avertas unu la alian. Sed ili tute lin malatentas, se li estis "ne verema" en sia konduto. La serpentoj kaj birdoj (la strigon oni kredas gvidanto de serpentoj), la bestoj kaj insektoj, la lacertoj kaj fiŝoj - ĉiuj komprenas unu la alian kaj konstante informas unu al alia pri observoj. Ili ĉiuj apartenas al unu frataro, en kiu ili iafaĵe akceptas la homon.

Meze de tiu frataro ekzistas, certe, pli intimaj fratgrupoj de estaĵoj "samsangaj". Simioj, ursoj, lupoj, elefantoj kaj rinoceroj, la plejparto da ronĝuloj, krokodiloj ktp, bonege konas siajn gentojn kaj ne permesas, ke iu el iliaj genroparencoj estu mortigita de la homo, sen plenumi "honestan venĝon". Tiu ĉi rigardo devis formiĝi en tre malproksima tempo, kiam la homo ankoraŭ ne fariĝis ĉionmanĝanta kaj ne ĉasis birdojn kaj mambestojn por sin nutri. Li fariĝis ĉiovora ~~plaj~~ versajne dum la glaciepoko, kiam la plantoj pereadis pro la ĉiam pli kaj pli vastiĝanta minaca malvarmo. Sed ĉi tiu rigardo konserviĝis ĝis nun. Eĉ nun la sovaĝulo dum ĉasado estas devigata plenumi certajn regulojn rilate al la animaloj kaj post fino de l'ĉasado li devas fari certajn el-aĉetajn ceremoniojn. Kelkaj el tiuj ceremonioj estas ankaŭ nun tre rigore plenumataj, precipe rilate al la animaloj konsiderataj kiel kunliganoj de la homo, ekz. al la urso (ĉe Amuraj oroĉonoj).

(*) Brandt-Sero: Dekanaviden (En la revuo Man, 1901, p. 166).

Ni scias, ke du homoj, apartenantaj al du diversaj triboj, povas interfratiĝi, miksimente sian sangon, kiun oni estis ricevinta el malgranda, tiucele farita vundo. La sangfratiĝo estis ago tute kutima en la antikveco kaj ni scias el fabeloj kaj legendoj de ĉiuj popoloj, precipe el skandinavaĵoj, kiel sankte estis plenumata tia kontrakto. Sed similaj kontraktoj estis tute kutimaj inter la homo kaj diversaj animaloj. La fabeloj konstante rakontas pri ili. Ekz., la animalo vidante, ke ĉasisto estas mortigonta ĝin, petas ne fari tion. La ĉasisto konsentas, kaj ambaŭ fariĝas fratoj. Kaj tiam la simio, urso, kapreolo, aŭ birdo, krokodilo, aŭ eĉ abelo (ajna animalo socie vivanta) zorgas pri la homfrato en krizaj minutoj de lia vivo kaj sendas siajn kunfratojn el sia propra aŭ el aliaj gentoj por helpi lin. Kaj se la averto venis tro malfrue, aŭ estis miskomprenita, kaj la homo pereis, - tiam ĉiuj ĉi animaloj kaj animaloj penas revivigi lin. Kaj se tio ne sukcesas, tiam ili almenaŭ prenas sur sin la sangrevenĝon, kvazaŭ li apartenus al ilia propra gento.

Dum miaj vojaĝoj en Siberio mi ofte rimarkis kiel zorge tunguzo aŭ mongolo evitas vane mortigi animalon. La kaŭzo estas, ke la sovaĝulo respektas ĉiun vivon. Tiel estis ĉiukaze antaŭ ol li ekrilatis kun eŭropanoj. Se li mortigas animalon, li tion faras por sin nutri aŭ vesti. Sed li ne ekstermas la vivon pro simpla amuzo, aŭ pro la pasio al detruado. Estas vere, ke ĝuste tiel agis la ruĝhaŭtaj indianoj kontraŭ la bubaloj, sed tio okazis jam post longa interkontakto kun blankuloj kaj post kiam ili ricevis de ĉi lastaj la karabenon kaj rapidpafan revolveron. Certe, ankaŭ inter bestoj ekzistas tiuj konsiderataj kiel malamikoj de la homo - ekz. hienoj aŭ tigro. Sed ĝenerale al la tuta animalmondo la sovaĝuloj rilatas mem kaj kutimigas siajn infanojn rilati kun estimo.

La ideo pri "justo", komprenata komence kiel venĝo, estas ligita tiamaniere kun la observado super animaloj. Sed estas tre verŝajne, ke la ideo mem pri rekompenco kaj venĝo por "justa" aŭ "nejusta" rilato aperis ĉe primitivaj homoj el la penso, ke la bestoj venĝas al la homo, se li ne dece ilin traktis. Ĉi tiu ideo estas tiel profunde enigita en la mensoj de sovaĝuloj sur la tuta terĝlobo, ke oni devas ĝin konsideri kiel unu el la fundamentaj konceptoj de l'homaro. Iom post iom tiu koncepto evoluis en la komprenon pri la grandio-

za tuto kunigita per certaj ligiloj de l'interhelpo. Tiu grandioza tuto observas ĉiujn agojn de ĉiuj vivuloj kaj kaŭze de la nomita reciprokeco en la tuta mondo ĝi prenas sur sin la venĝon kontraŭ malbona konduto.

El tiu ideo devenus la koncepto pri Eŭmenidoj kaj pri Mojro ĉe la grekoj, pri Parcoj ĉe la romanoj kaj pri Karmo ĉe la hindoj. La greka legendo pri Ibikaj grupoj liganta en unu tuton la mondon de la homo kun tiu de la birdoj, kaj multegaj orientaj legendoj konsistigas la poeziajn enkorpiĝojn de la sama koncepto. Pli poste ĝi ampleksis ankaŭ la ĉielajn fenomenojn. La nuboj, se juĝi laŭ la plej antikvaj sanktaj libroj de Hindio, t.e. Vedoĵ, estis konsiderataj kiel vivest-aĵoj similaj al la animaloj.

Jen kion vidis en la naturo la primitiva homo, jen kion li lernis de ĝi. Kun nia skolastika kleroj, kiu konsekvence ne volis koni la naturon kaj provis ekspliki la plej ordinarnajn faktojn de la vivo, ĉu per superstiĉoj, ĉu per metafizikaj subtilaĵoj, ni komencas forgesi tiun grandan lecionon. Sed por niaj prapatroj en la ŝtonepoko la sociemo kaj reciproka helpo interne de la gento estis konsiderataj tiom ordinara naturfenomeno, tiom ĝenerala, ke ili eĉ ne povis imagi la vivon aliforme.

La koncepto pri la homo kiel pri soleca estaĵo estas la pli posta produkto de l'civilizo, la produkto de l'legendoj kreitaj en la Oriento, inter la homoj izoligantaj for de la socio. Sed la evoluado de tiu abstrakta koncepto en la homaro bezonis longajn jarcentojn. Kaj por la primitiva homo la vivo de l'soleca estaĵo ŝajnas tiom stranga, tiom neordinara en la naturo, tiom kontraŭnatura, ke kiam li vidas tigron, melon, aŭ sorikon, kiuj vivas solece, eĉ kiam li vidas arbon kreskantan solece malproksime de arbaro, li kreas legendon, mirrakonton por klarigi al si tian strangan fenomenon. Li ne kreas legendojn por ekspliki la vivon ensocian, sed li nepre ilin verkas por klarigi ĉiun kazon de l'soleca vivo. Plejofte, se la ermito ne estas saĝulo, kiu por kelka tempo foriris de l'socio por primediti ĝian sorton, aŭ se li ne estas sorĉisto - tiam ĝi estas "ekzilito", forpelita de la animaloj el sia medio pro iu grava rompo de la socimoroj. Li faris ion tiagrade kontraŭan al la ordinara vivaranĝo, ke oni lin forpelis el sia socimedia. Tre ofte li estas sorĉisto reganta super ĉiuj malbonaj fortoj kaj li havas iun rilaton al la kadavroj, kiuj disportas infekton. Jen kial li vagas dum nok-

toj, sekvante siajn malicajn celojn sub la kovrilo de l'mallumo.

Ĉiuj ceteraj vivestaĵoj vivas socie, kaj la penso de l'homino laboras tiudirekte. La socia vivo, t.e. ni, sed ne mi - jen estas la natura vivordo. Ĝi estas la vivo mem. Tial, "ni" devis esti ordinara pensmaniero de l'primitiva homo, la "kategorio" de lia intelekto, kiel estus dirinta Kant.

En tiu identiĝo - oni povas eĉ diri en tiu absorbiĝo de "mi" en ĝia familio kaj gento, kuŝas la ĝermo de la tuta etika pensado primorala. La memjesigo de l'"persono" venis multe pli malfrue. Eĉ nun en la psiko de l'primitivaj sovaĝuloj la "persono", "l'individuo" preskaŭ ne ekzistas. En iliaj mensoj la ĉefan lokon okupas familiaro kun ties firme fiksitaj moroj, superstiĉoj, miskredoj, malpermesoj, kutimoj kaj intereso-

soj. En tiu ĉi konstanta identiĝo de l'unuo kun la tuto sin trovas la origino de l'tuta etiko. El ĝi evoluis ĉiuj sekvin-taj ideoj pri la justo kaj ankoraŭ pli altaj ideoj pri moralo.

Ĉi tiujn pluajn paŝojn mi analizos en la sekvantaj ĉapitroj.

IV. LA MORALAJ KONCEPTOJ ĈE PRIMITIVAJ POPOLOJ.

La sukcesoj de l'natursciencoj en la 19a jarcento vekis en niaj modernaj pensuloj la deziron krei novan etikon sur pozitivaj principoj. Fiksinte la principaron de la mondfilozofio liberigita de la hipotezoj pri supernaturaj fortoj, sed samtempe majesta, poezia kaj kapabla inspiri al la homo la plej sublimajn impulsojn, la moderna scienco jam ne plu bezonas serĉi en supernaturaj sugestoj la pravigon por siaj idealoj de la morala belo. Krome, la scienco antaŭvidas, ke proksimtempe la homa socio, kiu dank'al la sukcesoj de l'scienco estos liberigita el la mizero de la antaŭaj jarcentoj kaj konstruita sur la principoj de la egaljusto por ĉiuj kaj de la interhelpo, povos garantii al la homo liberan esprimon de lia intelekta kaj arta kreado. Kaj tiu prognozo malkovras tiajn grandajn moralajn eblojn en estonto, ke por ilia realigo jam ne estas bezonata la influo de supernatura mondo, nek la timo de l'postmorta puno. Do estas necesa nova etiko, bazita sur novaj principoj. La unuan ĉapitron de nia studo ni dediĉis ĝuste al klarigo pri la neceso de tiu bezono.

La moderna scienco, vekiginte post kelktempa stagno, en la fino de l'kvindekaj jaroj de l'19a jarcento, jam preparis materialojn por kreado de tia nova racia etiko. En la verkoj de Jodl, Wundt, Paulsen k.m.a. ni trovas bonegajn revuojn de ĉiuj antaŭaj provoj bazi la etikon sur diversaj principoj - religiaj, metafizikaj kaj natursciencaj. Kaj en la daŭro de la tuta deknaŭa jarcento estis farataj multaj aliaj provoj por trovi la bazprincipon de l'morala naturo de la homo en la prudenta egoismo kaj amo al la homaro (Aŭgusto Comte kaj liaj adeptoj), en la reciproka simpatio kaj la mensa sinidentigo kun la homaro (Schopenhauer), en la utileco (utilismo de Bentham kaj Mill) kaj en la teorio de disvolviĝo, t.e. de evoluado (Darwin, Spencer kaj Guyau).

La bazoŝtonon de ĉi-lastata etiko metis Darwin. Li faris provon dedukti pri la deveno de la bazprincipo de l'morala sento el la soci-instinkto, kiu estas profunde natura en ĉiuj sociemaj animaloj. Kaj ĉar la plimulto da etikistoj estis malatentinta tiun provon kaj la plimulto da darvinanoj mem estis ĝin prisilentinta, tial mi detale esploris ĝin en la dua ĉapitro : "La morala elemento en la Naturo". Ke la soci-instinkto estas larĝe vastiĝinta ĉe la grandega plimulto da animaloj el ĉiuj klasoj kaj grupoj - mi tion indikis jam

en la libro pri "Interhelpo". Jam en la dua ĉapitro ni vidis kiel la primitivaj homoj de l'glacia aŭ de l'frua postglacia epoko estis lermontaj la sociecon kaj ĝian etikon ĉe la animaloj, kun kiuj ili vivis tiam en intima kontakto, kaj kiel efektive en siaj plej unuaj fabeloj kaj legendoj la homo transdonis de generacio al generacio praktikajn instruojn, kiujn li ĉerpis el la kono de la animala vivo.

La unua instruisto pri homa moralo estis tiamaniere la naturo mem, ne tiu naturo, kiun priskribis sen koni ĝin la kabinetaj filozofoj aŭ la naturesploristoj studintaj la naturon nur laŭ la mortaj modeloj en muzeoj, sed tiu naturo, meze de kiu vivis kaj laboris sur la amerika kontinento (tiam ankoraŭ malmulte homloĝata), en Afriko kaj Azio la grandaj fondintoj de l'priskriba Zoologio : Audubon, Asara, Wied, Brehm, k.a., unuvorte la naturo pri kiu pensis Darwin, kiam li donis en la libro Origino de la Homo mallongan skizon pri la ĝermado de l'morala sento ĉe la homoj.

Sen ia dubo la instinkto de l'sociemo, kiun heredis la homo, kaj kiu tial profunde radikiĝis en li, nur poste evoluis kaj fortikiĝis eĉ malgraŭ la malfacila porekzista lukto. Kaj mi montris en la sama verko pri la interhelpo - ĉiam bazita sur la laboroj de la kompetentaj esploristoj - kiagrade estas evoluinta la sociemo de l'sovaĝuloj kaj samtempe la sento de l'egalrajto ĉe la plej primitivaj reprezentantoj de l'homa specio. Same mi montris, kiel dank'al ĝi povis evolui la homaj socioj malgraŭ la tuta malfacilo de sia vivo meze de sovaĝa naturo.

Tial, atentigante la leganton pri la "Interhelpo", mi provos esplori nun, kiel evoluis en socioj de primitivaj sovaĝuloj la pluj moralkonceptoj, kaj kian karakteron ili donis al plua evoluo de l'moralo.

Ni nenion scias pri la vivo de la plej primitivaj homestajoj en glaciepoko kaj en la fino de l'terciara epoko, escepte nur, ke ili vivis en malgrandaj socioj kaj pene akiradis el lagoj kaj arbaroj mizerajn nutrorimedojn, preparante por tio armilaron el ostoj kaj ŝtonoj.

Sed jam en tia vivo la primitiva homo devis kutimiĝi identigi sian "mi" kun la socia "ni", kaj formis tiamaniere la komencajn principojn de l'moralo. Li lernis pensi pri sia tribo kiel pri tuto, kies parto li estas, kaj neniel plej grava parto, ĉar li vidis, kiom sensignifa estus li antaŭ la teruriga, severa naturo, se li ĉesus esti ero de la tribo. Li tial ku-

timis limigi sian volon per la volo de aliaj, kaj tio estas la fundamento de ĉiu moralo. Efektive, ni scias, ke la plej primitivaj homoj de l'glacia kaj pli frua postglacia, t.e. Lagepoko jam vivis socie, en kavernoj, en rokfendoj aŭ sub la superpendantaj rokoj, kaj ke ili kune ĉasis kaj fiŝkaptis per siaj primitivaj instrumentoj. Sed la kunvivo kaj la kunlaboro jam supozigas la ekziston de certaj reguloj de soci-moralo.

Tia "edukado" de l'primitiva homo daŭris dum dekmiloj da jaroj kaj tiel formiĝadis la sociema instinkto kaj kun la daŭro de l'tempo ĝi fariĝis pli forta, ol ajna memama konsidero. La homo kutimis pensi pri sia "mi" ne aliel, ol per la ideo pri sia grupo. La altedukan signifon de tia pensmaniero ni vidos poste (*).

Jam en la animalaro ni vidas, kiel la persona volo de apartaj individuoj kunfandiĝas kun ĉies volo. La sociemaj animaloj lernas tion jam en fruaĝo, en siaj ludoj (**), en kiuj estas deviga la obeo al certaj ludreguloj : ne estas allasate efektive kornobati, efektive mordi unu la alian kaj eĉ rompi la vicordon. Kaj dum maturaĝo la absorbado de la persona volo fare de la volo socia estas en multaj kazoj klare videbla. La preparadoj de la birdoj por siaj transflugoj de nordo al sudo kaj returnen; ties vesperaj ekzercflugoj dum kelkaj tagoj antaŭ la vojaĝo; la akorditaj agoj de rabaj bestoj kaj birdoj dum la ĉasado; la komundefendo de ĉiuj animaloj vivantaj en herdoj kontraŭ atakoj de rabobestoj; la migradoj de animaloj kaj, fine, la tuta socia vivo de abeloj, vespoj, formikoj, termitoj, preskaŭ ĉiuj stilzbirdoj (marĉaj birdoj), papagoj, kastoroj, simioj, ktp... jen estas konvinkaj ekzemploj de tia subiĝo de l'persona volo. Klare videblas en ili la akordiĝo de la volo de apartaj individuoj kun la volo kaj intencoj de la tuto, kio fariĝis jam hereda kutimo, t.e. ins-

(*)Ĉiu pensado, kiel ĝuste rimarkigis Fouillée, havas la tendencon fariĝi ĉiam pli kaj pli objektiva, t.e. rezigni personecajn konsiderojn kaj poiome transiri de ili al konsideroj ĝeneralaj (Fouillée, Critique des systèmes de morale contemporaine, Paris 1883, p.18). Per tiu vojo iom post iom formiĝas socia idealo, t.e. la imago pri ebla plibonigo.

(**)Rig. pri tio : Karl Gross, Play of Animals.

tinkto (*).

Ke en tia instinkto jam estas entenataj la ĝerموj de la juro, tion perfekte komprenis Hugo Grotius jam en 1625. Sed neniu dubo ekzistas pri tio, ke la homo de la kvaternara Glaci-Laga epoko staris almenaŭ sur la sama ŝtupo de l'socia evoluo kaj plej verŝajne eĉ sur multe pli alta nivelo. Se ekzistas socivivo, en ĝi neeviteble kreiĝas certaj formoj de la vivo, certaj kutimoj kaj moroj. Rekonitaj kiel utilaj kaj fariĝante kutima pensvojo, ili modifiĝas komence al instinktataj kutimoj kaj poste al vivreguloj. Tiel formiĝas propra moralo, propra etiko, kiun la maljunuloj - konservantoj de l' tribaj tradicioj - metas sub la gardon de superstiĉoj kaj de religioj, kio esence signifas : sub la gardon de l'mortintaj prauloj (**).

Kelkaj famaj naturesploristoj entreprenis antaŭnelonge observi kaj eksperimenti por ekscii, ĉu ekzistas konsciaj moralakonceptoj ĉe hundoj, ĉevaloj kaj aliaj animaloj loĝantaj en proksima interkontakto kun la homo, kaj rezulte estis ricevataj sufiĉe difinitaj jesaj respondoj. Ekz., la faktoj, pri kiuj rakontas Spencer en la suplemento al la dua volumo de sia Principoj de Etiko estas precipe konvinkaj kaj ili venigas al konkludoj tre gravaj. Same en la supre citita verko de Romanes troviĝas kelkaj tute konvinkaj faktoj. Sed ni ne haltu ĉe ili, ĉar sufiĉas konstati, ke jam en animalaj socioj, kaj des pli en homsocioj, pro la sociemaj kutimoj mem, neeviteble formiĝas la konceptoj laŭ kiuj la persona "mi" identiĝas kun la socia "ni", kaj samgrade kiel tiuj kon-

(*) Multe da faktoj por juĝi pri ĝerموj de l'etiko inter sociemaj animaloj la leganto trovos en bonegaj verkoj de Espinas, kiu analizis diversajn gradojn de l'sociemo ĉe animaloj en sia libro : Les sociétés animales, Paris 1877, kaj ĉe Romanes en lia verko pri inteligenteco de animaloj : Animal Intelligence, ankaŭ en la libro de Huber kaj Forel pri formikoj kaj Büchner en lia verko pri amo ĉe animaloj : Liebe und Liebes-Leben in der Tierwelt, 1879, kompletigita eldono 1885.

(**) Pri la signifo de la "granda aro" de mortintaj antaŭuloj - La grande multitude, bonege skribis Elie Reclus (la frato de l'geografo Elisée Reclus) en malgranda, sed pensoriĉa kaj faktaburda libro : Les primitifs.

ceptoj transformiĝas en heredan instinkton, la persona "mi" subiĝas al la socia "ni"(*).

Sed tuj kiam ni konvinkigis, ke tia identiĝo de l'individuo kun la socio ekzistis, kvankam etgrade ĉe la homoj, ni jam komprenas, ke se ĝi estis utila al la homaro, ĝi nepre devis fortiĝadi kaj evoluadi en la homo, kiu posedis la parolkapablon kaj per ĝi kreis tradiciojn. Finfine ĝi devis venigi al la disvolviĝo de firma morala instinkto.

Tia aserto tamen kaŭzas plej verŝajne certajn dubojn kaj kredeble multaj demandoj: "Ĉu povas okazi, ke el la duonbesta sociemo disvolviĝus tiaj altmoralaj doktrinoj, kiel tiuj de Sokrato, Konfuceo, Budho kaj Kristo sen interveno de supernatura forto?" Estas demando, al kiu la etiko devas respondi. Simple direkti al la biologio, kiu montros al ni, kiel el mikroskopaj unuĉelaj organismoj povis evolui dum dek-miljaroj ĉiam pli kaj pli perfektaj organismoj, inkluzive de la plej superaj mambestoj kaj la homo - estus ja nesufiĉe. Kaj tial la etiko estas plenumonta la laboron similan al tiu de Comte kaj Spencer en biologio, kaj de multaj esploristoj en la historio de la juro. La etiko devas almenaŭ montri, kiel povis evolui la moralaj konceptoj, ekde la sociemo propra al superaj animaloj kaj primitivaj sovaĝuloj ĝis la altidealaj moraladoktrinoj.

La vivreguloj ĉe diversaj nuntempaj sovaĝaj gentoj estas malsamaj.

En diversaj klimatoj ĉe gentoj ĉirkaŭitaj de diversaj najbaroj, formiĝis iliaj propraj moroj kaj kutimoj.

Krome, la priskriboj mem de tiuj moroj kaj kutimoj faritaj de diversaj vojaĝistoj forte diferencas unu de alia laŭ la karaktero de l'etnografo kaj de lia ĝenerala rilato al siaj "malsuperaj fratoj". Tial oni ne povas kunigi en unu tuton la priskribojn de l'plej diversaj primitivaj gentoj, kiel tion faris kelkaj komencantaj antropologoj, sen analizi sur kiu evoluŝtupo troviĝas certa gento kaj sen kritike rilati al la aŭtoroj de diversaj priskriboj. Eĉ Spencer en sia grandega eldonaĵo de la antropologiaj materialoj (***) kaj eĉ

 (*) Detalan analizon de ĉi tiuj faktoj donis Spencer en sia Principles of Ethics (Principoj de Etiko).

(**) Descriptive Sociology, classified and arranged by H. Spencer, compiled and abstracted by D. Duncan, R. Schappig and J. Collier, 8 volumoj in-folio.

en sia posta verko "Etiko" ne povis eviti tiun eraron. Sed ĝin jam evitis ekz. Waitz en sia "Antropologio de primitivaj popoloj" kaj tuta vico da antropologoj, kiel Morgan, Maine, M. Kovalevski, Post, Dargun, k.m.a. Generale, el la priskriboj pri sovaĝuloj estas utiligeblaj nur tiuj apartenantaj al vojaĝistoj kaj misiistoj, kiuj sufiĉe longdaŭre vivis inter la priskribitaj de ili indiĝenoj (landidoj) : ilia longa restado jam indikas certgrade la reciprokan komprenon. Kaj plue, se ni deziras kelkion scii pri unuaj ĝermoj de moral-konceptoj, ni devas atenti tiajn sovaĝulojn, kiuj pli bone povis konservi la trajtojn de l'triba vivo el la plej frua Postglacia epoko.

Certe jam ne plu ekzistas gentoj, kiuj plene konservus la vivmanieron de tiu tempo. Sed plimulte ol aliaj ĝin konservis la sovaĝuloj de l'ekstrema nordo, Aleutanoj, Ĉukĉoj kaj Eskimoj, ĝis nun vivantaj en la samaj fizikaj cirkonstancoj, en kiuj ili vivis, kiam ĵus ekdegelis la grandega glacia tavolo (*), samkiel kelkaj gentoj en ekstrema sudo t.e. en Patagonio kaj Nov-Gvineo, en kelkaj montregionoj, precipe en Himalaja montaro.

Ĝuste pri la gentoj de malproksima nordo ni havas tre detalajn informojn de la homoj, kiuj vivis inter ili : precipe pri la Aleutanoj el Norda Alasko - de rimarkinda etnografo, misiisto Venjaminov, kaj pri l'Eskimoj - fare de la ekspedicioj, kiuj travintris en Gronlando. La priskribo pri Aleutanoj fare de Venjaminov estas precipe instrua.

Antaŭ ĉio oni notu, ke en la aleuta etiko, samkiel en la etiko de aliaj primitivaj gentoj, ekzistas du partoj : la plenumo de certaj tradicioj, kaj konsekvence ankaŭ de certaj etikaj ordonoj, estas nepre deviga; la plenumo de aliaj estas nur rekomendata kiel dezirinda, kaj pro ties rompo la kulpuloj estas submetataj nur al mokado kaj averto. Aleutoj, ekz., diras, ke tion aŭ alion fari estas "hontinde".(**)

(*) Estas tre verŝajne, ke sammezure kiel degelis la glacitavolo etendita dum sia kulmina malvolviĝo en la norda duonglobo proksimume ĝis 50° de norda latitudo, tiuj gentoj estis konstante migrantaj al nordo, pelataj de la kreskanta loĝantaro de l'pli sudaj terpartoj (Hindio, Nord-Afriko, ktp) ĝis loko, kiun la glacitavolo ne atingis.

(**) Memornotoj pri Unalaŝka regiono, 3 volumoj, Peterburgo, 1840.

Tiel, ekzemple, estas hontinde - skribis Venjaminov - timi la neeviteblan morton; peti indulgon de malamiko, esti akuzita pri evidenta ŝtelado, ankaŭ renversiĝi kun sia boato en haveno; estas hontinde, se oni timas eknavigi en la maron dum ŝtormo; same, se vi senfortiĝos la unua dum longa vojaĝo kaj elmontros avidon dum divido de la akiraĵo (en tia okazo ĉiuj ceteraj fordonas al la avidulo sian parton por hontigi lin); estas hontinde elbabili la sekreton de sia tribo al sia edzino; estas hontinde, ĉasante duope ne proponi la plibonan akiraĵon al sia kamarado; estas hontinde fanfaroni pri siaj agoj, precipe imagitaj, kaj nomi aliulon per malŝataj vortoj. Fine, estas hontinde peti almozon; karesi sian edzinon aŭ danci kun ŝi en ĉeesto de fremduloj; ankaŭ persone marĉandi kun aĉetanto, ĉar la prezon por proponata varo devas fiksi tria persono. Por la virino estas hontinde ne scipovi kudri kaj danci kaj ĝenerale ne scii fari tion, kio estas la devo de l'virinoj; estas hontinde karesi la edzon, aŭ eĉ paroli kun li dum ĉeesto de fremduloj (*).

Kiel estas subtenataj tiuj elementoj de la aleuta etiko, pri tio Venjaminov nenion rakontis. Sed unu el la ekspedicioj, kiuj vintris en Gronlando, priskribis kiel vivas eskimoj po kelkaj familioj kune en unu loĝejo, poparte dividita al ĉiu familio per kurteno el animalaj feloj. Tiuj domoj-koridoroj iafoje havas la formon de kruco, en kies mezo troviĝas fajrujo. Dum longaj vintraj noktoj la virinoj kantas kaj en siaj kantaĵoj ili ofte primokas kulpulojn kontraŭ la reguloj de l'bonmaniero. Sed samtempe ekzistas reguloj nepre devigaj;

(*)Nombrante tiujn principojn de la aleuta moralo, Venjaminov inkludis ankaŭ: "morti ne murdinte eĉ unu malamikon". Mi permesis al mi ne inkludi tion, ĉar mi opinias, ke ĝi estas miskompreno. La malamiko ne povas esti iu samgentano, ĉar Venjaminov diras, ke inter la loĝantaro en 60 000 homoj dum 40 jaroj okazis nur unu murdo kaj ĝin nepre devis sekvi aŭ familia venĝo, aŭ interpaciĝo post la pago de l'rekompenco. Do la malamiko, kiu estus nepre murdenda, povis esti nur homo el alia gento. Kaj tamen pri konstantaj intergentaj konfliktoj Venjaminov ne parolas. Kredeble, li intencis diri: "morti, ne murdinte la malamikon, kiu estas murdenda pro la leĝo de sangrevenĝo". Tiun opinion, bedaŭrinde, dividas ĝis nun la pledantoj por mortekzekutado perjuĝa, eĉ en t.n. civilizitaj socioj.

unualoke certe estas la absoluta malpermeso de l'fratmurdo, t.e. de la murdo interne de sia gento. Same estas neallasebla, ke la murdo, aŭ eĉ vundo de iu samgentano fare de homo el alia gento, restu sen sanga revenĝo.

Plie ekzistas tuta grupo da agoj tiom devigaj, ke pro ilia malplenumo la homo estas submetata al malestimo de la tuta gento kaj riskas fariĝi "elpelito", t.e. forpelita el sia gento. Alikaze la rompinto de tiuj reguloj povus sekvigi por la tuta gento la malkontenton de ofenditaj animaloj, ekz. de krokodiloj, aŭ ursoj, pri kiuj mi parolis en la antaŭa ĉapitro, aŭ de nevideblaj estaĵoj, ekz. fantomoj de praavoj, kiuj protektas la genton.

Tiel, ekz. Venjaminov rakontas, ke kiam li foje foriris al la ŝipo, li lasis sur la bordo faskon de seka fiŝaro, alportita por donaci al li. Kiam li revenis en la saman lokon post duonjaro, li eksciis, ke dum lia foresto la gento suferis grandan malsaton. Sed la al li donacitan fiŝfaskon certe neniu prenis, kaj ĝi estis alportita al li sendifekta. Agi alie signifus altiri ĉiajn malfeliĉojn kontraŭ la tuta gento. Ankaŭ Middendorf skribis, ke en la marĉoj de Norda Siberio neniu tuŝus eĉ pecon el glitveturilo lasita de iu, eĉ se ĝi enhavus nutraĵon. Oni scias, kiel konstante malsatas ĉiuj loĝantoj de l'malproksima nordo. Sed utiligi ion ajn el lasitaj produktaĵoj prezentus tion, kion ni nomas krimo kaj tia krimo povas altiri kontraŭ la tuta gento ĉiajn malfeliĉojn. La individuo kaj la gento en ĉi tiu kazo identiĝas.

Fine, aleutanoj samkiel ĉiuj primitivaj sovaĝuloj havas ankoraŭ vicon da reguloj senkondiĉe devigaj - oni povus diri sanktaj. Ĝi estas ĉio, kio rilatas la subtenon de la triba vivaranĝo : ĝia divido je grupoj, ĝiaj edziĝaj leĝoj, ĝiaj konceptoj pri propraĵo, ĉu triba, ĉu familia, ĝiaj tradicioj praktikataj dum ĉaso kaj fiŝkaptado (komune aŭ unuope), ĝiaj transmigroj, ktp. Fine ekzistas tuta vico da gentaj ritoj, kiuj havas plene religian karakteron. Tie ĉi ni jam trovas rigoran leĝon, kies malplenumo altirus la malfeliĉon por la tuta tribo, aŭ eĉ por la tuta gento, kaj tial ĝia malplenumo estas neimagebla kaj preskaŭ nebla. Kaj se tamen iam iu rompas tian leĝon, tia rompo estas punata kiel perfido per la ekskomuniko el la tribo, aŭ eĉ per morto. Cetere, oni devas diri, ke malplenumo de tiuj reguloj estas tiom malofta, ke ĝi eĉ estas opiniata neimagebla. Simile al la romia juro, kiu konsideris neimagebla patromurdon kaj tial eĉ ne havis leĝon por puni tian krimon.

Ĝeneraldire, inter ĉiuj konataj al ni primitivaj popoloj formiĝis tre komplika triba vivaranĝo. Do ĉiu popolo havas sian propran moralon, sian propran etikon. Kaj en ĉiuj ĉi neskribitaj "leĝaroj", gardataj de l'tradicio, aperas tri ĉefaj kategorioj de vivmanieraj reguloj.

Kelkaj el ili gardas la formojn establitajn por la akirado de nutrorimedoĵoj por ĉiu aparte kaj por la tuta tribo kolektive. Ili difinas la principojn de l'uzado de tio, kiu apartenas al la tuta tribo : akvo, arbaroj, iafoje sovaĝaj aŭ kulturitaj fruktarboj, ĉasdistriktoj kaj boatoj. Ekzistas ankaŭ severaj reguloj por la ĉasado kaj nomadmigroj, la reguloj por la fajro-konservo, ktp (*).

Plie, estas difinitaj la personaj rajtoj kaj la personaj interrilatoj : la divido de la tribo en grupoj kaj la sistemo de l'permeseblaj edzecaj interrilatoj - denove tre komplika fako, kie la establaĵoj fariĝas preskaŭ religiaj. Al la sama kategorio apartenas : la reguloj pri la edukado de la junularo, iafoje en specialaj "longaj kabanĵoj", kiel ĝin aranĝas la sovaĝuloj de l'Pacifiko; la rilatoj al maljunuloj kaj al novnaskitoj; kaj fine, la rimedoj por antaŭgardi kontraŭ akraj personaj konfliktoj, t.e. la difino de tio farennda, se kun apero de apartaj familioj jam ebligas perfortagoj interne de la tribo mem, samkiel ĉe la konfliktoj kontraŭ najbaraj triboj, precipe en la okazo, se la malpaco sekvigas militon. Tie ĉi estas fiksita vico da reguloj, el kiuj poste evoluis, kiel tion montris la belga profesoro Ernest Nys, la unuaj ĝerĵoj de l'internacia juro. Fine, ekzistas tria kategorio de sankte respektataj establaĵoj, kiuj rilatas al religiaj superstiĉoj kaj ritoj ligitaj kun la jarsezonoj, ĉasado, migroj, ktp.

Por ĉio ĉi, definitivajn respondojn povas doni la maljunuloj de ĉiu gento. Certe, tiuj respondoj ne estas egalaj en diversaj triboj kaj gentoj, samkiel malegalas la ritoj. Sed gravas tio, ke ĉiu tribo kaj gento, kiom ajn malsupera estas ĝia evoluŝtupo, jam posedas sian propran treege komplikitan etikon, sian propran sistemon de l'moralo kaj malmoralo.

(*)La konservado de l'fajro estas tre grava afero. Mikluĥo-Maklaj skribis, ke ĉe la loĝantoj de Nov-Gvineo, kie li vivis, ekzistis legendo pri tio, kiel suferis pro skorbuto iliaj prapatroj, kiam ili foje lasis fajron estingiĝi kaj vivis sen fajro, ĝis ili havigis ĝin de najbaraj insuloj.

La elementoj de tiu moralo baziĝas, kiel ni vidis, sur la sociema, areca sento, kaj sur la bezono pri reciproka helpo, kiuj evoluis en ĉiuj sociemaj animaloj kaj ankoraŭ pli en la primitivaj homaj socioj. Estas nature, ke dank'al la lingvo, kiu helpis al la memoro evolui kaj kreis la tradicion, formiĝis ĉe la homo multe pli komplikaj vivreguloj, ol inter la animaloj. Kaj kiam aperis la religio, eĉ en la plej kruda formo, tiam en la homan etikon eniris ankoraŭ nova elemento, kiu aldonis al ĝi certan stabilecon kaj poste enportis la animecon kaj certan idealismon.

Plie, laŭmezure de l'evoluo de l'socivivo, ĉiam pli kaj pli devis elstari la koncepto pri la justo en reciprokaj rilatoj. La unuaj ĝerموj de la justo, en la senco de l'egalrajto, estas observeblaj jam ĉe animaloj, precipe ĉe mambestoj, kiam la ino mamnutras plurajn idojn, aŭ dum la ludoj de multaj animaloj, kie certaj ludreguloj estas nepre sekvataj. Sed la transiro de la sociema instinkto - t.e. de la simpla inklino, aŭ bezono vivi en rondo de parencaj estaĵoj - al la konkludo pri la neceso de l'justo en reciprokaj rilatoj, estis absolute neevitebla ĉe la homo, pro la subteno de la socia vivo mem. Efektive, en ĉiu socio la deziroj kaj pasioj de la individuoj neeviteble kunpuŝiĝas kun la deziroj de alioj, de la samsocioj, kaj tiuj kunpuŝiĝoj fatale venigus al senfinaj malpacoj kaj al la disfalo de l'socio, se en homoj ne evoluus samtempe (kiel tio okazas jam ĉe certaj sociemaj animaloj) la koncepto pri egalrajto de ĉiuj socioj. Kaj el la sama koncepto devis evolui iom post iom la koncepto pri la justo, kiel ĝin montras la origino mem de la vorto "aequitas, équité", kiu esprimas la ideon pri la justo, la egaleco. Ne vane en antikva tempo oni pentris la juston, kiel virinon kun ŝirmitaj okuloj, tenanta pesilon en la mano.

Ni prenu iun kazon el la vivo. Jen, por ekz., du homoj ekmalpaciis. Vort' kontraŭ vorto, jen unu riproĉis la alian, ke tiu ĉi lin ofendis. La alia komencis pravi, ke li pravis kaj rajtis diri la diritaĵon. Estas vere, ke li per tio ofendis la alian, sed lia ofendo estis nur la respondo al ofendo al li farita, ankaŭ ke ĝi egalas, ekivalentis la antaŭan kaj neniel ĝin superis.

Se tia disputo venigas al malpaco, eĉ transiras en interbataladon, tiam ambaŭ komencos pruvadi, ke la unua bato estis farita responde al grava ofendo, kaj ĉiu plua bato estis respondo por samegala bato de l'kontraŭulo. Kaj se la kazo sekvigas vundojn kaj juĝproceson, tiam la juĝistoj mezuras

la grandon de l'vundoj kaj tiu, kiu faris pli gravan vundon, devas pagi monpunon por restarigi la egalecon de l'ofendoj. Tiel oni procedis en la daŭro de multaj jarcentoj, se kazo estis trafanta la komunan juĝejon.

En tiu ĉi ekzemplo, ne imagita, sed prenita el la reala vivo, estas klare videbla, kiel la plej primitivaj sovaĝuloj komprenis la "juston" kaj kion la plej civilizitaj popoloj ĝis nun komprenas sub la vortoj : vero, justo, justice, aequitas, équité, Rechtigkeit, ktp. Ili vidas en tiuj vortoj la restarigon de l'rompita egalrajto. Neniu rajtas rompi la egalecon inter du socianoj; kaj se ĝi estas rompita, ĝi devas esti restarigita per interveno de la socio.

Tiel tekstis la Pentateŭko de Moseo, dirante : "Okulon pro okulo, denton pro dento, vundon pro vundo", sed ne pli. Tiel procedis la romia justo, tiel ĝis nun procedas ĉiuj sovaĝuloj kaj multaj el tiuj konceptoj konserviĝis ankaŭ en nia moderna leĝaro.

Certe, en ĉiu socio, sur kiu ajn evoluŝtupo ĝi staras, ĉiam ekzistis kaj ekzistos apartaj individuoj celantaj utiligi sian forton, lerton, saĝon kaj kuraĝon por subigi al si alies volon; kaj kelkaj el ili atingas sian celon. Tiaj individuoj certe renkontiĝis jam inter plej primitivaj popoloj, sur ĉiuj ŝtupoj de l'kulturo. Sed kontraŭpeze al ili, ankaŭ sur ĉiuj ŝtupoj de l'evoluo formiĝis moroj, kiuj celis kontraŭagi al la de aparta persono evoluo malprofita por la tuta socio. Ĉiuj institucioj, formiĝintaj diversepoke en la homaro - triba vivaranĝo, vilaĝa komunumo, urbo, respublikoj kun iliaj popolkunvenaj sociaranĝoj, paroka kaj distrikta memadministrado, reprezenta sistemo, ktp - ili ĉiuj esence celis gardi la socion kontraŭ la arbitro de tiaj homoj kaj kontraŭ ilia komenca potenco.

Jam inter la plej primitivaj sovaĝuloj, kiel ni ĵus vidis, ekzistas grupo da moroj kreitaj tiucele. Unuflanke, la moro establas egalrajton. Tiel, ekz., Darwin estis mirigita observi ĉe patagonaj sovaĝuloj, ke kiam blankulo donis ion manĝeblan al unu el la sovaĝuloj, tiu tuj distribuadis la donitan al li pecon poegale inter ĉiuj ĉeestantoj. La samon mencias multaj esploristoj pri primitivaj diversaj gentoj, kaj la samon mi trovis eĉ en la pli postaj evoluformoj, ĉe nomada popolo, nome Burjatoj, kiuj loĝas precipe en sovaĝaj distriktoj de Siberio (*).

(*) Ĉe la burjatoj loĝantaj en Sajjan-montoj, kiam oni mortigas

Multe da tiaj faktoj troviĝas en ĉiuj seriozaj priskriboj pri primitivaj popoloj (**). Ajnaloke studante ilin, esploristoj trovas la samajn morojn, la saman komunuman spiriton, la saman pretecon deteni la arbitron por subteni socian vivon. Kaj kiam ni provas penetri en la vivon de la homo sur la plej primitivaj ŝtupoj de lia evoluo, ni trovas ĉiam la saman triban vivon, la samajn unuiĝojn de homoj por reciproka subteno. Kaj ni estas devigataj konfesi, ke ĝuste en la soci-aj kvalitoj de la homo estas la ĉefa forto de lia ĝisnuna evoluado kaj de lia plua progresado.

En la dekoka jarcento, sub la influo de l'konatiĝo kun sovaĝuloj de Pacifiko, vastiĝis la tendenco al idealigo de sovaĝuloj vivantaj "en natura stato", eble kiel kontraŭmeto al la filozofio de Hobbes kaj de liaj adeptoj, kiuj bildigis primitivajn homojn en formo de sovaĝa bestaro, preta formangi unu la alian. Ambaŭ bildoj evidentiĝis tamen malveraj, kiel ni nun scias de multaj skrupulaj esploristoj. La primitiva homo tute ne prezentas idealon de la virto, sed ankaŭ tute ne estas tigrosimila besto. Sed li ĉiam vivis kaj ĝis nun vivas socie, simile al miloj da aliaj vivestaĵoj, kaj en tiuj socioj ĉe li kreiĝis ne nur la sociemaj trajtoj propraj al ĉiuj sociemaj animaloj, sed dank'al la lingvo kaj konsekvence al la pli progresinta intelekto, en li ankoraŭ pli malvolviĝis la sociemo kaj paralele al ĉi-lastata formiĝis ankaŭ certaj reguloj de l'socia vivo, de ni nomataj moralo.

El triborganizo la homo lernis antaŭ ĉio la fundamentan regulon de ĉiu socieco : ne fari al aliulo tion, kion vi ne deziras, ke oni faru al vi, kaj diversrimede reteni tiujn,

ŝafon, la tuta vilaĝo senescepte venas al la fajraĵo, kie estas preparata festeno kaj partoprenas manĝadon. La samo ekzistis ankaŭ ĉe verholenaj burjatoj (apud riv. Lena).

(**)Kiu deziras pli proksime konatiĝi kun tiu problemo, tiu legu fundamentajn verkojn de Waitz, Anthropologie der Naturvölker; Post, Afrikanische Jurisprudenz kaj Die Geschlechts-genossenschaft der Urzeit; M. Kovalevski, "Primitiva juro", Tableau des origines de la Famille et de la propriété; Morgan, Ancient Society; Dr. H. Rink, The Eskimo tribes, kaj multaj apartaj studoj menciitaj en tiuj verkoj, ankaŭ en mia studo pri la interhelpo.

kiuj ne volas obei tiun ĉi regulon. Kaj en li malvolviĝis la kapablo identigi sian personan vivon kun la vivo de sia tribo. Ĉe la studo pri homoj primitivaj, ekde tiuj ankoraŭ konservintaj la vivmanieron de la Glacia kaj de la frua Postglacia (Laga) epoko, ĝis tiuj, inter kiuj ni trovas pli postan disvolviĝon de l'triba regoformo - nin plej frapas ĝuste tiu trajto : identigo de la homo kun sia tribo. Ĝi pasas tra la tuta historio de l'frua evoluo de la homaro; kaj ĝi plej bone konserviĝis ĉe tiuj, kiuj konservis la primitivajn formojn de l'triborganizo kaj la plej primitivajn formojn de adaptiĝo al lukto kontraŭ la duonpatrino-naturo, t.e. ĉe Eskimoj, Aleutanoj, loĝantoj de l'Fajra-Lando kaj ĉe kelkaj montaraj gentoj. Kaj ju pli ni studas la primitivan homon, des pli ni konvinkiĝas, ke eĉ en siaj sensignifaj agoj li identigis kaj nun identigas sian vivon kun la vivo de sia tribo.

La koncepto pri bono kaj malbono formiĝis tiamaniere ne nur sur la bazo de tio, kio estas bono aŭ malbono por aparta homo, sed sur tio, kio prezentas bonon aŭ malbonon por la tuta tribo. Tiuj konceptoj certe modifiĝis en diversaj lokoj kaj diversaj tempoj; kaj certaj reguloj, precipe tiaj, kiel ekz. homoferoj por mildigi terurigajn naturfortojn - vulkanon, maron, tertremon - estis simple absurdaj.

Sed se tiuj aliaj reguloj estis establitaĵoj de la tribo, la homo obeis ilin, kiel ajn malfacila estis ilia plenumo.

Ĝenerale, la primitiva sovaĝulo identigis sin kun sia gento. Li sin sentis vere malfeliĉa, se li faris la agon, kiu povus altiri al lia tribo malbenon de l'ofendito, aŭ venĝon de la "granda aro" de l'praavoj, aŭ de iu bestgento : kroko-diloj, ursoj, tigroj, ktp. La "tradicia juro" por la sovaĝulo estas pli grava ol la religio por la moderna homo : ĝi estas la bazo de lia vivo. Jen kial la sinlimigo por la interesoj de la tribo kaj la sinofero ĉe apartaj individuoj kun la sama celo prezentas tute ordinaran fenomenon (*).

Unuvorte, ju pli proksima estas la primitiva socio al ĝiaj plej antikvaj formoj, des pli severe estas plenumata en

(*) Vidu Bastian, Der Mensch in der Geschichte, Vol.III; Grey, Journal of two Expeditions, 1841, vol.II, kaj ĉiuj seriozaj priskriboj de sovaĝula vivo. Pri la rolo de l'Timigo per la "malbeno" rig. la konatan verkon de prof. Westermarck.

ĝi la regulo "unu por ĉiuj". Kaj nur pro plena nescio pri la reala vivo de la primitivaj homoj kelkaj pensuloj, kiel Hobbes, Rousseau kaj iliaj adeptoj asertis, ke la moralo ekĝermis el la imagita "socia kontrakto", kaj aliaj eksplikis ĝian aperon per la "dieca sugesto", kiu venis al la mita leĝodoninto. Sed en realo la prafonto de l'moralo estas la sociemo, propra al ĉiuj superaj animaloj kaj des pli al la homo.

Bedaŭrinde, en la triborganizo la regulo "unu por ĉiuj" ne vastiĝas ekster la propra tribo. La tribo ne estas devigata dividi nutraĵon kun aliaj triboj. Krome la teritorio ĉe certaj mambestoj kaj birdoj estas dividita inter diversaj triboj kaj ĉiu tribo havas sian propran distrikton por ĉasado aŭ fiŝkaptado. Tiamaniere en la vivo de l'homo de la plej antikvaj tempoj formiĝis du specoj de rilatoj : interne de la propra tribo kaj kun najbaraj triboj, kaj tiuj lastaj kreis la grundon por konfliktoj kaj militoj. Estas vere, ke jam en la triba socivivo estis kaj estas ĝis nun farataj provoj reguligi la interrilatojn de l'najbaraj triboj. Enirante en la kabanon, oni nepre devas lasi sian armilon ĉe la enirejo, kaj eĉ en la okazo de milito inter du triboj ekzistas certaj devigaj reguloj rilate al putoj kaj vojetoj, laŭ kiuj pasadas la virinoj, portante akvon. Sed ĝenerale la rilatoj al la najbaroj el alia tribo (se ĝi ne estas kunfederita) estas tute aliaj ol interne de la tribo. Kaj dum la plua evoluo de l'homaro nenia religio povis elradiki la koncepton pri "fremdulo". Plie, la religioj tre ofte iĝis la fontoj de la plej kruela malpaco, kiu ankoraŭ plifortiĝis kun la disvolvo de l'ŝtatoj. Sekve de tio estiĝis dueca etiko, kiu sin tenas ĝis nun kaj kondukas al tiaj teruraĵoj, kiel la lasta mondmilito.

Komence la tuta tribo formis unu familion, kaj, kiel estas nun pruvite, nur iom post iom en ĝi formiĝis apartaj familioj kaj la edzinoj en tiuj familioj estis prenendaj por edziĝo el alia tribo.

La aparta familio tamen kondukis al la disfalo de la antaŭa komunisma socio, ĉar ĝi ebligis la kolektadon de familia riĉaĵo. Sed tiam la bezono pri socieco, kreita dum antaŭa sociordo, komencis alpreni novajn formojn. En la vilaĝoj kreiĝis vilaĝa komunumo, kaj en la urboj - gildoj de metiistoj kaj de komercistoj, el kiuj evoluis la liberaj mezepokaj urboj; kaj kun helpo de tiuj institucioj la popolamasoj kreis novan formon de vivo, en kiu ekĝermis nova unuiĝo, anstataŭ la triba.

Aliflanke, la granda popolmigrado kaj la konstantaj invadoj de l'najbaraj gentoj kaj popoloj neeviteble kondukis al la formiĝo de l'milita korporacio, kiu gajnis ĉiam pli grandan forton, laŭmezure kiel la paca vilaĝa kaj urba loĝantaro ĉiam pli malkutimiĝis de la militafero. Samtempe la maljunuloj - konservantoj de l'tribtradicioj - samkiel la observantoj de l'naturto, kiuj amasigis la unuajn rudimentojn de l'konuoj kaj observigis la religiajn ritojn, penis firmigi sian potencon en la vilaĝaj komunumoj kaj liberaj urboj, tiucele formante sekretajn unuiĝojn. Kaj poste, kun la estiĝo de la ŝtato, la milita kaj eklezia potencoj unuiĝis en la komuna obo al la reĝa aŭtoritato.

Tamen oni devas aldoni, ke malgraŭ ĉio neniam, en nia periodo de l'homara vivo, la militoj estis normala kondiĉo de la vivo. Dum la tempo, kiam la militantoj ekstermis unu la alian kaj la pastroj glorigis la reciprokan buĉadon, la popolamasoj en urboj kaj vilaĝoj daŭrigis sian kutiman vivon. Ili faradis sian kutiman laboron kaj samtempe penis firmigi la organizaĵojn fonditajn sur la interhelpo kaj reciproka subteno, t.e. sur ilia kutima juro, eĉ tiam, kiam la homoj trafis poste sub la regado de l'pastraro kaj reĝaro.

La tuta historio de l'homaro povas esti esence konsiderata kiel tendenco al uzurpo de povo fare de apartaj homoj aŭ grupoj por subigi al si larĝajn rondojn, kaj aliflanke kiel tendenco konservi la egalrajton, almenaŭ inter la viroj kaj malhelpi al la povuzurpo, aŭ almenaŭ limigi ĝin : alivorte konservi la juston interne de la tribo, gento, aŭ tribfederio.

La sama tendenco klare manifestiĝis en la mezepokaj liberaj urboj, precipe en la unuaj jarcentoj post ilia liberiĝo de siaj feŭdestroj. La liberaj urboj estis esence defendaj aliancoj de egalrajtaj urbanoj kontraŭ la najbaraj feŭdestroj.

Sed iom post iom, ankaŭ en la liberaj urboj komenciĝis distavoliĝo de la loĝantaro. Antaŭe la komerca negocado estis kondukata de la tuta urbo, ĉar la produktaĵoj de l'urba industrio, aŭ la varoj aĉetitaj en la vilaĝoj, estis eksportataj de la tuta urbo per siaj konfidatoj, kaj la profito apartenis al la tuta urba komunumo. Sed poiome la komerco transformiĝis el komuna en privatan; pro ĝi, riĉiĝis ne nur la urboj mem, sed ankaŭ privataj homoj kaj liberaj komercistoj - "Mercatori Libri" - precipe de la tempo de l'krucmilitiroj kiam komenciĝis vigla negocado kun la proksima oriento; kaj ekevoluis la bankistaro, al kiu bezonokaze sin turnis por

pruntepreni ne nur la ruiniĝintaj nobeloj-kavaliroj, sed ankaŭ pli poste la urboj mem.

Tial, en ĉiu el la iam liberaj urboj formiĝadis komercista aristokrataro, kiu tenis urbojn en siaj manoj kaj subtenis jen la papon, jen la reĝon aŭ la granddukon konkerantajn la urbojn, sin apogante ĉu sur riĉa komercistaro, ĉu sur urba malriĉularo. Tiel estis preparataj la modernaj centralizitaj ŝtatoj; kaj ili finis sian centralizan laboron, kiam Eŭropo estis devigata defendi sin kontraŭ la invado de la maŭroj en Hispanion en la naŭa, deka kaj dekunua jarcentoj, de la mongoj en Rusion en la dektria jarcento, kaj de l'turkoj en la dekkvina. Kontraŭ tiaj amasinadoj la urboj kaj apartaj malgrandaj princlandoj, kiuj ofte malpaciis inter si, sin trovis senfortaj, kaj la procedo de l'subigado de la malgrandaj unuoj fare de la pli grandaj, kaj same la alcentrigo de la povo en la ŝtatoj, estis kronitaj per la kreo de l'grandaj politikaj ŝtatoj.

Estas memkompreneble, ke tiaj esencaj ŝanĝoj en la soci-vivo, samkiel religiaj ribeloj kaj militoj, metis sian stampon sur la tutan konceptaron en ĉiu lando diversatempe. Kaj eble iam estos farita granda laboro, en kiu la evoluo de l'moralo estos studita en interligo kun la modifoj de la socio. Sed ĉi tie ni jam eniras la regionon, kie la scienco pri la moralaj konceptoj kaj doktrinoj, t.e. la Etiko, ofte kuntrafas kun alia scienco, la Sociologio, t.e. kun la scienco pri la vivo kaj evoluo de la socio. Kaj tial, por ne sin transĵeti el unu regiono en la alian, estas preferinde antaŭe montri, kie oni devas meti limon de la etikregiono.

Do, en ĉiuj homoj, sur kiel ajn malalta evoluŝtupo ili staras, kaj same en kelkaj sociaj animaloj ekzistas trajtoj, kiujn ni nomas moralaj. Sur ĉiuj evoluŝtupoj de la homo ni trovas la sociemon kaj la herdosenton (arecsento), kaj ĉe apartaj homoj ekzistas krome la preteco helpi al aliaj, iafoje eĉ riskante la propran vivon. Kaj ĉar tiaj trajtoj akcelos al la subteno kaj disvolvo de l'socia vivo, kiu siavice sekuras ĉies vivon kaj bonstaton, tial similaj ecoj de post la plej antikvaj tempoj estis en la homsocioj konsiderataj ne nur dezirindaj, sed eĉ devigaj. La maljunuloj, saĝuloj kaj ŝamanoj (sorĉistoj) de l'primitivaj gentoj, kaj poste idolpastraro kaj ekleziularo ekspozadis tiujn ecojn de l'homa naturo, kiel ordonojn desupre elvenantajn de mis-

teraj fortoj de l'naturu, t.e. de pluraj dioj, aŭ de l'unu-eca kreinto de l'naturu. Sed jam de post tre antikvaj tempoj kaj precipe de post la epoko de l'scienco-disfloro, komenciĝinta en antikva Grekio antaŭ pli ol 2500 jaroj, la pensuloj komencis meti antaŭ si la demandojn pri la natura origino de la moralecinoj kaj moralkonceptoj, kiuj detenas la homon de malbonaj agoj kontraŭ siaj samtribanoj, kaj ĝenerale de la agoj kondukantaj al malfortiĝo de l'sociemo. Alivorte, ili pensis trovi naturan eksplikon al tio, kio estas kutime nomata morala en la homo, kaj kio estas opiniata sendube kiel dezirinda en ĉiu socio.

Tiaj provoj laŭŝajne estis farataj jam en profunda antikveco, ĉar iliaj postsignoj estas observataj en Ĉinio kaj Hindio. Sed en scienca formo ĝis nun postvivis nur tiuj de la antikva Grekio. Tie la tuta vico de l'pensuloj dum la daŭro de kvar jarcentoj - Sokrato, Platono, Aristotelo, Epikuro, kaj poste la stoikistoj - enpenseme, filozofie rilatis al la sekvantaj fundamentaj problemoj :

"De kie aperas en la homo la moralaj reguloj, kiuj kontraŭdiras al liaj pasioj kaj ofte ilin detenas ?"

"De kie aperas la sento pri devigeo de l'morala sento, kiu manifestiĝas eĉ en la homoj rifuzantaj ĉiujn moralajn vivregulojn ?"

"Ĉu tio estas nur la frukto de l'edukado, kiun ni ne kuŝas forlasi - kiel tion asertas nun kelkaj verkistoj kaj iam asertis pli frue ankaŭ certaj neantoj de l'moralo ?"

"Aŭ ĉu la morala konscio en la homo estas la frukto de lia naturo mem. Tiakaze, ĉu ĝi ne estas la elemento, kiu radikiĝis pro lia socivivo en la daŭro de multaj miljaroj ?"

"Fine, se estas tiel, ĉu necesas do disvolvi kaj enradiki tiun konscion, aŭ estus pli bone elradiki ĝin kaj akceli la disvolvadon de malaj sentoj de l'memamo (egoismo), kiuj la neadon de ĉiu moralo ekspozas kiel dezirinda, kiel idealon de l'civilizita homo ?"

Jen estas la problemoj, pri kies solvo la pensuloj de l'homaro sin okupas jam pli ol du mil jarojn, periode donante respondojn jen pli proksimajn al unu, jen al la alia solvo. El tiuj esploroj formiĝis la tuta scienco, etiko, kiu parenkas unuflanke al sociologio kaj aliflanke al psikologio, t.e.

al la scienco pri sentaj kaj mensaj kapabloj de la homo.

Propradire, en la etiko ĉiuj ĵus menciitaj demandoj reduktiĝas al la du ĉefaj taskoj :

- 1-e Konstati la originon de l'moralaj konceptoj kaj sentoj;
- 2-e Difini la ĉefajn principojn de l'moralo kaj formi tiama-
niere la ĝustan, t.e. celkonforman moralan idealon.

Super tio laboris kaj laboras pensuloj de ĉiuj popoloj, kaj tial antaŭ ol ekspozi miajn konkludojn pri tiuj demandoj, mi provos revui la konkludojn, al kiuj venis pensuloj de diversaj skoloj.

Do, nun ni transiru al tio, kaj mi turnos specialan atenton sur la evoluon de la koncepto pri la justo, kiu, se mi ne eraras, kuŝas en la bazo de ĉio morala kaj estas la elirkoncepto por praktikaj konkludoj de ĉia morala filozofio, kvankam tio estas ankoraŭ tute ne akceptita de la plimulto da moralistoj, kiuj skribis pri la etiko.

V. LA EVOLUADO DE LA MORALDOKTRINOJ.

LA ANTIKVA GREKIO

En la antaŭa ĉapitro ni vidis, ke ĉe la plej primitivaj popoloj formiĝas propra aranĝmaniero de la socia vivo kaj kreiĝas propraj zorge konservataj moroj kaj kutimoj, samkiel propraj konceptoj pri tio, kio estas bona kaj malbona, kio estas evitinda kaj kiel oni devas agi diverskaze. Unuvorte, formiĝas propra moralo, propra etiko.

Parto de vivreguloj estas protektata de tradicio. Oni ne faru tion aŭ alion, ĉar fari ĝin estus "nebone", aŭ "hontinde" : tio signifus malfortecon fizikan, aŭ malfortecon de l' karaktero. Sed ekzistas ankaŭ agoj pli krimaj kaj reguloj pli severaj. Kiu ilin rompas, tiu ne nur elmontras nedezirindajn karaktertraĵojn, sed ankaŭ malutilas al sia tribo. Kaj la bonstato de la tribo estas gardata de tuta amaso da mortintaj antaŭuloj, kaj se iu rompas la vivregulojn testamentitajn de unu generacio al alia, tiam la mortintaj antaŭuloj venĝas ne nur al la rompinto de iliaj ordonoj, sed al la tuta tribo, kiu permesis la rompon de l'tradicio (*). La animalaro, kiel ni vidis en la tria ĉapitro, helpas la bonan kaj justan homon kaj ĉiel malhelpas la malbonulon kaj la maljustulon. Sed kie la tuta tribo partoprenas en malbona kaj maljusta ago, tie intervenas jam la naturfortoj en aspekto de bonaj kaj malbonaj estaĵoj, kiuj havas rilaton kun la mortintaj antaŭuloj de l'homo. Ĝenerale ĉe la primitivaj popoloj multe pli ol ĉe la civilizitaj, ĉiu tribano estas identigita kun sia tuta tribo; en la sangvenĝo, kiu ekzistas kaj ekzistis - kiel oni scias el la historio - inter ĉiuj primitivaj popoloj, unu respondas por ĉiuj kaj ĉiuj por unu el siaj samtribanoj.

La moro, t.e. la kutimo vivi laŭ tradicio, la timo pri ŝanĝoj kaj l'inerteco de pensado ludas do la ĉefan rolon en la konservo de establiĝintaj reguloj de l'komuna vivo. Sed hazardaj deflankiĝoj ĉiam eblas kaj por rigore konservi la foje establitan vivmanieron, la maljunuloj, antaŭdiristoj kaj ŝamanoj uzas timigon. Ili minacas al la rompintoj de la (*)Tiu ĉi kredo pri la "granda amaso" de l'mortintoj, kiuj

moro per venĝo de la antaŭuloj kaj de diversaj aerkoboldoj. La mont- aŭ arbar-koboldo, lavangoj, neĝoventoj, superakvo, malsanoj, ktp, ekstaras defende por la piedpremita moro. Kaj por nutri tiun timon pri la venĝo pro rompo de la reguloj kaj moroj, estas establita sanktecaj ritoj esprimantaj adoradon al naturfortoj, estas farataj oferdonoj al tiuj fortoj kaj diversaj duonteatraj ceremonioj (**).

La moralo estas tiel metata sub la gardon de diigitaj fortoj kaj la adorado al tiuj fortoj transformiĝas en religion, kiu sanktigas kaj firmigas la moralajn konceptojn (***)

En tiaj cirkonstancoj la moralo en la homo tiel proksime ligiĝas kun la mitologio kaj religio, ke ĝin apartigi de l' mistikaj ordonoj el supre kaj de l'religio ĝenerale fariĝas tre malfacile, kaj pri tio la dum jarcentoj kreita kuniĝo de la moralo kun la religio konserviĝas ĝis la nuna tempo.

Simile al ĉiuj primitivaj popoloj, la antikvaj grekoj dum longa tempo imagis la ĉielajn korpojn kaj la terurigajn fenomenojn de l'naturu en formo de potencaj estaĵoj kun homa aspekto, kiuj konstante intervenas en la vivon de homoj. Admirinda rememoraĵo el tiu tempo postrestis al ni en "Iliado". El ĝi oni vidas, ke la moralaj konceptoj tiutempaj havis la saman karakteron, kian ni ĝis nun renkontas ĉe multaj sovaĝuloj. La rompo de tio, kio estis tiam konsiderata morala, estis punata de dioj. Ĉiu el ili personigis unu aŭ alian naturforton en homaspekto.

 protektas la vivulojn, estas bonege pentrita de Elie Reclus en lia libro : Les Primitifs.

(**)Kelkaj amerikaj esploristoj nomas tiujn ritojn "dancoj", dum fakte ili havas multe pli gravan signifon, ol simpla amuzo. Sur ili sin apogas la establita kutimoj de l'ĉaso kaj fiŝkaptado, kaj ankaŭ la tuta vivaranĝo de la tribo.

(***)Prof. Westermarck en sia granda verko fondita sur la konateco kun la loĝantoj de Maroko, samkiel sur la studo de l' vasta literaturo pri primitivaj popoloj, montris, kian signifon en la stablo de la devigaj moroj kaj kutimoj havis kaj ĝis nun havas la "malbeno" ! Al la homo malbenita de la patro, aŭ patrino, aŭ de la tuta tribo, aŭ eĉ de aparta homo (pro rifuzo helpi lin, aŭ pro ofendo) venĝas la nevideblaj spiritoj, la fantomoj de prapatroj kaj la fortoj de la naturo.

Sed tiutempe, kiam multaj popoloj ankoraŭ longe restis sur la sama evoluŝtupo, en la antikva Grekio jam kelkajn jarcentojn post la epoko glorkantita en Iliado, t.e. pli ol sescent jarojn antaŭ nia erao (en la VII-a kaj VI-a jarcentoj antaŭ Kristo), aperis pensuloj, kiuj celis bazi la moralkonceptojn en la homo ne sur la nura timo antaŭ la dioj, sed ankaŭ sur la kompreno de sia propra naturo : sur la memestimo, sento de propra digno kaj sur la ekkono de superaj intelektaj kaj moralaj celoj.

Tiuj pensuloj jam tiam dividiĝis en kelkaj skoloj. Iuj penadis ekspliki la tutan naturon kaj sekve ankaŭ la elementon moralan en la homo naturvoje, t.e. per la vojo de ekkono de la naturo kaj de la sperto, kiel tio estas farata nun en la natursciencoj. Kaj aliaj asertis, ke la origino de la universo kaj ĝia vivo ne estas eksplikablaj naturvoje, ĉar la videbla al ni mondo estas kreaĵo de supernaturaj fortoj. Ĝi estas la enkorpiĝo de iaj fortoj, aŭ "esencaĵoj", kiuj kuŝas ekster tio, kio estas observebla de la homo. Kaj tial ekkoni la mondon la homo povas ne per la impresoj ricevataj el la ekstera mondo, sed nur per la abstrakta spekulado, la metafiziko (*).

Tamen en tiuj "esencaĵoj" kaŝitaj je nia rigardo kaj kompreno, la tiamaj pensuloj vidis la personigon de la "supera racio", de la "Vorto" (aŭ Racio), de la "Supera Volo", aŭ "Universala Animo", pri kiuj la homo povis krei al si koncepton nur per ekkono de si mem. Kiel ajn la abstrakta pensulo-metafizikisto penadis animi tiujn kvalitojn kaj atribui al ili superhoman kaj eĉ supernaturan ekziston, tamen li prezentis ilin al si similaj al la dioj de la antikveco, laŭ la bildo kaj similo de l'homa intelekto, kaj de la homaj sentoj li eksciadis ion pri tiuj kapabloj kaj sentoj ĝuste observante sin mem kaj aliajn homojn. La imago pri spirita supernatura mondo tiel ĉiam portis en si la postsignojn de la plej primitiva personigo de l'naturu. Homeraj dioj revenadis, nur kun pli spiritaj eksteraspektoj.

Tamen dirende estas, ke jam de post la tempo de la antikva Grekio inkluzive ĝis nun la metafizika filozofio varbis alte talentajn adeptojn. Ili ne kontentiĝis nur per priskribo de la astroj kaj ties movoj, de la tondro, fulmo, falantaj ste-

(*)"Metafiziko" signifas en greka lingvo "ekster la fiziko", t.e. ekster la limoj de tio apartenanta al la fiziko. Tiel Aristotelo nomis unu parton de siaj verkoj.

loj, aù de la vivaj vegetaloj kaj animaloj, sed ili penis kompreni la nin ĉirkaŭantan naturon, kiel la universalan tutaĵon. Kaj tial ili sukcesis fari multon por evoluigi la konon ĝenerale. Jam la unuaj pensuloj de l'metafizika direkto estis komprenintaj - kaj tio estis ilia granda merito - ke kiel ajn la fenomenoj de l'naturu estus klarigitaj, oni ne povas en ili vidi arbitron de iuj mondregantoj. Nek la arbitro, aù diaj pasioj, nek blindaj hazardoj povas klarigi la vivon de l'naturu. Ni devas konfesi, ke ĉiuj fenomenoj en la naturo - falo de iu ŝtono, fluo de iu rivero, vivo de certa arbo aù animalo - estas necesaj elmontroj de la ecoj de la kompleta tuto, de la tuta viva kaj malviva naturo. Ili estas neevitebla kaj logika sekvo de la evoluo de la fundamentaj trajtoj de l'naturu kaj de la tuta ĝia antaŭa vivo. Kaj tiujn leĝojn povas malkaŝi la homa intelekto. Pro tio la pensuloj-metafizikistoj ofte anticipis la eltrovojn de la scienco, esprimante ilin en poezia formo. Efektive, dank'al tia kompreno de l'universala vivo jam en la kvina jarcento antaŭ nia erao kelkaj grekaj pensuloj - malgraŭ sia metafiziko - esprimis tiajn supozojn pri naturfenomenoj, ke oni povas nomi ilin antaŭanoncintoj de la moderna scienca fiziko kaj kemio. Tiel same, pliposte en la mezepoko kaj pli malfrue, ĝis la 17a jarcento inkluzive, gravaj eltrovoj estis farataj ankaŭ de tiaj esploristoj, kiuj, eksplikante la spiritan kaj precipe la moralan vivon de la homo per metafizikaj kaj eĉ pure religiaj teorioj, tamen sekvis la sciencan metodon ĉe la ekstudo de fizikaj sciencoj.

Samtempe ankaŭ la religio akiradis iom post iom pli spiritan karakteron. Anstataŭ la koncepto pri apartaj homsimilaj dioj aperis en Grekio, precipe ĉe la pitagoranoj, la konceptoj pri iuj ĝeneralaj fortoj, kreantaj la vivon de l'mondo. Tia estis la koncepto pri "fajro" (t.e. "termogeno" = varmokreanto), penetranta la tutan mondon; pri nombroj, t.e. matematikaj leĝoj de la movo; pri "harmonio", t.e. pri la laŭleĝeco de la naturvivo. Aliflanke kreiĝis ankaŭ la ideo pri unueca estulo reganta la tutan mondon. Ankaŭ aperis aludoj pri la "Universa Vero" kaj "Justo".

Tamen la greka filozofio evidente ne povis longe kontentigi per tiaj abstraktaj konceptoj; kaj jam pli ol kvarcent jarojn antaŭ nia erao aperis unuflanke la sofistoj kaj senmoralistoj (ne rekonantaj la devigecon de moralaj postuloj) kaj aliflanke, la pensuloj, kiel Sokrato kaj Platono (en la

kvina jarcento), Aristotelo (en la kvara) kaj Epikuro (en la tria), metintaj la bazon de l'etiko, t.e. de la scienco pri la moralo. Ili ne perdis sian signifon ĝis nun.

La verkoj de la sofisto Protagoro (nask. ĉirkaŭ 488. jantaŭ nia erao) atingis nin nur en fragmentoj kaj tial oni ne povas fari al si plenan prezenton pri lia filozofio. Estas nun konate, ke li rilatis negative al religioj kaj ke la moralon mem li konsideris establita de la homaj socioj; kaj tiu moralo liaopinie estis kondiĉita de la tuta evoluo de certa popolo dum certa epoko. Sekve de tio la moralreguloj malsamas ĉe diversaj popoloj. El tio oni konkludis, ke bono kaj malbono estas konceptoj relativaj.

Similajn ideojn predikis ne nur Protagoro, kaj baldaŭ en Grekio kreiĝis tuta sofista skolo, kiu disvolvis similajn pensojn.

Ĝenerale en la antikva Grekio ni ne trovas inklinon al la idealisma filozofio. Tie superis la inklino al la ago, al eduko de la volo, al aktiva partopreno en la vivo de la socio kaj al la formado de homo intelekto forta kaj energia. La kredo al dioj, gvidantaj la homan konduton, estis malaperanta. La tuta vivaranĝo de tiama Grekio, kiu konsistis el malgrandaj, sendependaj respublikoj, la dezirego ekkoni la naturon kaj la konatiĝo kun la ĉirkaŭa mondo dank'al vojaĝoj kaj koloniado, ĉio ĉi kune puŝis la homon al la aserto de sia sendependeco, al la neado de la mor- kaj kred-povo, al la emancipado de la intelekto. Kaj apud tio rapide evoluis la sciencoj - fakto des pli frapa, ke post malmultaj jarcentoj, jam en la Roma imperio kaj precipe de post la invado de barbaroj, kiuj ekmovis sin kontraŭ Eŭropo el Azio, la scienca evoluo ekhaltis por multaj jarcentoj en la tuta homaro.

La spirita movado, kreita de la sofistoj, ne povis sin deteni longe en la sama formo. Ĝi neeviteble kondukis al pli profunda studo pri la homo, pri lia pensado, liaj sentoj, lia volo kaj sociaj institucioj, samkiel pri la tuta vivo de la Kosmo-Universo, t.e. pri la tuta naturo ĝenerale. Kaj ĉe tia studo la supraĵeca rilato de la sofistoj al la moralproblemoj baldaŭ ĉesis kontentigi la pripensemajn homojn. Kaj la disvolviĝo de la sciencoj, emancipante la homon de sklava oboe al la religio kaj tradicio, kondukis al ellaborado de la moralfundamento per eksperimenta kono, multe pli plene ol tion povis fari sofistoj kun helpo de la dialektiko.

Ĉio ĉi kune aganta malstabiligis la filozofion de simpla neado.

En la nomo de la vera kono, kontraŭ sofistoj elpaŝis Sokrato (469-399 a.K.). Li partoprenis en iliaj revoluciaj aspiroj, sed li estis serĉanta apogon pli firman por bazi la moralon ol la supraĵeca kritiko de la sofistoj. Restante revoluciulo en la religio kaj filozofio, li ĉion reduktis al la suverena racio homa kaj al la formado de interna harmonio inter la racio kaj diversaj sentoj kaj pasioj. Krome, Sokrato certe ne estis "neanta" la "virton", sed li nur komprenis ĝin tre vaste, kiel kapablon prosperi en la intelekta disvolviĝo, en la artoj kaj en la kreado; por tio estas antaŭ ĉio necesa kono : ne tiom naturscienca kono, kiom la kompreno pri la socivivo kaj pri la reciprokaj rilatoj interhomaj. La virto - tiel instruis li - ne estas dia sugesto, sed bone bazita kono pri tio, kio estas efektive bona kaj faras la homon kapabla vivi, ne forpremane aliulojn, sed rilatante al ili juste : kapabla servi al socio kaj ne nur al si mem. Sen tio, scio ne estas imagebla.

Pli komplete ekspozis ĉi tiujn rigardojn kaj animis ilin per la idealisma kompreno de la moralo la disĉiplo de Sokrato - Platono (428-348 a.K.). Li ankoraŭ pli profunden enrigardis la esencon de la moralo, kvankam li pensis kiel metafizikulo. Ne metante antaŭ si la taskon transdoni la principajn pensojn de Platono en ilia abstrakta formo, sed nur sekvante ilian esencon, oni povas tiel esprimi lian doktrinon : En la naturo mem ekzistas la ideoj de bono kaj justo. En la universa vivo ekzistas multo malbona kaj maljusta, sed flanke de tio troviĝas la elementoj de ĉio bona. Tiun bonon kaj juston Platono penadis klarigi kaj montri tutan ĝian forton, por ke ĝi fariĝu gvidfadeno en la vivo de la homoj.

Bedaŭrinde, anstataŭ iri la vojon, kiu jam estis tiam markiganta en Grekio, kaj montri en kia aspekto la principoj de la moralo kaj de la bono rezultas el la vivo mem de la naturo, el la sociemo de la homoj kaj el ilia propra pensmaniero - ĉu denaska, ĉu kreita de la socivivo - Platono serĉis la bazon de la moralo ekster la mondo, en la Ideo, grundemetita en la aranĝo de la monda vivo, sed kiu ne esprimiĝas en ĝi tute difinita.

Malgraŭ la senfina kvanto da interpretoj de la abstraktaj pensoj de Platono, estas tamen malfacile kapti la esencon de lia pensado. Sed ni verŝajne ne eraros, se ni diros, ke kun sia profunda kompreno de la intima ligo inter la vivo de l' homaro kaj la tuta vivo de la naturo, la granda greka pensulo

ne povis ekspliki la originon de la moralo nur per simpla serĉado de tio, kio estas agrabla por ĉiu persone, kiel tion faris la sofistoj. Ankoraŭ malpli li kapablis konsideri la moralon - hazarda produkto de la socieco - nur tial, ke ĝi havis diversajn formojn diversloke kaj diverstempe. Li devis meti la demandon, kaj li efektive ĝin metis : kial do okazas tiel, ke kvankam la homo sin gvidas per la serĉado de agrableco por li persone, li tamen venas al moralkonceptoj esence similaj ĉe diversaj popoloj diversepoke, ĉar ili metas kiel dezirindaĵon la feliĉon por ĉiuj ? Kial finfine la feliĉo de la persono identiĝas kun tiu de la plimulto da homoj ? Kial la unua ne eblas sen la pli ĝenerala dua, kaj kio aliigas la homon el sinamema estulo en estulon kapablan konsideri alies interesojn kaj ofte oferi por ili la personan feliĉon kaj vivon ?

Kiel disĉiplo de Sokrato, Platono jam ne povis atribui la originon de la koncepto pri la bono al sugestoj de la dioj : Tondro, Suno, Luno, ktp, t.e. al la naturfortoj vestitaj homaspekte. Kaj dum tiama embria stato de la konoj pri la homaj socioj, li ne povis serĉi la eksplikon de la bono, kiel ni serĉas kaj trovas nun en la pograda evoluo de la sociemo kaj de la sento pri egalrajto. Tial li trovis ilian eksplikon en la Ideo, en io abstrakta, kiu penetras la tutan mondon, la tutan kosmon, inkluzive de la homo. "En tiu ĉi mondo ne povas aperi io ne troviĝanta imanente en la vivo de l'tuto" - tia estis lia ĉefa penso : tute ĝusta, filozofia penso. Tamen planan konkludon el ĝi li ne faris. Ŝajnas, ke devus konkludi li, ke, se la homa racio serĉas la bonon, juston, ordon, en formo de "vivleĝo", ĝi tion faras, ĉar ĉio ĉi ekzistas en la vivo de l'naturu, ke la homa intelekto ĉerpas el ĝi elementojn de la bono, justo kaj sociema vivo. Anstataŭ tio Platono, kvankam li celis liberiĝi de la eraroj de siaj antaŭirintoj, tamen venis al la konkludo, ke la serĉado de la homo al io pli bona ol la ordinara vivo, t.e. la serĉado pri la Bono kaj la Justo, havas sian eksplikon kaj apogon ne en la naturo, sed en io troviĝanta ekster la limoj de nia konkapablo, de niaj sentoj kaj sperto, nome en la Monda Ideo.

Estas kompreneble, kiel poste la "novplatonanoj" kaj pli poste la kristanoj profituzis tian konkludon de la saĝa kaj simpatia greka pensulo, por fondi kaj poste por bazi monoteismon kaj por ekspliki ĉion moralan en la homo, tute ne per

la natura evoluo de sociaj sentoj kaj de la racio, sed per revelacio, t.e. per la sugestoj de supre, venantaj de la plej supera estulo.

Estas same kompreneble, ke Platono ne pripensis la demandon pri neceso bazi la moralon sur la fakto mem de socivivo, ĉar tio lin verŝajne venigus al rekono de la egalrajto de la homoj kaj ke li same ne estis penetrata de la penso, ke la moraldoktrinoj estos senfortaj, se la socia vivordo kontraŭas al ili. En sia "Respubliko" Platono elmetis kiel idealon de sociordo, samkiel liaj antaŭirintoj, la klasan respublikon, fonditan sur submetiĝo de certaj klasoj al aliaj, eĉ sur la sklaveco kaj mortpuno.

Per tio estas ankaŭ klarigebla, kial poste tra la tuta historio de Etiko kiel scienco pri evoluo de la moralaj konceptoj en la homo ekde la antikva Grekio ĝis Bacon kaj Spinoza inkluzive, pasas ĉiam la sama fundamenta ideo pri la eksterhoma kaj eksternatura origino de la moralo.

Estas vere, ke jam kelkaj sofistoj, antaŭirintoj de Platono, estis venintaj al la permatura ekspliko de fenomenoj. Jam tiam ili provadis ekspliki la naturvivon per mekanikaj kaŭzoj, samkiel nun ĝin eksplikas la "pozitiva" filozofio. Kaj en la moralkonceptoj kelkaj sofistoj vidis eĉ necesan rezulton de la fizika strukturo de la homo. Tamen la sciencaj konoj de la homaro tiuepoka ne jam sufiĉis por konsenti kun tia kompreno de l'origino de la moralo, kaj por longaj jarcentoj la Etiko restis sub kuratoreco de la religio. Nur nun ĝi komencas konstruiĝi sur bazo de la naturscienco.

Ĉe tia malalta nivelo, sur kiu troviĝis tiam la kono pri la naturo, la moraldoktrino de Platono nature estis la plej komprenebla por la plejmulto da kleraj homoj. Kredeble, ĝi ankaŭ konformiĝis al novaj religiaj fluoj, kiuj venadis el oriento, kie tiutempe estis formiĝanta budhismo. Sed oni ne povus nur per tio ekspliki la influon de Platono, kiu sentiĝas ĝis nun. La kaŭzo estas, ke Platono enportis en la Etikon la idealan komprenon pri la moralo. La "animo" por li estis la kunfandiĝo de la racio, sento kaj volo, el kiuj sekvas la saĝo, kuraĝo kaj sindetenemo en la pasioj. Lia idealo estis la Amo, la Amikeco. Sed la vorto (eroso) havis tiam pli larĝan sencion ol nun, kaj Platono komprenis sub Eroso ne nur la reciprokan alligitecon de du estuloj, sed ankaŭ la sociecon fonditan sur harmonio inter la celadoj de la individuo kaj tiuj de ĉiuj ceteraj socianoj. Lia Eroso estis ankaŭ tio,

kio nun estas nomata sociemo, aù reciproka kunsento, simpatio. Tiu sento, laù konkludoj farendaj el la faktoj aliloke de mi indikitaj el la vivo de animaloj kaj de la homaro, penetras la tutan mondon de la vivestaĵoj kaj estas samtiom necesa kondiĉo de ilia vivo, kiom la instinkto de la memkonservo. Platono tion ne sciis, sed li jam eksentis la signifon de tiu fundamenta faktoro de ĉia progresiva disvolviĝo, t.e. de tio, kio nun estas de ni nomata la Evoluado.

Plie, kvankam Platono mistaksis la signifon de la justo por formado de la moralo, tamen li prezentis la juston en tia formo, ke oni kontraŭvole miras, kial ĝi ne estis metita en la rezonadoj de lin sekvintaj pensuloj, kiel bazo de la Etiko. Efektive, en la dialogo "La unua Alcibiado", atribuita al Platono junaĝa, Sokrato konfesigas Alcibiadon, ke kvankam la homoj kapablas konduki riskoplenajn militojn kvazaŭ pro la justproblemo, tamen ili esence militas pro tio, kion ili kredas por si pli utila. La justeco estas ĉiam bela; ĝi estas ĉiam bono, t.e. ĉiam utila; do neblas montri ion, kio estus pli grava, ol la justo, belo, bono, utilo.

Estas interese, ke kiam en la sama dialogo Platono parolas per la buŝo de Sokrato pri la animo kaj pri ĝia dieca parto, li konsideras "dieca" tiun ĝian parton, per kiu ĝi ekkonas kaj pensas, t.e. ne la senton, sed la racion. Kaj li finas ĉi tiun dialogon per jenaj vortoj, metitaj en la buŝon de Sokrato :

"Vivante kune kun via urbo (komunumo) juste kaj prudente, vi vivos tiel, kiel plaĉas al dioj... Kaj dume vi atente rigardos tion, kio estas dieca kaj klara, t.e. la racion, kiu faras forton de la animo. Sed kiam vi fiksrigardos tiun diecon, vi ekvidos kaj ekkonos vin mem : kio vi estas kaj kio estas por vi bona".

En ankoraŭ pli difinitaj esprimoj skribis Platono pri la justo kaj pri la moralo ĝenerale en la dialogo "Bankedo", kie la partoprenantoj de l'bankedo laŭdegas la dion de la amo - Eroson. Certe, ne en la unua parto de ĉi tiu konversacio, en kiu oni eldiras trivialaĵojn, sed en la dua, kie interparolas poeto-dramaturgo Agatono kaj Sokrato.

La virtoj de Eroso - diras la poeto - estas ĝia justo, memrego kaj kuraĝo; plie, ĝia amo al belo : ĝi ne toleras malbelon. Ĝi nin savas de la fremdeco kaj sugestas al ni reciprokan konfidemon... Ĝi enportas en niajn rilatojn mildecon kaj elpelas la maldelikecon. Ĝi malavaras la bonvolon kaj

avaras la koleron... Ĝi zorgas pri la bonuloj kaj malzorgas pri la malbonuloj, ktp (*).

En la sama verko Platono, per la buŝo de Sokrato, asertas kaj pravas, ke la amo estas nedisigeble ligita kun la bono kaj belo. La amo - diras Sokrato en "Bankedo" - estas "kre-ado de la belo tiel fizike kiel spirite". La amo celas komunigi kun la bono kaj belo kaj tiamaniere la amo finfine reduktiĝas al serĉado de la bono kaj belo.

La belo, kiu troviĝas en iu korpo, estas parenca al la belo, kiu troviĝas en ĉiuj ceteraj korpoj. Tion kompreninte, la homo devas ekami ĉiujn belajn formojn... kaj la spiritan belon li devas taksu multe pli alte ol la belon korpan. Tia-voje li venos al kontemplado de la belo, kiu konsistas en la plenumo de siaj devoj. Kaj tiam li bone komprenos, ke la belo estas ĉie identa, kaj tiam la belo de formo ne plu gravos por li... Atinginte tian gradon de kompreno pri la belo, la homo, laŭ Platono, "ekvidos ion mirinde belan en sia naturo", "la belon eternan, ne kreitan kaj ne pereantan belon, kiu ne pligrandiĝas, sed ankaŭ ne malpliigiĝas, la belon neŝanĝeblan en ĉiuj ties partoj, por ĉiuj tempoj, en ĉiuj rilatoj, en ĉiuj lokoj kaj por ĉiuj homoj!" Atingante superan gradon de idealismo, Platono aldonas, ke "tiu belo ne venos, kiel aĵo troviĝanta en io, ekz. en iu vivulo sur la tero, aŭ en la ĉielo, aŭ en iu alia objekto, sed kiel tiaĵo, kiu, estante homogena, ekzistas ĉiam sendepende, per si mem kaj en si mem", alivorte kiel koncepto de nia racio kaj de niaj sentoj, kiel Ideo (**).

Tia estis la idealismo de Platono. Tial, ne estas mirinde, ke li havas adeptojn ĝis nun. Unuflanke li malfermis la vojon al la multenombra skolo de "eŭdemonistoj", kiuj ĝis nun dominas en la Etiko, kaj asertas samkiel tion asertis antaŭ Platono la sofistoj kaj post li Epikuro kaj liaj adeptoj, ke ĉio, kion la homo faras, estas de li farata "por ke al li estu bone". Kaj Platono, certe, komprenis tiun "bone" ne en mallarĝa senco de ĝojoj duonhomaj kaj duonbestaj, sed en tiu supera senco, kiun li difinis en la dialogoj "Lahes" kaj "Bankedo". Sed aliflanke, enkondukante samloke la koncepton pri la "animo" kaj "belo", kiel pri io entenata vere en la naturo sed pli supera ol ĝi, li preparis la vojon al

(*) Platono, "Bankedo, aŭ dialogo pri la amo", ĉap. 19.

(**) Platono, "Bankedo", ĉap. 28 kaj 29.

la religia etiko, kaj tial restas ĝis nun plejŝatato de religiaj pensuloj. Li estis ilia antaŭiranto. Tamen estas rimarkinde, ke lia alta kompreno pri la naturo kaj pri la morala belo en la naturo - ne sufiĉe taksita ĝis nun de religia etiko, samkiel de nereligia - apartigas lin de ili ambaŭ.

En la dua parto de sia vivo, kiam Platono submetiĝis al la influo de Pitagoranoj kaj estis provanta kun la helpo de la Sirakuza tirano (diktatoro aŭ aŭtokrato) Dionizio, krei ŝtaton laŭ sia plano, kiun li ekspozis en la verkoj "La ŝtato" kaj "La leĝoj" (produktaĵoj de la jam kadukiĝanta intelekto), li jam ne plu estis en la unua parto de sia vivo kaj instruado. En sia ideala ŝtato, kiel tion montris kun maldolĉa sento lia granda ŝatanto Vlad. Solovjev, Platono ne nur konservis la sklavsistemon, sed ankaŭ la mortpunon por la sklavo se tiu rifuzas denunci, kaj por la civitanoj ĝenerale pro la malrespekto al la establita religio. Li alvokadis tiamaniere la homojn fari la saman krimon, kiu en lia junaĝo tiel profunde lin indignigis, kiam rezulte de la sama religia maltoleremo estis ekzekutita lia instruisto Sokrato. "Eroso" t.e. la amo, kiun Platono predikis en tia mirinda formo, ne detenis lin de la laŭdo al tiuj samaj krimoj, en kiujn falis pliposte ankaŭ la kristana eklezio, malgraŭ la amprediko de ĝia fondinto.

Aristotelo. La instruo de Aristotelo, kiu vivis en la kvara jarcento (384-322 a.K.) okupas mezan pozicion inter la naturscienca kaj metafizika komprenoj pri la moralo.

La eksplikon de niaj moralkonceptoj Aristotelo serĉis ne en supera Racio nek en la monda Ideo, kiel tion faris Platono, sed en la reala vivo de la homoj : en ilia serĉado de sia feliĉo kaj de sia utilo kaj en la racio de la homo. En tiuj serĉadoj - tiel instruis li - formiĝis du ĉefaj sociaj virtoj : la amikeco, t.e. la amo al homoj (ni dirus nun : la sociemo) kaj la justo. Sed la juston li komprenis, kiel ni vidos pli malsupre, ne en senco de egalrajto.

En la filozofio de Aristotelo ni havas unuafoje la memaserton (sinjesigon) de la homa racio. Samkiel Platono, li opiniis, ke la fonto de la "racio kaj movado en la mondo" ne intervenas en la monddivon. Ĝenerale, dum Platono celis konstati la ekziston de du apartaj mondoj : la mondo sentebla, perceptebla per niaj sentoj kaj la mondo supersenta, neperceptebla per ili - Aristotelo celis ilin kunigi. En lia

doktrino mankis loko por kredo kaj li malakceptis la personan senmortecon. "La veran komprenon pri nia vivo - diris Aristotelo - ni povas ricevi nur se ni komprenas la kosmon" (*).

La bazon de la homaj moralkonceptoj li vidis en la faktoj de la reala vivo. Ĉiuj celas al pleja "beateco", aŭ bono (nun ni diras : al pleja feliĉo); la beateco estas tio, kio faras la vivon dezirinda kaj kontentiga. La kruda amaso vidas la bonon kaj beatecon en la ĝuo, sed la kleraj homoj serĉas ilin en io "supera" : ne en la "ideo", kiel instruis Platono, sed "en racia agado, aŭ almenaŭ ne en malracia agado de la animo" (Etiko, I, §6). La bono por la homo konsistas en agado de la animo konforma al virto dum tuta vivdaŭro, kaj en la aktiva virto, kunigita kun energio (I, §§6-9). La beatecon al ni donas vivo konforma al postuloj de la justo, kaj tia vivo estas plej bela : ĝi kunigas en si la sanon kaj la atingon de tio, kio estas amata (**).

"Tamen - aldonas Aristotelo - ŝajnas, ke la beateco bezonas ankaŭ eksterajn bonaĵojn". Al tiuj li alkalkulis "amikojn, riĉaĵojn, politikan influon, noblan devenon, bonajn infanojn kaj belecon". Sen "simila vanteco" la beateco ne ŝajnas esti plena (I, §9). En la distribuado de la "beateco" ĉefan rolon ludas la hazardo. Tamen, "ĉiuj, ne tute senigitaj je virto, povas ĝin atingi per certa studado kaj laboro (§10), ĉar eĉ neracia parto de la animo (niaj pasioj) iom obeas al la racio" (I, 13). Ĝenerale, al la racio Aristotelo destinis grandegan rolon en la moralformado de ĉiu homo : al ĝi apartenas la detenado de pasioj; dank'al ĝi ni kapablas kompreni, ke la celado al la bono de la socio donas multe pli altan, multe pli "belan" "beatecon", ol la celado al kontentigo de siaj personaj impulsoj.

El tiuj citaĵoj oni vidas, ke anstataŭ serĉi la fundamenton de la moralkonceptoj de la homo en la sugestoj de supre. Aristotelo jam reduktis tiujn konceptojn al decido de la racio, kiu serĉas por si la plejan kontentigon kaj feliĉon; li krome komprenis, ke la feliĉo de la individuo estas intime ligita kun la feliĉo de la socio (de la ŝtato, kiel li di-

(*) "Etiko al Nikomaĥ", parto I.

(**) Mi uzas tie ĉi la vorton "beateco". Sed oni devas memori, ke la vortoj iom modifas sian sencon diversatempe. Nun, sub la vorto "beateco" ĉe Aristotelo oni devas kompreni tion, kion la modernaj utilistoj nomas "supera bono", aŭ feliĉo.

ris, komprenante sub la nomo "ŝtato" organizitan socivivon). Tiel, Aristotelo prezentas antaŭiranton por la multnombra skolo de "eùdemonistoj", kiuj poste eksplikis la moralajn instinktojn, sentojn kaj konduton de la homo per la serĉado de sia persona feliĉo, kaj same por la moderna skolo de "utilistoj", ekde Bentham kaj Mill ĝis Herbert Spencer.

La "Etiko" de Aristotelo, laŭ sia formo kaj laŭ la zorga disvolvo de ĉiu aparta penso, estas sendube ne malpli admirinda memoraĵo pri la evoluo de la antikva Grekio, ol liaj ceteraj verkoj - natursciencaj kaj naturaj. Sed ankaŭ en la "Etiko", kiel en "Politiko", li fordonas plenan tributon al tio, kio nun estas nomata oportunismo. Tia estas lia konata difino de la virto: "Do, instruis li, la virto estas antaŭcelita (konscia), akirita eco de la animo, kiu konsistas en subjektiva mezo kaj estas determinita de la racio. Kaj ĝi estas determinita tiel, kiel ĝin difinus prudenta homo: la mezo inter du malbonoj, superfluo kaj manko" (Parto II, 5-6, ankaŭ en §9).

Kaj tute same li rilatis al la koncepto pri la justo (*). Kvankam Aristotelo dediĉis al ĝi apartan ĉapitron de sia "Etiko", tamen li determinis ĝin en la sama spirito, kiel la virton ĝenerale, t.e. kiel mezon inter du ekstremaĵoj kaj li ĝin komprenis ne kiel rekonon de la homa egalrajto, sed en tre limigita senco (**).

 (*) "Nun, ni turnu nin al ekzamenado de la justo kaj maljusto kaj al tio - kiajn agojn ili koncernas kaj kiaspecan mezon prezentas la justo kaj inter kiuj ekstremaĵoj ĝi troviĝas", tiel komencis li la 5an libron ("Pri la justo").

(**) "Maljusta oni nomas tiun - li skribis - kiu rompas la leĝon, ankaŭ tiun, kiu prenas la superfluan de aliuloj, kaj la homon, kiu ne egale rilatas al la aliaj".
 Do, la koncepto pri la justo signifas samtempe laŭleĝan, samkiel egalmezuran, kaj la maljusto - kontraŭleĝan kaj malegalan (rilaton al homoj). "Kaj la leĝoj - li daŭrigas - koncernas ĉiaspecajn rilatojn, celante al la bonon komunan por ĉiuj homoj, aŭ la bonon por plej bonaj kaj plej fortaj homoj" (V, 3). Lia interpreto de la justo, kiel obeado al la leĝo, kondukas Aristotelon - kiel oni povis antaŭe atendi en societo fondita sur la sklavsistemo - al la rekono de la malegalrajto por la homoj.

Tian komprenon de la justo oni devas des pli noti, ke la justo prezentiĝis por li kiel plej granda el ĉiuj virtoj, "pli mirinda kaj brila, ol vespera kaj matena stelo". "En la justo estas entenataj ĉiuj virtoj", kiel diris tiama proverbo. Aristotelo sendube komprenis ĝian moralan signifon, ĉar li instruis, ke "nur la justo, el ĉiuj virtoj, ŝajne, konsistas en bono, kiu portas utilon al alia persono" (§3), alivorte, ĝi estas "virto" ne egoista (*).

Pli ol tio, Aristotelo tute ĝuste konkludis, ke "ĉiuj aliaj maljustaj agoj estas ĉiam subklasigeblaj sub alia speco de malvirto", el kio oni povas dedukti, ke li ankaŭ komprenis, ke ĉiu ago, kiun ni nomas malbona, preskaŭ ĉiam prezentas maljuston rilate al iu.

Sed en la sama tempo, distingante inter du specoj de maljusto - ĝenerala, konsistanta en la leĝorompo, kaj speciala, konsistanta en la malegala rilato al homoj - kaj same inter du respektivaj specoj de justo, Aristotelo rekonis ankoraŭ du specojn de "speciala justo", el kiuj la unua elmontriĝas "en distribuado (egala aŭ neegala) de honoroj, mono, aŭ ĝenerale de ĉio distribuebla inter la homoj partoprenantaj en certa socio", kaj la dua "en egaligo de tio, kiu prezentas objekton de interŝanĝo". Kaj la granda pensulo de la antikva mondo tuĝ aldonis, ke ankaŭ en la egalmezuro, do ankaŭ en la justo devas esti mezo. Kaj ĉar la "mezo" estas koncepto tute kondiĉa, li per tio nuligis la koncepton mem pri la justo, kiel pri ĝusta solvo de komplikaj, dubaj moralproblemoj, kie la homo hezitas inter du eblaj decidoj. Kaj efektive, Aristotelo kontestis la egalon en la "distribuado" kaj postulis nur "egaligon" (**).

(*) "En tia senco la justo ne estas parto de la virto, sed la tuta virto, kaj ĝia kontraŭo, la maljusto, ne estas unu parto de la malvirto, sed la malvirto ĝenerale" (V,3).

(**) Tio evidentiĝas - li aldonis - el popoldiro: "Dividi laŭ digno". Ĉiuj homoj konsentas, ke la distribuanta justo devas gvidi sin per digno; sed mezurilon de la digno ne ĉiuj vidas en la samo; civitanoj de la demokratio ĝin vidas en la libero, tiuj de la oligarkio, en la riĉeco, kaj aliaj de la aristokratio, en la virto (V,6). Kaj resumante ĉion diritan por konfirmi sian penson, li konkludis el siaj rezonoj per la vortoj: "Do, ni difinis la koncepton de la justo kaj la koncepton de la maljusto. El tiuj difinoj es-

tas klare, ke la justa agadmaniero troviĝas meze inter la kaŭzado kaj suferado pro la maljusto. La unua celas havi pli ol decas, kaj la justo estas la mezo", ktp (V,9). Aristotelo kelkfoje revenadis al tiu temo. Tiel, en la libro VIII (§9) li skribis, ke "en la justo ĉe la unua vico troviĝas la egaleco laŭ digno kaj ĉe la dua jam estas la kvanta egaleco". En la libro "Pri la justo" (V,10) li eĉ defendis la sklavecon per tiaj vortoj : "Koncerne la rajton de la sinjoro super sia sklavo kaj de la patro super siaj infanoj, tie ĉi...ne povas esti ia maljustaĵo kontraŭ tio, kio ja estas ies absoluta propraĵo. La sklavo kaj la infano dum ĝi ne jam apartiĝis de la familio, prezentas el si kvazaŭ parton de sia sinjoro, sed neniu malutilos al si mem konscie; tial ne povas esti maljusto rilate sin mem".

.....

Tiel estas klare, ke vivante en socio, kie ekzistis sklavsistemo, Aristotelo ne kuraĝis konfesi, ke la justo estas egalrajto por la homoj. Li sin limigis per la komerca justo kaj eĉ ne elmetis la egalrajton kiel idealon de soci vivo. La homaro estis destinita travivi ankoraŭ proksimume du mil jarojn en organizitaj socioj, antaŭ ol en unu lando - en Francio - la egalrajto estis proklamita idealo de sociordo, kune kun la libero kaj frateco.

Ĝenerale en la problemoj de la moralo kaj en la politiko Aristotelo ne antaŭiris sian tempon. Sed samtempe en la difinoj de la scienco, saĝo kaj arto (VI, 3,4,7) li estis antaŭanoncinto de la filozofio de Bacon. En la analizo de diversspecaj "bonaĵoj" kaj en klasifikado de la plezuroj li jam anticipis Bentham. Krome, li unuflanke komprenis la signifon de simpla sociemo, kiun li tamen miksis kun amikeco kaj reciproka amo (VIII, 8) kaj aliflanke li la unua ĝuste taksis tion, kion tiom facile preterlasis la plejmulto da modernaj pensuloj, nome, ke, parolante pri la moralo, oni devas distingi inter tio, kion ni rajtas postuli de ĉiuj kaj tiu heroeca virto, kiu superas la fortojn de ordinara homo (VII, 1). Kaj dume ĝuste tiu ĉi kvalito (kiun ni nun nomas sinifero, aŭ grandanimeco) progresigas la homaron kaj elvokas la celadon al efektivigo de la belo, kion celis disvolvi la Etiko de Aristotelo (la tuta § de la XIII-a libro). Sed postuli tion de ĉiuj, ni ja certe ne rajtas.

Tia estis la moralfilozofio de la granda, sed ne profunda scienculo, kiu elstaris super la tiama civilizo kaj kiu dum la lastaj tri jarcentoj (de post la Renesanco en 16a jarcento) forte influis la sciencon ĝenerale kaj same la etikan filozofion.

Epikuro. La instruoj de Platono kaj de Aristotelo prezentis tiel du skolojn, kiuj sufiĉe akre disiris en la kompreno pri la moralo. La diskutoj inter ili longe daŭris post la morto de iliaj fondintoj. Sed iom post iom ili perdis la antaŭan intereson, ĉar ambaŭ skoloj jam konsentis pri tio, ke la moralo en la homo ne estas hazarda fenomeno kaj ke ekzistas moralkonceptoj propraj al ĉiuj homsocioj.

En la 3a jarcento antaŭ nia erao elpaŝis du novaj skoloj, stoikistoj kaj epikuranoj. La stoikistoj instruis, simile al siaj antaŭuloj - Platono kaj Aristotelo - ke oni devas vivi konforme al sia naturo, t.e. al sia racio kaj kapabloj, ĉar nur en tia vivo ni trovas la plejan feliĉon. Sed, kiel estas konate, ili precipe akcentis, ke la homo trovas la feliĉon "Eudemonio" ne en postkurado al la eksteraj bonaĵoj - riĉaĵo, honoro, k.s., sed en la celado al io supera, ideala; en la disvolvo de la anima vivo por la bono de la homo mem, de lia familio kaj de la tuta socio; kaj ĉefe en la atingo de la interna libero.

Pri la instruo de la stoikistoj mi plu parolos en la sama ĉapitro. Tie ĉi mi nur rimarkigu, ke per sia instruo la stoikistoj, kvankam malakceptante Sokratan metafizikon de la moralo, tamen daŭrigis lian aferon, ĉar ili enkondukis la koncepton pri la kono ebliganta analizi diversajn specojn de vivĝuo kaj serĉi la feliĉon en la pli perfekta kaj spirita ĝia formo. La influo de la stoikistoj, kiel ni vidos plue, estis grandega, precipe poste, en la roma mondo; ĝi preparis la mensojn al akcepto de la kristanismo, kaj ni sentas ĝin ĝis nun. Precipe tio estas direnda pri la Epitekta instruo (fino de la 2a kaj komenco de la 1a jarcento a.K.), kies esenco estis alproprigita de la pozitivismo kaj de la moderna naturscienca etika skolo.

Kontraŭe al la stoikistoj, la sofistoj, precipe Demokrito (470-380 a.K.), la unua fondinto de la molekula fiziko, kaj ĝenerale la skolo de la cirenanoj, elmetante kiel ĉefan trajton de la homo kaj de ĉiu vivulo la serĉadon de plezuro, ĝuo, feliĉo (hedonismo, de la greka vorto "gedone"), nesufiĉe nuancis, ke povas ekzisti diversaj specoj de la serĉado de

feliĉo, ekde pure animala egoismo ĝis la plej ideala sin-fero, de mallarĝe personaj celadoj ĝis celadoj larĝe sociecaj. Kaj la tasko de la etiko konsistas ĝuste en tio - ekzameni tiujn diversajn specojn de la feliĉserĉado - kaj montri, al kio ili kondukas, kian gradon de kontentiĝo donas tiaj kaj aliaj. Tion faris tute konsciencie Epikuro, kiu vivis en la 3a jarcento kaj atingis larĝan konatecon en la tiama grek-roma mondo, dank'al sia prilaborita eùdemonismo, t.e. moraldoktrino, ankaŭ fondita sur la serĉado de feliĉo, sed kun la analizo de tio, kio plej bone kondukas al feliĉa vivo.

"La celo de la vivo por ĉiuj vivuloj, al kiu ili aspiras senrezone, estas la feliĉo - tiel instruis Epikuro, - (oni povas diri ankaŭ "la agrablo"), ĉar apenaŭ ili naskiĝas, al ili jam plaĉas ĝuo kaj ili kontraŭagas al sufero. La racio tie ĉi ludas nenian rolon : la naturo mem direktas ilin tiufanken. Racio kaj Sento tie ĉi kunfandiĝas kaj la racio submetiĝas al la sento". Unuvorte, "la plezuro estas la komenco kaj la celo de feliĉa vivo - la unua kaj natura bono". La virto estas nur tiam valora, kiam ĝi kondukas al tiu bono, kaj la filozofio estas energio, kiu per vojo de rezonado donas feliĉan vivon (*).

Plie, sian ĉefan penson Epikuro - verŝajne kun intenco - esprimis en sufiĉe akra formo. "La elirpunkto kaj la radiko de ĉiu bono - li diris - estas la plezuro de la stomako". Tiun maksimumon larĝe utiligis liaj kontraŭuloj por prezenti la epikurisman en ridinda formo. Tamen Epikuro evidente komprenis sub tio nur, ke la elirpunkto de agrablaj sentoj, el kiuj poste formiĝos malaltecaj kaj pli superaj sentoj, estas la plezuro de la nutrado. Iom post iom ĝi variigis en mil manieroj, transformiĝas en la plezuron de la gusto, vido, imago; sed la elirpunkto de agrablaj sentoj en la animalo kaj en la homo estas la agrabla sento ricevita de nutrado; kun

(*) En la ekspozicio de la doktrino de Epikuro mi sekvas plejofte M. Guyau en lia rimarkinda verko "La morala instruo de Epikuro kaj ĝia rilato al modernaj instruoj", kie li detale studis ne nur malmultajn liajn verkojn, kiuj postrestis ĝis nun, sed ankaŭ la verkojn de tiuj, kiuj ekspozicis lian instruon post lia morto. Bonan taksadon pri la instruo de Epikuro ankaŭ donis Jodl, Wundt, Paulsen, k.a.

tio konsentas ankaŭ la modernaj biologoj, kiuj esploras la unuajn paŝojn de la konscia vivo, precipe se konsideri pluajn eksplikojn de la epikuranoj.

"Saĝaj kaj belaj aferoj, skribis Epikuro, estas ligitaj kun tiu plezuro". Ĝi certe ne estas la fina celo de la feliĉo, sed ĝi povas esti konsiderata kiel elirpunkto, ĉar sen nutrado la vivo ne estas ebla. Kaj la feliĉo aperas el la tuta samo de plezuroj; kaj dum aliaj hedonistoj (ekz. Aristotelo) nesufiĉe distingis inter ĉiuj ĝuoj, Epikuro enkondukis la taksadon de la plezuroj laŭ ilia influo sur nian vivon en ĝia tuto. La suferoj mem povas esti utilaj - li instruis - kaj povas konduki al la bono. Tiel, la etiko de Epikuro leviĝis jam multe pli alte ol la etiko de simpla plezuro (*) : ĝi eliris la vojon, laŭ kiu iris en 19a jarcento Bentham kaj John Stuart Mill.

Elmetante kiel celon por la homo feliĉan vivon en ĝia tuto, sed ne la kontentigon de pasantaj kapricoj kaj pasioj, Epikuro montris, kiel tion atingi. Antaŭ ĉio oni limigu siajn dezirojn kaj estu kontenta pri malmulto. Tie ĉi Epikuro, kiu en sia propra vivo estis preta kontentiĝi per hordea paneto kaj akvo, parolis jam kiel la plej rigora stoikisto (**). Kaj plie, vivi sen internaj kontraŭdiroj, per integra vivo, en harmonio kun si mem, kaj senti, ke oni vivas aŭtonome sed ne en sklavostato ĉe eksteraj influoj (***) .

La principo de la homa konduto devas esti tio, kiu liveras al li la plej grandan kontentigon. Sed tia principo ne povas esti la inklinoj al persona utilo, ĉar la pleja feliĉo estas atingebla per la akordiĝo de la personaj celadoj kun alies celadoj. La feliĉo estas liberiĝo de la malbonaĵoj. Sed tia libero ne estas atingebla, se la vivo de ĉiu aparte ne estas akordita kun ĉies intereso. Pri tio nin instruas la vivo. Kaj la homo, kiel estulo inteligenta, scipovanta utiligi la lecionojn de la sperto, elektas inter la agoj, kiuj kondukas al tiu harmonio kaj tiuj malproksimigantaj de ĝi. Tiel formiĝas la morala fizionomio de la socio, ĝia etiko por certa epoko.

Nun estas facile kompreni, kiel Epikuro, komencinte per

(*) Tio estas bone montrita ĉe multaj esploristoj, inter ili ĉe Guyau (ĉap.III, §1, kaj ĉap.IV, Enkonduko).

(**) Samloke, IV, §1.

(***) Samloke, IV, §2.

la aserto, ke la virto en si mem kaj la neprofitemo en ĝusta senco ne ekzistas tute, kaj ke la tuta moralo estas nenio alia ol konscia egoismo (memamo), fine venis al moraldoktrino, kiu en siaj konkludoj ne estis malpli alta ol la doktrinoj de Sokrato kaj eĉ de la stoikistoj. Pure korpa plezuro ne ampleksas la tutan vivon de la homo; ĝi rapide pasas. Sed ekzistas vivo de la intelektokaj koro, vivo de la rememoroj kaj esperoj, de la memoro kaj antaŭvido, kiu malfermas antaŭ la homo tutan aron da novaj ĝuoj.

Plue, Epikuro penadis ankaŭ liberigi la homojn de la teruroj, kiujn ili ŝuldas al la kredo je dioj posedantaj ĉiujn malbonajn kvalitojn, kaj same de la timo antaŭ teruraĵoj de postmorta vivo, kaj de la kredo je la influo de la destino, kiun subtenis eĉ la doktrino de Demokrito. Por liberigi la homojn de tiuj timoj, estis necese antaŭ ĉio liberigi ilin de la timo antaŭ la morto, aŭ pli ĝuste antaŭ la postmorta vivo. Tiu timo estis en la antikvo tre forta, ĉar tiam oni imagis la postmortan vivon kiel dormon en subtera mallumo, dum ĉe la homo restis io simila al konscienco, kapabla lin turmentiti (*). Samtempe Epikuro batalis kontraŭ la pesimismo, kiun predikis Hegezio (parenca al la moderna pesimismo de Schopenhauer), t.e. kontraŭ la deziro al morto kaŭze de superregantaj multegaj malbono kaj suferoj en la mondo.

Generale, la tuta instruo de Epikuro celis la intelektan kaj moralan liberigon de la homoj. Sed en ĝi estis unu tre grava manko : ĝi metis antaŭ si neniajn altajn moralajn taskojn, inter ili la sinoferon por la utilo de la socio. Epikuro eĉ ne antaŭvidis similan celon, kiel egalrajto por ĉiuj socianoj aŭ almenaŭ la neniigo de la sklavostato. Kuraĝo, ekzemple, estis por li ne serĉado de danĝeroj sed povoscio ilin eviti. Same en la amo : la saĝulo devas eviti pasian amon, ĉar ĝi havas nenion de la naturo nek de la racio, ĝi estas nur psikologia iluzio kaj prezentas ŝpecon de religia adorado, kiu ne devas ekzisti. Li estis kontraŭ la geedzeco, ĉar la geedzeco kaj poste la infanoj kaŭzas tro da klopodoj (tamen li amis infanojn). Kontraŭe, la amikecon li taksis tre alte.

(*) Promesante al la homoj, ke la "elektitoj" el ili ne restos en la subtera mallumo, sed transiros en la luman ĉielregionon, la kristanismo - kiel rimarkigas Guyau - faris grandan renverson en la kapoj. Ĉiu povis esperi, ke li estos "elektito".

En la amikeco la homo forgesas sian intereson : farante agrablajon al la amiko, ni faras agrablon al ni mem. Epikuro estis konstante ĉirkaŭita de amikoj, kaj liaj disĉiploj per sia bona komuna vivo allogadis tiom da adeptoj, ke laŭ la diro de lia samtempulo Diogeno el Laerto, "tutaj urboj ne povus per ili sufiĉi". Pri la fideleco de epikuranoj en la amikeco iliaj samtempuloj ne povis trovi sufiĉe da laŭdoj.

En sia analizo de la epikuranaĵoj Guyau indikis ankaŭ alian interesan trajton. Unuavide la amikeco kaj la sinofero por sia amiko kontraŭdiras al la teorio de persona intereso, per kiu, laŭ la teorio de Epikuro, devas gvidi sin la racie pensanta homo. Kaj por eviti tiun kontraŭdiron la adeptoj de Epikuro eksplikis la amikecon kiel senvortan interkonsenton, fonditan sur la principo de la justo (t.e. de reciprokeco aŭ egalrajto). Kaj tia interkonsento estas subtenata de la kutimo. La unuaj interrilatoj okazas pro reciproka persona plezuro; sed iom post iom tiaj interrilatoj transiĝas en la kutimon; ekĝermas la amo, kaj tiam ni amas niajn amikojn sen demandi, kian personan utilon ili alportas al ni. Tiel pravigis la epikuranoj la amikecon, pruvante ke ĝi ne kontraŭdiras al ilia ĉefprincipo, serĉado de persona feliĉo.

Sed aperis la demando : "Kian pozicion do devas okupi la epikurano rilate al la tuta socio ?". Jam Platono - diras Guyau - eldiris la penson (en la dialogo "Gorgio"), ke la sola naturleĝo estas la rajto de fortulo. Post Platono la skeptikuloj kaj Demokrito neis la "naturan juston" kaj multaj pensuloj de tiu epoko konsentis, ke la reguloj de la civila vivo estis establitaj per la forto kaj ke ili stabiligis pro la kutimo.

Epikuro, la unua - kiel asertas Guyau - eldiris la penson, kiun poste disvolvis Hobbes kaj post li ankaŭ multaj aliaj, ke la t.n. "natura rajto" estis nenio alia ol "reciproka kontrakto, ne kaŭzi unu al alia, nek suferi unu de alia iun damaĝon". La justo en si mem ne havas valoron : ĝi ekzistas nur en reciprokaj interkonsentoj kaj estas asertata ĉie, kie estas akceptata la reciproka devigo ne malutili al aliuloj kaj ne suferi malutilon". "Tiaj interkonsentoj estas enkondukataj de saĝuloj", diris Epikuro, kaj ne por fari neniujn maljustaĵojn, sed por ne suferi ilin de aliuloj". Nur sekve de la reciprokeco okazas tiel, ke, defendante nin de la aliaj, ni samtempe defendas la aliajn de ni. Sen tiaj interkon-

sentoj kaj leĝoj la socio estus *neebla*; la homoj manĝus unu la alian - diris adepto de Epikuro, Metrodoro (*).

El la tuta doktrino de la epikuranoj sekvas do tia konkludo, ke la t.n. devo kaj virto estas identaj kun ĉies persona utilo. La virto estas la plej sekura rimedo por atingi la feliĉon; kaj se la homo dubas kiel konduti, li plej bone faras, se li sekvas la virton.

Sed en tiu ĉi virto forestis eĉ la ĝermoj de la homa egalrajto. La sklavsistemo ne indignigis Epikuron. Li mem bone traktis siajn sklavojn, sed li ne rekonis iliajn rajtojn: evidente la penso pri la egalrajto de la homoj neniam venis en lian kapon. Kaj ankoraŭ multaj jarcentoj devis pasi antaŭ ol la pensuloj, kiuj studis la moralproblemon, decidis elmeti kiel devizon de la moralo, la egalrajton, egalecon por ĉiuj homoj.

Tamen endas noti, por kompletigi la karakterizon de la Epikura doktrino, ke unu el la adeptoj de Epikuro, al kiu ni ŝuldas la plej kompletan traktadon de ties doktrino, t.e. la roma verkisto Lukrecio (1a jarcento a.K.) en sia konata poemo "Pri la naturo de aferoj" jam estis espriminta la ideon de progresiva disvolviĝo, t.e. de la evolucio, sur kiu nun baziĝas la moderna filozofio. Li esprimis ankaŭ la natursciencajn, materiisman komprenon pri la vivo de la naturo, kiel ĝin komprenas la moderna scienco. Ĝenerale, la koncepto de Epikuro pri la naturo kaj kosmo estis konstruita sen ia interveno de la kredo, samkiel lia etiko; dum la stoikistoj, kvankam panteistoj, ĉiam kredis pri konstanta interveno de la supernaturaj fortoj en nian tutan vivon. Kaj la adeptoj de Platono, precipe la filozofoj de Aleksandria skolo, kiuj kredis al mirakloj kaj magio, certe devis kapitulaci antaŭ la kristana kredo. Nur epikuranoj daŭre restis longtempe, t.e. pli ol kvincent jarojn, nekreduloj. Same longe konserviĝis ilia doktrino. Ĝis la estiĝo mem de la kristanismo ĝi estis la plej disvastigita doktrino en la antikva mondo kaj post tio ĝi restis populara ankoraŭ ĉirkaŭ kvarcent jarojn. Sed kiam en la 12a jarcento kaj poste en la epoko de Renesanco aperis en Eŭropo raciismaj movadoj, ili komence apogis sin en Italio sur la doktrino de Epikuro (**).

Fortan influon la doktrino de Epikuro havis sur la raciiston de la 17a jarcento Cassendi (1592-1655) kaj ankaŭ sur lian disĉiplon Hobbes kaj eĉ sur Locke, kiuj antaŭpreparis

(*)Guyau, Libro III, ĉap.II. (**)Guyau, libro IV, ĉap.I.

la movadon de la enciklopediistoj kaj la modernan naturisman filozofion. Kaj same forta estis tiu influo sur la filozofion de la "neantoj", kiel La Rochefoucauld kaj Mandeville, kaj en la 19a jarcento Stirner, Nietzsche kaj iliaj imitantoj.

La stoikistoj. Fine, la kvara skolo, kiu ankaŭ disvolvigis en la antikva Grekio kaj poste en Romo kaj kiu postlasis ĝis nun profundan stampon en etika pensado, estis la skolo de stoikistoj. Kiel ĝiaj fondintoj estas konsiderataj Zenono (340-265 a.K.) kaj Krizipo (281-208 a.K.). En la roma imperio la samajn doktrinojn disvolvis Seneko (54 a.K. - 36 p.K.) kaj precipe Epikteto (fino de la 1a kaj komenco de la 2a jarcento) kaj Marko Aurelio (121-180 p.K.).

La stoikistoj metis al si kiel celon, havigi al la homo la feliĉon, disvolvante en li la virton, kiu konsistas en vivo konforma al la naturo, kun samtempa disvolvo de la racio kaj ekkono de la universa vivo. Ili ne serĉis la originon de la moralaj konceptoj kaj aspiroj de la homo en iu supernatura forto, sed ili asertis, kontraŭe, ke la naturo mem enhavas en si la regulojn, kaj sekve ankaŭ la modelojn de la moralotio, kio estas ĉe la homoj nomata morallego rezultas el la mondlegoj regantaj la vivon de l'naturo - tiel asertis ili. Iliaj rigardoj sekve koincidis kun tiuj, kiuj akiras ĉiam pli grandan apogon en la moderna etiko de post la tempo de Bacon, Spinoza, Aŭgusto Comte kaj Darwin. Oni devas nur rimarkigi, ke kiam la stoikistoj parolis pri la bazprincipoj de la moralotio kaj pri la vivo de l'Naturo ĝenerale, ili ankorau ofte uzis la lingvon de metafizikistoj. Tiel ili instruis, ke la Racio, aŭ la 'Vorto' (greka Logos) penetras la tutan mondon kiel la Ĝenerala Monda Racio kaj ke tio, kion la homoj nomas morala lego, rezultas el la mondlegoj regantaj la vivon de l'Naturo (*). La racio de la homo - diris la stoikistoj - kaj sekve ankaŭ niaj moralkonceptoj estas nenio alia ol unu el manifestigoj de la naturfortoj. Tio certe ne malhelpis al ili kompreni, ke la fizika kaj morala malbono en la naturo kaj en la homo estas la sama natura sekvo de la vivo de l'naturo, samkiel la bono. Ilia tuta doktrino sekve celis helpi al la homo, disvolvi en si la bonon kaj

(*) Epikteto ne konsideris eĉ necesa studi la naturon por ekoni la esencon de ĝiaj legoj. Nia animo - li diris - senpere ekkonas ilin, ĉar ĝi estas intime ligita kun Diaĵo.

batali kontraŭ la malbono kaj per tio akiri la plejeblan feliĉon.

La kontraŭuloj de l'stoikistoj indikis, ke per sia doktrino ili forviŝas la limojn inter bono kaj malbono. Kaj oni devas diri, ke la stoikistoj, kvankam en la reala vivo la plimulto da ili ne intermiksas tiujn konceptojn, tamen ne indikis difinitan kriterion por distingi inter la bono kaj malbono, kiel tion faris ekzemple utilistoj en la 19a jarcento, metante kiel celon de l'etiko la plejeblan feliĉon por la plejmulto da homoj (Bentham), aŭ tiuj, kiuj opiniis, ke la socia instinkto nature superregas la personan (Bacon kaj Darwin), aŭ tiuj, kiuj enportadis en la etikon la koncepton pri la justo, t.e. egalrajto.

Ĝenerale, oni ĝuste rimarkigis, ke la stoikistoj ne disvolvis siajn rezonadojn ĝis la efektiva konstruo de moralteorio sur natura bazo. Vere, kiam la stoikistoj asertis, ke la homo devas vivi konforme al la naturleĝoj, kelkaj el ili jam indikis, ke la homo estas socia animalo kaj tial li devas submeti siajn impulsojn al la racio kaj al la celadoj de la tuto. Kaj Cicerono (106-43 a.K.) eĉ menciis la juston kiel bazon de la moralo. Nur vivante konforme al la universala racio, la homo trovos saĝon, virton kaj feliĉon - diris la stoikistoj - kaj la naturo mem sugestas al ni sanajn moralinstinktojn. "Sed...kiel malbone sciis la stoikistoj trovi tion moralan en tio natura kaj tion naturan en tio morala", juste rimarkigis Jodl en sia "Historio de Etiko". Kaj sekve de tiu breĉo en sia instruo - cetere neevitebla en tiu tempo - kelkaj stoikistoj kiel Epikteto venis al la kristana etiko, kiu rekonis la neceson de la dieca revelacio por ekkoni de tio morala; aliaj, kiel Cicerono, hezitis inter la natura kaj dieca origino de tio morala; kaj Marko Aŭrelio, kiu verkis tiel belajn moralajn sentencojn, atingis (en la pledo por oficiale rekonitaj dioj) tion, ke li eĉ allasis kruelan persekutadon kontraŭ kristanoj. Lia stoikismo jam transformiĝis en religion kaj religian fanatikismon.

Ĝenerale, en la doktrinoj de la stoikistoj estis multo nefindirita kaj eĉ kontraŭdira. Sed, malgraŭ tio, ili postlasis profundan stampon en la filozofio de la moralo. Kelkaj el ili venis al prediko de universala frateco; sed samtempe ili ne neis la individuismon, senpasiĉon kaj rezignon de la mondo. Seneko - la edukisto de Nerono (poste ekzekutita de sia lernanto) - kunigis la stoikismon kun la metafiziko de

Platono kaj ankaŭ miksis al ĝi la doktrinojn de Epikuro kaj pitagoranoj. Kaj Cicerono senpere inklinis al religia kompreno de la moralo, vidante en ĝi esprimon de la naturleĝoj kaj de diaĵo (*). Sed la ĉefpenso de stoikistoj estis : trovi bazprincipojn de la moralo en la homa racio. Ili konsideris la celadon al socia bono, denaska kvalito, kiu disvolviĝis en la homo laŭmezure de lia intelekta evoluo. Estas prudenta - aldonis ili - tiu konduto, kiu estas konforma al la naturo de l'homo kaj de ĉiuj aferoj, t.e. al la naturo ĝenerale. La homo devas konstrui sian filozofion kaj sian moralon sur la konoj, sur la ekkono de si mem kaj de la tuta naturo. Vivi konforme al la naturo signifis, en la interpreto de Cicerono, antaŭ ĉio : ekkoni la naturon kaj disvolvi en si la sociemon, t.e. la kapablon deteni la impulsojn, kiuj kondukas al io maljusta, alivorte, disvolvadi en si la juston, kuraĝon kaj ĝenerale ĉiujn t.n. civitanajn virtojn. Estas do kompreneble, kial Cicerono fariĝis komunamata verkisto de post la Renesanco kaj poste ankaŭ ĉe la verkistoj de la 17a jarcento, kaj kial li havis tian influon sur Locke, Hobbes, Shaftesbury kaj sur la antaŭirantojn de la Granda Franca Revolucio - Montesquieu, Mably kaj Rousseau.

Do, Eucken tute pravas, dirante, ke la ĉefpenso de la stoikismo - t.e. scienca bazado de la moralo kaj ĝia suprenigo ĝis plena alteco kaj sendependo, ĉio ligita kun la kompreno pri la mondo kiel tutaĵo - konserviĝis ĝis nun (**). Vivi en la mondo kaj senkonscie al ĝi obei, estas malinde por la homo. Oni devas atingi la komprenon pri la universa vivo kaj kompreni ĝin kiel konstantan disvolviĝon (evoluo) kaj vivi konforme al la leĝoj de tiu evoluo. Tiel komprenis la moralon la plej bonaj el la stoikistoj kaj per tia kompreno la stoikismo forte akcelis la disvolviĝon de la moralscienco.

Plie, la devizo de la stoikistoj estis : ne indiferente, sed aktive rilati al la socivivo kaj por tio eduki firmecon de la karaktero. Tiun ĉi penson Epikteto disvolvis kun granda forto. "Mi scias nenion - skribis Paulsen en siaj 'Principoj de Etiko' - kiu kapablus fari pli profundan impreson ol

(*)La naturista panteismo de la unuaj stoikistoj transformiĝis ĉe li en naturistan teismon - skribis Jodl. Al tiu modifiĝo de la stoikismo helpis ankaŭ Seneko (Historio de Etiko, I, 27).

(**)Eucken, Lebensanschauungen grosser Denker, eld.1907,p.90.

tiuj lokoj ĉe Epikteto, kie li invitas liberiĝi de la influo de objektoj, kiuj estas ekster nia povo, kaj atinginte internan liberon, apogi sin nur sur si mem (ĉap. I, §5).

En la vivo necesas rigorismo - skribis la stoikistoj - t.e. severa rilato al siaj propraj malfortaĵoj. La vivo estas batalo, sed ne epikura ĝuado de ĉiaj ĝojoj. La plej granda malamiko de la homo estas la foresto de supera celo. Por feliĉa vivo estas bezonata interna kuraĝo, sublimeco de la animo, heroeco. Kaj tiaj ideoj kondukis ilin al la penso pri la universala frateco, pri la "homaro", t.e. al la ideo, kiu ankoraŭ ne aperis ĉe iliaj antaŭuloj.

Sed apud tiaj belaj aspiroj en ĉiuj eminentaj stoikistoj ni vidas maldecidemon, duecon. En la administrado de la mondo ili vidis ne nur naturleĝojn, sed ankaŭ la volon de la Supera Racio; kaj tia rekono neeviteble paralizis sciencan naturesploranon. Ilia mondkoncepto disdubiĝis, kaj tiu dueco kondukis al cedo kontraŭdirantaj la bazprincipojn de ilia moralo, al la paciĝo kun tio, kion ili neis en sia idealo. Ĝi venigis tian pensulon, kiel Marko Aŭrelio al kruela persekutado kontraŭ kristanoj. La celado akordigi la personan vivon kun la ĉirkaŭa vivo reduktiĝis al mizeraj kompromisoj, al interpaciĝo kun la kruda, mizera realo. Kaj tial en la verkoj de stoikistoj oni jam aŭdas la unuajn resonajn de mal-espero, de pesimismo. Tamen, la influo de la stoikistoj estis tre forta. Ĝi preparis la mensojn al alprenado de kristanismo, kaj tiun influon ni sentas eĉ nun ĉe la raciistoj.

VI. LA KRISTANISMO - LA MEZEPOKO - LA RENESANCO

Resumante la antaŭkristanan etikon en antikva Grekio, ni vidas, ke la grekaj pensuloj, malgraŭ la diferenco inter iliaj eksplikoj pri la moralo, samopiniis pri unu punkto. Kiel fonton de l'moralimpulsoj en la homo ili konsideris liajn naturinklinojn kaj lian racion. Pri la vera esenco de tiuj inklinoj ili tamen ne havis klaran opinionon. Sed ili instruis, ke dank'al sia racio, la homo vivante en socio nature disvolvas kaj firmigas siajn moralinklinojn, kiuj servas por subteno de por li necesa socia vivo. Tial ili ne serĉis helpon por la homo ekstere de l'supernaturaj fortoj.

Tia estis la esenco de la doktrinoj de Sokrato, Aristotelo, parte eĉ de Platono kaj de unuaj stoikistoj, kaj el ili Aristotelo jam provis konstrui la moralon sur la naturscienca bazo. Nur Platono enportis en la moralon duonreligian elementon. Sed aliflanke Epikuro - eble kontraŭpeze al Platono - elmetis novan principon : la racian aspiron de la homo al feliĉo, al plezuro, kaj li penadis prezenti la feliĉoserĉadon kiel plej gravan fonton de la moralo en la pensanta homo.

Asertante, ke la ĝuste komprenita aspirado de la homo al persona feliĉo, al pleneco de l'vivo, estas la morala instigilo, Epikuro certe pravis : homo, kiu plene komprenis kiagrada de la sociemo, la justo kaj bona egaleca traktado al la homoj kondukas al la feliĉa vivo, ĉu de la individuo, ĉu de la tuta socio, tiu homo ne povas esti malmorala. Alivorte, la homo, kiu rekonas ĉies egalecon kaj venis per la vivsperto al identigo de siaj profitoj kun ĉies utilo, povas sendube trovi en tia koncepto pri la persona feliĉo apogon por sia moralo. Sed asertante, ke la racia serĉado de l'feliĉo per si mem kondukos la homon al la morala konduto kontraŭ aliuloj, Epikuro senbezone malvastigis la efektivan bazon de l'moralo. Li forgesis, ke en la homo, kian ajn tributon li pagas al la egoismo, tamen ankoraŭ ekzistas la kutimoj de l'sociemo; en li ekzistas ankaŭ la justokoncepto, kiu kondukas al certagrada rekono de la homa egalrajto; kaj fine ekzistas, eĉ ĉe la homoj kiuj tre profunde dekadencis morale, ia malklara konscio pri idealo kaj pri la morala belo.

Do, Epikuro malgrandigis la signifon de l'sociaj instinktoj de la homo kaj helpis al li anstataŭigi per praktika rezonemo la juste pensantan racion, sen kiu en la socio neniu progresanta evoluo povas okazi. Kaj aliflanke li preteratentis la influon de la medio kaj la klasdividon, kiu fariĝas malamika al la moralo, kiam la piramidforma strukturo de l' socio permesas al iuj tion, kion ĝi malpermesas al aliaj.

Efektive, en la manko de moralidealo, metanta la homan egalon kaj la juston, kiel celon de moralo, la adeptoj de Epikuro, sufiĉe multnombraj en la imperio de Aleksandro Macedona kaj poste ankaŭ en la Roma imperio, trovis la pravigon de sia indiferento rilate al la ulceroj de la sociordo (*).

La protesto kontraŭ la ulceroj de la tiama socio kaj kontraŭ la dekadenco de l'societo estis neevitebla. Kaj ĝi aperis, kiel ni vidis, unue en la doktrino de la stoikistoj kaj poste en la kristanismo.

Jam en la 5a jarcento antaŭ nia erao komenciĝis la militoj inter Grekio kaj Persio kaj tiuj militoj iom post iom kondukis al plena dekadenco de tiu sociordo en la liberaj urbrespublikoj de antikva Grekio, en kiu la sciencoj, arto kaj filozofio atingis altgradan disvolviĝon. Plie, en la 4a jarcento formiĝis la macedona regno kaj komenciĝis la militiroj de Aleksandro la Granda internen de Azio. La florantaj, sendependaj demokratioj de Grekio transformiĝis tiam en regionojn subigitajn al la nova konkerema imperio : kaj la konkerintoj, kiuj venigadis el la oriento sklavojn kaj tie rabitajn riĉaĵojn, samtempe enkondukis la alcentrigan kaj la neeviteblajn en ĉiu centralizo politikan despotismon kaj rabeman spiriton de l'profitamo. Plie, la riĉaĵoj venigitaj en Grekion logis tien el la okcidento rabistojn, kaj jam en la fino de la 3a jarcento

(*)M. Guyau en sia bonega studo pri la filozofio de Epikuro montris, ke dum pluraj jarcentoj ĝi unuigis multajn bonegajn homojn; kaj tio estas tute ĝusta. En la homaro en ĉiu epoko ekzistas kerno da homoj, kiujn neniu saĝumado, ĉu religia, ĉu plene negativa, faros pli bonaj, nek pli malbonaj en socia senco. Sed apud ili ekzistas la amasoj da ĉiam hezitantaj homoj, mezkapablaj, kiuj aliĝas al la samtempe regantaj doktrinoj. Por tiu volmalforta plimulto la filozofio de Epikuro estis pravigo de ilia socia indiferento, dum aliaj, serĉantaj idealon, sin turnis al la religio.

antaŭ nia erao komenciĝis la konkero de Grekio fare de Romo.

La antikva Grekio, tiu kulturejo de la scienco kaj de la arto, fariĝis tiam provinco de la konkerema Roma imperio. La torĉo de la scienco, brulinta en Grekio, estingiĝis por multaj jarcentoj. Sed el Romo vastiĝis ĉiuflanken la rabema centralizita ŝtato, kie la lukso de la superaj klasoj baziĝis sur sklavlaboro de venkitaj popoloj kaj kie la malvirto de la superaj regantaj klasoj atingis siajn ekstremajn limojn.

Protesto en tiaj kondiĉoj estis neevitebla. Kaj ĝi aperis - unue kiel resonado de nova religio, budhismo ekĝerminta en Hindio, kiu dekadencis simile al la Roma imperio, kaj post kvarcent jaroj, kiel kristanismo en Judeo, de kie ĝi vastiĝis tra la grekaj kolonioj en Malgrandazio kaj poste ankaŭ tra Italio, la centro de la roma potenco.

Estas facile kompreni, kian profundan impreson, precipe sur la malriĉajn klasojn, faris la apero de tiuj du doktrinaj, kiuj havas tiom da komuneco inter si. La informoj pri la nova religio estiĝinta en Hindio ekpenetris en Judeon kaj en Malgrandan Azion jam dum la lastaj du jarcentoj antaŭ nia erao.

Cirkulis famo, ke instigata de bezono pri nova kredo, la reĝa filo Gotamo forlasis siajn reĝajn vestojn, rezignis la riĉon kaj la potencon kaj fariĝis servanto de sia popolo. Vivante per almozo, li instruis pri malestimo al riĉo kaj potenco, pri amo al ĉiuj homoj, al amikoj kaj al malamikoj, li instruis pri kompato al ĉiuj vivestaĵoj, predikis humilon kaj rekonis egalecon de ĉiuj statoj sociaj, inkludante la plej malsuperajn.

Inter la popoloj turmentegataj de militoj kaj impostegoj, ofendataj en siaj plej bonaj sentoj fare de la potenculoj, la doktrino de Budho Gotamo (*) rapide trovis multnombrian adeptaron kaj iom post iom ĝi disvastiĝis el la norda Hindio suden kaj orienten tra la tuta Azio. Milionoj da homoj konvertiĝis al budhismo.

La samo okazis post kvarcent jaroj, kiam simila sed ankoraŭ pli subluma doktrino de la kristanismo komencis disvastiĝi el Judeo tra la grekaj kolonioj en Malgranda Azio, poste penetris Grekion kaj de tie en Sicilion kaj Italion.

 (*)La vorto Budho signifas "instruisto".

La grundo por la nova religio de malriĉularo ribelinta kontraŭ la malvirto de la riĉularo estis bone preparita. Kaj plie, la spontana transmigrado de tutaj popoloj el Azio en Eŭropon, kiu komenciĝis tiutempe kaj daŭris tutajn dekadu jarcentojn, tiel terurigis la pensojn, ke bezono de nova kredo povis nur pli kreski (*).

Meze de la tiam travivataj teruroj, eĉ sobraj pensuloj perdis la kredon al plibona estonteco de la homaro; sed la amasoj ekvidis en tiuj invadoj la efikon de Malbona Forto. En la mensoj de la homoj spontane ekestis la imago pri mondopereo, kaj la homoj des pli volonte serĉis savon en la religio.

La ĉefa diferenco inter la kristanismo kaj budhismo unuflanke, kaj la plifruaj religioj aliflanke, estis en tio, ke anstataŭ la timo antaŭ la venĝemaj dioj al kies ordonoj devis subiĝi la homoj, ĉi tiuj du religioj elmetis, kiel ekzemplon por la homoj (kaj ne kiel timigon), idealan di-homon. En kristanismo la amo de la dieca instruisto al la homoj - al ĉiuj homoj sendiference al iliaj deveno kaj stato, sed precipe al la malsuperuloj - leviĝis ĝis la plej subluma heroeco, ĝis la surkruca morto por savi la homaron

(*)Kiam, post la Glacia kaj ĝin sekvinta Laga epoko, komenciĝis rapida sekiĝo de mezaziaj altebenaĵoj, kiuj prezentas nun senhomajn dezertojn, sed kun restaĵoj de iam multthomaj urboj, nun sablokovritaj, tiu ĉi sekiĝo devigis la loĝantojn de la altebenaĵoj malsupreniri suden, en Hindion kaj norden, al la malaltaĵoj de Ĝungario kaj Siberio, de kie ili migradis okcidenten al la fruktoričaj ebenaĵoj de Sudrusio kaj de okcidenta Eŭropo. Tujaj popoloj tiel transmigris, kaj estas facile imagi, kiel terurigis tiuj migradoj la jam sur la ebenaĵoj de Eŭropo indiĝenajn popolojn. La novaj alvenintoj aŭ rabis aŭ ekstermatis la loĝantaron de tutaj regionoj, kiuj kontraŭstaris ilin. Kion la rusa popolo suferis en la 13a jarcento dum la mongola invado, same tion Eŭropo travivis en la daŭro de la unuaj sep aŭ ok jarcentoj de nia erao, sekve de transmigradoj de la hordoj, kiuj moviĝis unu post la alia el Mezzazio; same por Hispanio kaj Sudfrancio, sekve de la invado de araboj moviĝintaj pro la samaj kaŭzoj de l'sekiĝado el Norda Afriko en Eŭropon.

el la regado de la Malbono.

Anstataŭ la timo antaŭ la venĝema Jehovo aŭ antaŭ la dioj simbolantaj la malbonajn naturfortojn, estis predikata la amo al la viktimo de l'perforto, kaj instruisto de moralo en la kristanismo estis nek venĝema diaĵo, nek pastro, nek apartenanto al la klerika kasto kaj eĉ ne pensulo aŭ saĝulo, sed viro el la popolo. Se la fondinto de la budhismo, Gotamo, estis ankoraŭ reĝido, kiu memvole fariĝis almozulo, jam la fondinto de la kristanismo estis ĉarpentisto forlasinta sian hejmon kaj familion kaj vivanta simile al "birdoj ĉielaj", en atendado de la proksima "Lasta Juĝo". La vivo de tiuj du majstroj pasadis ne en temploj aŭ akademioj, sed inter la malriĉularo. Kaj el la sama malriĉularo, sed ne el la templo-servistoj, devenis la apostoloj de Kristo. Kaj se poste, en la kristanismo samkiel en la budhismo, estiĝis la "Eklezio", t.e. la registaro de la "elektitoj" kun neeviteblaj malvirtoj de ĉiu registaro, tio estis rekta flankeniĝo rilate al la volo de ambaŭ religifondintoj, kiel ajn oni penadis poste pravigi tiun deflankiĝon per citaĵoj el la libroj verkitaj multajn jarojn post la morto de la majstroj mem.

Alia ĉeftraĵto de la kristanismo, kiu faris ĉefe ĝian potencon, estis, ke ĝi elmetis kiel gvidfadenon de l'homvivo ne la personan feliĉon, sed la feliĉon komunan, kaj sekve la idealon, idealon socian, por kiu la homo kapablas fordoni sian vivon (vidu ekzemple la dekan kaj la dektrian ĉapitrojn de la evangelio de Marko). La idealo de l'kristanismo estis: ne trankvila vivo de greka saĝulo nek la militaj aŭ civilaj agoj de la herooj de la antikvaj Grekio kaj Romo, sed la predikanto ekribelinta kontraŭ la misagoj de siatempa socio, kaj preta morti por la predikata kredo, konsistanta en justo al ĉiuj, rekono de egalrajto por ĉiuj, plena rilato al ĉiuj - al proksimuloj, samkiel al fremduloj, kaj fine en la ardonado pri ofendoj - kontraŭe al la ĝenerala tiama regulo pri la nepra venĝo pro ofendoj.

Bedaŭrinde, ĝuste tiuj principoj de la kristanismo, precipe la egalrajto kaj la pardono pri ofendoj, tre baldaŭ komencis moderiĝi en la predikoj de la nova kredo, kaj poste eĉ tute forgesiĝis. En la kristanismo, samkiel en ĉiujn aliajn moral doktrinojn, tre baldaŭ, jam en la apostolaj tempoj, enŝteliĝis la oportunismo, t.e. la instruo pri la "ora mezo". Kaj tio okazis des pli facile, ke en la kristanismo, kiel ankaŭ en aliaj religioj, ekestis kerno el homoj asertantaj,

ke ili, kies devo estas la plenumado de la ritoj kaj de sakramentoj, konservas la doktrinon de Kristo en ĝia tuta pureco kaj kondukas batalon kontraŭ la ĉiam aperantaj ĝiaj misinterpretoj.

Estas sendube, ke la cedemo de la apostoloj estas klarigebla ankaŭ certagrade per la kruelaj persekutoj, kiujn suferis la unuaj kristanoj en la Roma imperio ĝis la kristanismo ekestis la ŝtatreligio, kaj povas esti, ke la cedo estis farataj nur por ŝajno, dum la interna kerno de la kristanaj komunumoj konservis la doktrinon en ĝia tuta pureco. Efektive, per longa vico de zorgaj esploroj nun estas konstatite, ke la kvar evangelioj, kiuj estis rekonitaj de la eklezio kiel la plej kredindaj priskriboj de la vivo kaj doktrino de Kristo, samkiel la "Agoj" kaj la "Epistolaro" de la apostoloj - en la ĝis nun konserviĝintaj tekstoj - estis verkitaj ne pli frue ol en la periodo inter 60 kaj 90 jaroj de nia erao, aŭ eble pli malfrue, inter 90 kaj 120. Sed ankaŭ tiam la evangelioj kaj epistolaro jam estis la kopioj de pli fruaj skribaĵoj, kiuj estis kompletigataj de la kopiistoj, ordinare per legendoj de ili konataj (*). Sed ĝuste en tiuj ĉi jaroj okazis la kruelegaj persekutoj de la Roma ŝtato kontraŭ la kristanoj. La ekzekutoj en Galileo komenciĝis jam post la ribelo de la Judo Galileano kontraŭ la roma regado, en la 9a jaro de nia erao; kaj plue, ankoraŭ pli kruelaj persekutoj kontraŭ la judoj komenciĝis post la ribelo en Judeo, kiu daŭris de 66 ĝis 71 kaj kaŭzis centojn da ekzekutoj (**).

Sekve de tia persekutado, la kristanaj predikistoj pretaj pereji mem sur la kruco aŭ sur la brulŝtiparo, nature povis en siaj epistoloj al la kredantaro fari malgravajn cedojn, por ne persekutigi la ankoraŭ junajn kristanajn komunumojn. Tiel ekzemple la vortoj: "Donu do al Cezaro la proprajon de Cezaro kaj al Dio la proprajon de Dio", tiel ŝate citataj de la regantoj, povis trafi en la evangelion kiel sensignifa cedo ne rompanta la esencon de la doktrino, des pli ke la

(*)Pri la ekzisto de multaj tiaj skribaĵoj atestas jam la evangeliisto Luko (ĉap.I, versoj 1-4), komence de sia priskribo, en kiu li kunigis kaj kompletigis la pli fruajn skribaĵojn.

(**)La ribeloj en Judeo komenciĝis evidente jam dum la jaroj kiam predikis Kristo (vidu Luko, 13, I, kaj Marko, 15,7).

kristanismo predikis rezignadon pri ĉiuj teraj bonaĵoj. Samtempe, ekaperinte en oriento, la kristanismo subiĝis al la influo de ties kredo en unu tre grava direkto. La religioj de Egiptio, Persio kaj Hindio ne kontentiĝis per simpla homiĝado de la naturfortoj, kiel tion faris la greka kaj roma idolisteco. Ili vidis en la mondo interbatalon inter du egalfortaj potencoj - la Bono kontraŭ Malbono, la Lumo kontraŭ Mallumo - kaj la saman batalon ili transportis en la homan koron. Kaj tiu ideo pri la du malamikaj fortoj interbatalantaj pro superregado en la mondo, iom post iom penetris la kristanismon, kiel ties ĉefa principo. Kaj poste la kristana eklezio larĝe profitis dum pluraj jarcentoj la ideon pri la potenca diablo, ekposedanta la homan animon, por ekstermi kun nekredebla kruelo tiujn, kiuj arogis kritiki ĝiajn reprezentantojn.

Tiel la eklezio senkaŝe kontestis en la praktika vivo la bonecon kaj la ĉionpardonadon, kiujn predikis la fondinto de la kristanismo, kaj kiuj prezentis ĝian distingon de ĉiuj ceteraj religioj, escepte de la budhismo. Plie, en la persekutado de siaj kontraŭuloj ĝia krueleco ne konis limon.

Pli poste la adeptoj de Kristo - eĉ la plej proksimaj - ekiris ankoraŭ plu sur la vojo de cedo. Ĉiam pli kaj pli deflankiĝante de la origina doktrino, ili venis al tio, ke la kristana eklezio faris plenan aliancon kun la reĝoj; ke la "princoj de la Eklezio" komencis konsideri la veran doktrinon de Kristo eĉ danĝera; ĝia tia grado, ke en la katolika eklezio estis permesate eldoni la evangelion nur en la tute nekomprenebla por la popolo latina lingvo, kaj en Rusio, en la malmulte komprenebla antikve slava lingvo (*).

Sed plej malbone estis, ke, fariĝinte ŝtateklezio, la oficiala kristanismo forgesis la fundamentan diferencon inter la kristanismo kaj ĉiuj pli fruaj religioj, escepte de la budhismo. Ĉi forgesis la pardonon pri ofendoj kaj venĝis ĉiun ofendon ne malpli kruele ol la orientaj despotoj.

Fine, la reprezentantoj de la eklezio baldaŭ ekestis tiaj posedantoj de servutuloj, samkiel la laika nobelaro, kaj iom

(*) En Rusio tiu malpermeso validis ĝis 1859 aŭ 1860 kaj mi bone memoras kian impreson faris en Peterburgo la unua apero de l'evangelio en rusa lingvo kaj kiel ni ĉiuj rapidis aĉeti tiun neordinaran eldonaĵon en la sinoda presejo, kiu sola rajtis ĝin vendi.

post iom ili ekposedis la saman profitdonan juĝpovon kiel la grafoj, dukoj kaj reĝoj, kaj uzante tiun povon, la princoj de la eklezio estis same venĝemaj kaj avidaj kiel la laikaj potenculoj. Sed kiam en 15a kaj 16a jarcentoj komencis disvolviĝi la centralizita povo de reĝoj kaj princoj en la ŝtatoj, kiuj estis tiam aperantaj, la Eklezio per sia influo kaj siaj riĉaĵoj ĉie helpis la kreon de tiu povo, kaj per sia kruco benis tiajn bestosimilajn potenculojn kiel Ludovikon XI, Filipon II kaj Johanon la Teruran. Ĉian kontraŭstaron al sia povo la Eklezio punis kun vere orienta kruelo, per torturado kaj brulŝtiparo, kaj tiucele la katolika eklezio kreis eĉ specialan institucion, la "Sanktan" Inkvizicion.

La cedo al la laika povo, kiujn faris la unuaj adeptoj de Kristo, kondukis do la kristanisman malproksimen, for de la doktrino de ĝia fondinto. La pardonado pri personaj ofendoj estis forgesita kiel nebezona balasto, kaj tiel estis malakceptita la ĉefa diferenco inter la kristanismo kaj ĉiuj pli fruaj religioj, escepte de la budhismo (*).

Efektive, se ni atente rigardas sen antaŭjuĝo ne nur la pli fruajn religiojn, sed eĉ la morojn kaj kutimojn de la plej primitiva tribo vivaranĝo, tiam ni trovas, ke en ĉiuj primitivaj religioj kaj en la plej primitivaj socioj jam ekzistis la ankoraŭ nun valida regulo: "ne faru al la proksimulo tion, kion vi ne deziras por vi mem". Laŭ tiu ĉi regulo jam dum multaj jarmiloj estis konstruataj ĉiuj homsocioj. Sekve, predikante la egalecan rilaton al la homoj de sia tribo, la kristanismo enportadis nenion novan (**).

 (*) Pri la antaŭpreparo de la kristanismo flanke de la platona instruo, kaj precipe de ĝia doktrino pri la animo, samkiel de la doktrinoj de stoikistoj kaj pri certaj prunteprenoj de la kristanismo el pli fruaj religioj, ekzistas riĉa literaturo, el kiu estas aparte menciinda la verko de Harnack: "Die Mission und Ausbreitung des Christenthums in den ersten drei Jahrhunderten", 1902.

(**) Vidu ekz. la priskribon pri la vivo de la aleutanoj, kiuj tiam ankoraŭ daŭrigis prepari ŝtonajn tranĉilojn kaj sagojn ("Memornotoj pri Unalaŝka distrikto", Peterburgo 1840, de la misiisto, pli posta moskva metropolito Venjaminov) kaj tute similajn priskribojn pri la gronlandaj eskimoj, fare de la dana ekspedicio.

Efektive, jam en tiom antikva monumento de la tribsocio, kia estas la Malnova Testamento, ni trovas la regulon : "Ne faru venĝon kaj ne havu koleron kontraŭ la filoj de via popolo. Amu vian proksimulon kiel vin mem". Tiel estis dirite en la nomo de Dio en la tria libro de Moseo (Levidoj 19, 18). La sama regulo estas aplikata ankaŭ al fremdulo : "Kiel indiĝeno el inter vi estu por vi la fremdulo, kiu ekloĝis ĉe vi, kaj amu lin kiel vin mem, ĉar vi estis ankaŭ fremduloj en la lando Egipta" (Levidoj 19, 34).

Kaj eĉ la aserto de la evangeliistoj, ke ne ekzistas pli supera merito ol sinofero por la samgentanoj, tiel poezie esprimita en la evangelio de Marko (ĉap. 13), eĉ tiu alvokone estas konsiderebla, kiel distinga trajto de la kristanismo, ĉar la sinofero pro siaj samtribanoj, estis laŭdata de ĉiuj idolanoj, kaj defendi siajn proksimumojn riskante la propran vivon, estis ordinara fenomeno ne nur ĉe la plej sovaĝaj gentoj sed ankaŭ ĉe la plimulto de la sociemaj animaloj.

La samo estas direnda pri la bonfarado, kiu ofte estas prezentata kiel distinga trajto de la kristanismo, kontraŭe al la antikva idolkulto. Cetere, jam en la tempo de triborganizo, ĉiam estis, kaj ĝis nun restas, konsiderate kiel krimo rifuzi al samtribano, aŭ eĉ al fremdulo-migranto, rifuĝon, aŭ ne dividi kun li sian manĝon. Mi jam menciis en unu el la antaŭaj ĉapitroj, ke hazarde malriĉiĝinta burjato rajte sin nutras ĉe ajna el siaj samgentanoj laŭ vico, ankaŭ ke la loĝantoj de Fuego, la afrikaj hotentotoj kaj ĉiuj ceteraj "sovaĝuloj" dividas poegale inter si ĉiun donacitan manĝopecon. Se do en la roma imperio, precipe en la urboj, tiuj kutimoj de triborganizo efektive malaperis, pri tio oni kulpigu ne la paganismon, sed la tutan politikan strukturon de la konkerema imperio. Mi tamen rimarkigu, ke en la idolana Italio en la tempo de Numa Pompilius kaj ankaŭ multe pli poste en la epoko de la imperio estis forte disvolvitaj la kolegioj (collegia) t.e. metiistaj korporacioj, kiuj pli poste en la Mezepoko estis nomataj "gildoj". En tiuj kolegioj estis praktikata la sama deviga interhelpo kaj estis aranĝataj devigaj komunaj manĝoj dum certaj tagoj ktp, kiuj poste **utilis** kiel distinga trajto de ĉiu gildo. Kaj tial aperas la demando : ĉu efektive al la roma antaŭkristana socio estis fremda la interhelpo, kiel asertas kelkaj verkistoj indikantaj la foreston de ŝtata kaj religia bonfarado. Ĉu ne montr-

iĝis rimarkinda la bezono pri tiu bonfaro pli poste, rezulte de malfortiĝo de korporacia organizo de la "kolegioj", samgrade kiel progresis la fortiĝo de la ŝtata centralizado.

Ni devas sekve konfesi ke, predikante fratecon kaj interhelpon en sia popolo, la kristanismo ne enportis iun novan moralelementon. Sed la efektive nova elemento, kiun enportis la kristanismo kaj budhismo en la vivon de l' homaro, estis la postulo metita al la homo pri plena pardono de la malbono al li farita. Ĝis tiam la tribmoralo de ĉiuj popoloj postulis venĝon - personan aŭ eĉ triban - pro ĉiu malutilo : pro murdo, kripligo, pro vundo, pro ofendo. La doktrino de Kristo en ĝia primitiva formo neis la venĝon kaj juĝan persekuton, postulante de la suferinto rezignon pri ĉiu "rekompens" kaj plenan "pardonon de ofendo"; kaj ne unu- aŭ dufoje, sed ĉiam, ĉiukaze. En la vortoj : "Ne faru venĝon kontraŭ malamikoj" kuŝas la vera majesto de l'kristanismo (*).

Sed la ĉefa regulo de Kristo, ordonanta rifuzi fari venĝon, estis tre baldaŭ malakceptita de la kristanoj. Jam la apostoloj rekonis ĝin nur en tre modera formo. "Ne repagu malbonon per malbono, nek insulton per insulto, sed benadu", skribis apostolo Petro en sia unua epistolo (3,9). Sed jam ĉe apostolo Paŭlo troviĝas nur malforta aludo pri la pardono de ofendoj kaj eĉ tiu lasta havas egoisman formon : "Sekve, vi estas nedefendebla, ho, ĉiu homo juĝanta, ĉar dum vi juĝas aliulon, vi kondamnas vin mem" (Epistolo al la romanoj, 2,1). Ĝenerale, anstataŭ la difinitaj instruoj de Kristo, kiuj neis

(*) En la leĝo Mosea, en la supre menciita loko el la libro "Levidoj" jam troviĝas la vortoj : "Ne faru venĝon kaj ne portu koleron kontraŭ la filoj de via popolo". Sed tiu ĉi ordono staras izole kaj en la plua historio de Israelo ne estas rimarkebla ĝia postsigno. Sed en alia loko, nome en "Eliro", estis leĝigata la provizora sklaveco nur por aĉetita sklavo-hebreo (21,22); estis permesate senpune bati sian sklavon aŭ servistinon, nur ~~se~~ ili ne mortu la saman aŭ sekvantan tagon post la batado; kaj fine, kiel ĉe la popoloj vivantaj ĝis nun en tribsocio, se fariĝis interbatalo kaj "se rezultos malutilo, tiam fordonu animon pro animo, okulon pro okulo, denton pro dento, manon pro mano, piedon pro piedo, brulvundon pro brulvundo, vundon pro vundo, kontuzon pro kontuzo" (21, 20, 23-25).

la venĝon, la apostoloj donas timeman konsilon "prokrasti la venĝon" kaj ĝenerale predikas pri amo. Tiel, finfine la perjuĝa venĝo, eĉ en la plej kruelaj formoj, fariĝis necesa esenco de tio, kio estas nomata justo en la kristanaj ŝtatoj kaj en la kristana eklezio. Ne vane la pastro staras apud la ekzekutisto sur la eŝafodo.

La samo okazis al alia ĉefprincipo de la doktrino de Kristo. Lia instruo estis tiu de egaleco. La sklavo kaj la libera roma civitano egale estis por ĝi fratoj, diaj filoĵoj. "Kiu deziras esti unua inter vi, tiu estu sklavo de ĉiuj" - tiel instruis Kristo (Marko, 10,44). Sed jam ĉe la apostoloj ni trovas alion. La sklavo kaj regatoj egalas al siaj sinjoroj ... "en Kristo". Kaj en realo la obo de regatoj al regantoj "kun timo kaj tremo", ĉar ĉi-lastaj estas aŭtoritatoj nomitaj de Dio, kaj la obo de sklavoj al siaj sinjoroj estas elmetita de la apostoloj Petro kaj Paŭlo kiel fundamenta kristana virto; dume al la sklavposedantoj la samaj du apostoloj konsilas nur pli mildan konduton kontraŭ siaj servistoj, sed tute ne rezignon pri la sklavposedaj rajtoj, eĉ se la sinjoroj de la sklavoj estos "fidelaj kaj amataj", t.e. la konvertitoj al la kristanismo (*).

(*) "Submetu vin al ĉiu homa institucio pro la Sinjoro; ĉu al la reĝo, la superreganto; ĉu al regantoj, kiel liaj senditoj por venĝo al malbonagantoj kaj por laŭdo al bonagantoj" - skribis apostolo Petro, kiam en Romo regis tiaj bestoj, kiel Kaligulo kaj Nerono (Unua epistolo, 2, 13-14). Kaj plue: "Servantoj, submetu vin al viaj sinjoroj en ĉia timo; ne nur al la bonaj kaj malseveraj, sed ankaŭ al la malbonhumoraj" ktp (samloke, 18-25). Pri la konsiloj, kiujn ap. Paŭlo donis al sia zorgataro, estas eĉ malagrabla paroli: ili estas senkaŝa neo de la krista doktrino. "Ĉiu animo submetiĝu al la superaj aŭtoritatoj, ĉar aŭtoritato ne ekzistas escepte el Dio", skribis ap. Paŭlo al la romanoj (13, 1-5). Al la sklavoj li sakrilegie ordonas obei al siaj sinjoroj "kiel al Kristo"; tiel estas skribite en lia epistolo al la efezanoj, kiun la kristanaj eklezioj rekonas kiel aŭtentan epistolon de la apostolo. Sed al la estroj, kontraŭe, anstataŭ konsili rifuzon pri la sklavlaboro, Paŭlo konsilas agi modere "moderigante la severon" (Efezanoj, 6,9; Koloseanoj, 3,22; I Timoteo 6,3) kaj Paŭlo precipe ordonis, ke obeu ĝuste tiuj sklavoj "kiuj havas kredantaĵn

La kondutregulojn de la apostoloj oni certe povas klarigi per ilia deziro gardi siajn adeptojn kontraŭ la ekzekutoj de kruelaj romaj imperiestroj. Sed per sia prediko pri la obeo al la bestigintaj cezaroj kiel al la diaj nomitoj, t.e. agnosko de tiuj bestoj kiel diaj ministroj, la kristanismo direktis kontraŭ sin mem frapon, de kiu ĝi ne povas refortiĝi ĝis nun. Ĝi ĉesis esti la religio de l'krucumita Kristo por fariĝi ŝtatreligio.

Rezulte la sklaveco kaj la sklav~~o~~^o al la povo, subtenataj de la eklezio konserviĝis dum dekunu jarcentoj, ĝis la unuaj urbaj kaj kampanaj ribeloj en la 11a kaj 12a jarcentoj. Johano la Orbuŝa (Krizostoma), Papo Gregoro, kiun la eklezio nomis la Granda, kaj diversaj aliaj, kanonizitaj de la eklezio, aprobis la sklavecon, kaj la "Sankta" Aŭgusteno eĉ pravigis ĝin, asertante, ke sklaviĝis la pekuloj pro siaj pekoj. Eĉ la kompare liberala filozofo Tomaso la Akvinano asertis, ke la sklaveco estas "dia leĝo". Nur kelkaj sklavposedantoj liberigis siajn sklavojn kaj kelkaj episkopoj kolektis monon por aĉetliberigi sklavojn. Kaj nur en la komenco de l'Krucmilitiroj liberigis tiuj sklavoj, kiuj kun kruco sur maniko iris al Oriento por liberigi Jerusalemon.

La eklezion, ĉu malkaŝe, ĉu silente, postiris ankaŭ la plimulto de filozofoj. Nur en la 18a jarcento, antaŭtage de la franca revolucio laŭtigis la voĉoj de liberpensuloj kontraŭ la sklaveco. La revolucio, sed ne la eklezio, neniigis la sklavsistemon en la francaj kolonioj kaj la servutecon en Francio mem. En daŭro de la tuta unua duono de l'19a jarcento la negocado per nigraj sklavoj floris en Eŭropo kaj en Ameriko, kaj la eklezio silentis. Apenaŭ en 1861 la nuligo de la sklaveco, nomita en Rusio servuteco, estis okazinta fakto, post kiam ĝi estis komplete preparita de la decembristoj en 1825, de la Petraŝevski-rondetoj en 1848 kaj de kampanaj ribeloj en la kvindekaj jaroj, kiuj kaŭzis inter la nobelaro timon antaŭ nova Pugačov-ribelo. En 1864 la nuligo de sklavsistemo okazis ankaŭ en la "profunde religiaj" Unuiĝintaj Ŝtatoj (Usono). Post sangverŝa milito kontraŭ la sklavposedantoj, la sklavoj estis deklaritaj liberaj. Sed oni donis al ili eĉ ne unu pecon de la tero, de ili kulturita, por plua

estrojn, ne malestimu ilin tial, ke ili estas fratoj, sed servu al ili tiom pli, ĉar ili estas fidelaj kaj amataj" (Timoteo, I, 6,2; ankaŭ Tito 2,9 kaj 3, I).

subtenado de la vivo.

En luktado kontraŭ avido de sklavposedantoj kaj de sklavnegocistoj, la kristanismo montriĝis senforta. La sklaveco plu daŭris ĝis la plialtiĝinta produktiveco de maŝinoj ebligis riĉiĝi per dunglaboro pli rapide ol per laboro de sklavoj kaj servutuloj, kaj ĝis kiam la sklavoj mem ekribelis.

Tiel la du ĉefordonoj de la kristanismo - la egaleco kaj la pardono pri ofendoj - estis malakceptitaj de ĝiaj adeptoj kaj instruistoj. Kaj pasis dekkvin jarcentoj antaŭ ol kelkaj verkistoj, forlasinte la religion, decidis rekoni unu el tiuj ordonoj - la egalrajton - kiel bazon de la civito.

Fine, necesas ankoraŭ rimarkigi, ke la kristanismo konfirmis la kredon pri la diablo kaj ĝia militistaro, kiel pri potencaj rivaloj de la Bono. La kredo pri potenco de la Malbona Forto precipe firmiĝis dum la epoko de grandaj popolmigradoj. Kaj la eklezio poste vaste uzadis tiun kredon por ekstermi tiujn "servistojn de diablo", kiuj arogis kritiki ĝiajn gvidantojn. Ankoraŭ pli : la roma eklezio rilatis eĉ al la kristana malpermeso venĝi, kiel al eraro de la tro milda Majstro kaj en la loko de la mizerikordo metis sian glayon kaj brulŝtiparojn por ekstermi tiujn, kiujn ĝi-deklaris herezuloj (*).

(*) Eugène Suë en sia rimarkinda romano "Les Mystères du Peuple, Histoire d'une famille de prolétaires à travers les âges" (La misteroj de l'popolo. Historio de proleta familio tra la jarcentoj) donis emociigan scenon, en kiu la granda inkvizitoro riproĉas Kriston pri la eraro de li farita, kiam li rilatis tro komplete al la homo. Dostojevski, kiu tre ŝatis E. Suë, inkludis, kiel estas konate, similan scenon en sian romanon "Fratoj Karamazov". Por kompreni kiagrade la eklezio malakcelis liberan evoluon de la etiko, samkiel de ĉiuj natursciencoj, sufiĉas rememori pri la potenco de l'inkvizicio ĝis la 19a jarcento. En Hispanio ĝi estis likvidita nur en 1808 fare de la franca armeo, post kiam al ĝia juĝo kaj preskaŭ ĉiam al ĝiaj torturoj jam estis submetitaj dum 320 jaroj pli ol 340 000 homoj, el kiuj 32 000 estis bruligitaj "proprapersono", 17 659 anstataŭite de pupoj kaj 291 450 submetiĝis al diversaj aliaj suferigaj punoj. En Francio la inkvizicio estis likvidita nur en 1772 kaj ĝia forto estis tiom granda, ke eĉ tiom moderan verkiston, kiel Buffon,

II. La mezepoko. Renesanco.

Kiom ajn estis persekutataj la kristanoj en la roma imperio, kiom ajn malmultaj estis la kristanaj komunumoj dum la unuaj jarcentoj, tamen la kristanismo daŭrigis al militi la mensojn, antaŭe en Malgranda Azio kaj poste en Grekio, en Sicilio, en Italio kaj ĝenerale en Okcidenta Eŭropo. Unuflanke ĝi prezentis proteston kontraŭ la tuta tiama vivo en la Roma imperio kaj kontraŭ la idealoj de tiu vivo, en kiu la komforto de l'regantaj klasoj estis bazita sur la terura mizero de la kamparanaro kaj de l'urba proletaro, dum la "kulturo" de bonhavaj homoj reduktiĝis nur al la disvolvo de la vivkomforto kaj al certa ekstera brilo apud la plena malŝato al superaj spiritaj bezonoj, tiel intelektaj kiel moralaj (**). Sed jam tiam multajn tedis la subtilaj plezuroj en la superaj klasoj, kunigitaj kun ĝenerala krudeco de l'moroj kaj tial ne nur la malriĉularo, al kiu la kristanismo promesis la emancipiĝon, sed ankaŭ kelkaj apartaj personoj el la liberaj kaj riĉaj klasoj, serĉis en la kristanismo la pli spiritan vivon.

Ĝi devigis publike rezigni siajn geologiajn konsiderojn pri la antikveco de geologiaj tavoloj (vidu unuan volumon de lia rimarkinda priskribo de animaloj loĝantaj sur la terglobo). En Italio, kvankam l'inkvizicio likvidiĝis kelkloke en la fino de l'18a jarcento, ĝi baldaŭ reestabliĝis kaj ekzistis en Meza Italio ĝis la mezo de l'19a jarcento. Kaj en Romo, t.e. en la papa Romo, ĝiaj restaĵoj ekzistas ĝis nun en la formo de l'sekreta juĝo; kaj parto de jezuitoj en Hispanio, Belgio kaj Germanio ĝis nun luktas por restarigo de la Inkvizicio.

(**) Lastatempe oni ofte miksas, precipe en Germanio kaj Rusio, la konceptojn "kulturo" kaj "civilizo", t.e. klerigo. Tamen, en la 1860aj jaroj ili estis severe distingitaj. Kulturo oni nomis tiam la disvolviĝon de la eksteraj vivkomfortaĵoj, de higieno, de komunikiloj, de eleganteco de la loĝejo k.s. Dume civilizo, aŭ klerigado, signifis la evoluon de kono, de pensado, la kreivan agadon kaj la aspiradon al pli bona vivaranĝo.

Tamen, samtempe evoluis ankaŭ malfido al la homa naturo. Tiu malfido estis jam konturiga en la grek-roma mondo de post la epoko de Platono kaj de liaj disĉiploj. Kaj nun, sub la influo de malserenaj vivkondiĉoj dum la granda transmigro de popoloj, de malvirtoj de l'roma socio kaj ankaŭ sub orientaj influoj disvolviĝis la pesimismo : perdiĝis la kredo pri la atingeblo de pli bona futuro per la penado de la homo mem. Formiĝis la certeco pri triumfo de la malbona forto sur la tero, kaj la homoj volonte serĉis konsolon en la kredo pri la postmorta vivo, en kiu ne plu ekzistos la tera malbono, nek suferoj.

En tiaj kondiĉoj la kristanismo akiris pli kaj pli grandan povon super la intelektoj. Sed estas rimarkinde, ke ĝi ne faris ian esencan ŝanĝon en la vivordo. Efektive, ĝi ne nur ne kreis novajn formojn de l'vivo pli-malpli larĝe disvastigitajn, sed ĝi paciĝis, samkiel antaŭe la paganismo, kun la roma sklavordo, kun la normanda servuteco kaj kun abomenaĵoj de l'roma aŭtokratio. La kristana klerikularo baldaŭ eĉ fariĝis la apogo de l'imperiestroj. La ekonomia malegaleco kaj politika premo restis samaj kiel antaŭe; kaj la nivelo de intelekta disvolviĝo de la socio grave malaltiĝis. Novajn sociformojn la kristanismo ne estigis. En esenco, atendante proksiman finon de la mondo, ĝi pri tio malmulte zorgis, kaj pasis pli ol mil jaroj antaŭ ol en Eŭropo, komence ĉe la bordoj de Mediteraneo kaj poste ankaŭ meze de la kontinento, ekaperis - el tute aliaj fontoj - nova sociordo en la urboj sin proklamintaj sendependaj. En tiuj novaj centroj de libera vivo, similaj tiurilate al la liberaj urboj de la antikva Grekio, komenciĝis ankaŭ la renaskiĝo de l'sciencoj, kiuj estis sufokitaj en Eŭropo de post la tempo de la Macedona kaj Roma imperioj.

En la epoko de apostoloj la adeptoj de Kristo, kiuj vivis en atendo de la proksima dua alveno de l'Mesio, zorgis ĉefe pri la disvastigo de la doktrino, kiu promesis al la homoj savon. Ili rapidis diskonigi la "ĝojan sciigon", kaj se necese ili pereadis martire. Sed jam en la dua jarcento de l'kristana erao ekformiĝis la kristana "eklezio". Estas konate, kiel facile en la oriento novaj religioj dividiĝas en multaj sektoj. Ĉiu laŭ sia maniero interpretas la aperantan doktrinon kaj pasie persistas en sia interpreto, kaj ankaŭ al la kristanismo minacis la sama dispartigiĝo des pli, ke en Malgranda Azio kaj en Egiptio, kie ĝi precipe vastiĝis, al ĝi

konstante almiksiĝis aliaj religiaj doktrinoj : budhismo kaj antikva paganismo (*). Sekve, jam de fruaj tempoj la instruistoj de l'kristanismo celis krei, laŭ la modelo de l' malnova testamento, la "eklezion", t.e. intime interligitan grupon de instruistoj gardantaj la doktrinon en ĝia vera pureco, aŭ almenaŭ en ĝia unueca formo.

Sed se estis kreitaj eklezioj, kiel gardantoj de la doktrino kaj de ĝiaj ritoj, kreiĝis samkiel en la budhismo, unuflanke monaĥeco, t.e. izoligo de la parto de instruistoj for de la socio, kaj aliflanke formiĝis aparta potenca kasto, la pastraro, kiu ĉiam proksimiĝis al la laika aŭtoritato. Defendante tion, kion ĝi konsideris pura kredo kaj persekutante tion, kion ĝi opiniis ties kripligo kaj krima herezo, la eklezio baldaŭ atingis en sia persekutado kontraŭ "apostatoj" ekstreman kruelecon. Kaj por sukcesi en tiu lukto, ĝi antaŭe serĉis kaj poste postulis la subtenon de laikaj aŭtoritatoj, kiuj siavice postulis de la eklezio favoran rilaton al si kaj subtenon de la religio por sia tiraneca povo super la popolo.

Tiel estis forgesita la ĉefa ideo de l'kristana doktrino - ĝia modesteco, ĝia spirito de "saĝa humileco". La movado, kiu komenciĝis kiel protesto kontraŭ maldecaĵoj de la aŭtoritato, fariĝis tiam la armilo de tiu aŭtoritato; la beno de l'eklezio ne nur pardonis al la regantoj iliajn krimojn : ĝi ilin prezentis kiel plenumon de l'diaj ordonoj.

Samtempe la kristana eklezio uzis ĉiujn fortojn por malhelpi al la kristanoj studi la "idolanan antikvon". La monumentoj kaj manuskriptoj de la antikva Grekio - la nuraj fontoj de l'scio en tiu tempo - estis ekstermataj, ĉar la eklezio opiniis ilin nur "orgojlo" kaj "nekredo", sugestataj de l'diablo. Kaj ĝiaj malpermesoj estis tiom severaj kaj ~~tiom~~ konformiĝis kun la ĝenerala spirito de l'kristana maltoleremo, ke kelkaj verkoj de grekaj pensuloj tute malaperis kaj ili atingis Okcidentan Eŭropon nur dank'al tio, ke ili konserviĝis ĉe la araboj, en arabaj tradukoj. Tiel zorge eks-

(*) Draper en sia "Historio de la konflikto inter scienco kaj religio" rimarkigis kiom multe almiksiĝis al la kristanismo el idolanaj kultoj de l'Malgranda Azio, Egiptio ktp. Sed li ne sufiĉe atentigis la ankoraŭ pli grandan influon de l'budhismo, ĝis nun ankoraŭ ne sufiĉe esploritan.

termis la kristanoj la grekan saĝon (*).

Intertempe tamen la feŭda reĝimo kun ties servuta rajto, establiĝinta en Eŭropo post la disfalo de la Romia imperio, komencis malkomponiĝi, precipe ekde la tempo de l'krucmilitiroj kaj post vico da gravaj ribeloj de la vilaĝanoj kaj urbanoj (**). Dank'al la komunikiĝoj kun la Oriento kaj al la kresko de la surmara kaj enlanda komerco, metioj kaj artoj, disvolviĝis ankaŭ la spirito de la libero kaj ekde la 10a jarcento tiuj urboj ekfalis la povon de siaj laikaj regantoj kaj de l'episkopoj. Tiaj ribeloj komencis rapide disvastiĝi. La loĝantoj, mem de l'ribelintaj urboj ellaboradis la "ĉartojn" aŭ "aktojn" de siaj liberoj kaj devigis la sinjorojn rekoni kaj subskribi tiujn ĉartojn, aŭ ili simple forpeladis siajn sinjorojn kaj ĵuris inter si gardi kaj sekvi siajn novajn aktojn de l'liberoj. La urbanoj antaŭ ĉio rifuzis rekoni la princon aŭ episkopan juĝon kaj mem elektis siajn proprajn juĝistojn; ili kreis sian propran urban milicon por defendi la urbon kaj nomis al ĝi estron kaj fine ili unuiĝis, federiĝis kun aliaj, egale liberaj urboj.

Multaj urboj liberigis ankaŭ la najbarajn vilaĝanojn el la servuta jugo de laikaj kaj klerikaj sinjoroj, sendante helpe al la vilaĝoj siajn urbajn milicojn. Tiel faris ekzemple Ĝenovo jam en la 10a jarcento. Kaj iom post iom la liberiĝo de l'urboj kaj apero de liberaj komunumoj disvastiĝis tra la tuta Eŭropo : antaŭe en Italio kaj Hispanio, poste, en la 12a jarcento, en Francio, en Nederlando, en Anglio kaj fine tra la tuta meza Eŭropo, inkluzive de Bohemio, Polio kaj eĉ Nord-Okcidenta Rusio, kie Novĝorod kaj Pskov kaj iliaj kolonioj ĉe Vjatka, Vologda k.a. ekzistis kiel liberaj respublikoj dum kelkaj jarcentoj. En la liberaj urboj renaskiĝis tiel tiu libera politika ordo, dank'al kiu 1500 jarojn antaŭe lukse disfloris la klereco en la antikva Grekio. Nun la samo ripetiĝis en la liberaj urboj de l'Okcidenta kaj

(*)La verkoj de la granda fondinto de l'natursciencoj Aristotelo fariĝis unuafoje konataj en la mezepoka Eŭropo laŭ la latina traduko el araba lingvo.

(**)La krucmilitiroj sekvigis grandajn translokiĝojn de l'loĝantaro, kaj la sklavo-kampano, kiu alkudris la krucsignon sur la maniko kaj aliĝis al la krucmilitantoj, estis liberigita el la sklaveco.

Meza Eùropo (*).

Samtempe kun la renaskiĝo de la nova libera vivo komenciĝis la renaskiĝo de l'scio, arto, liberpenso, kiu ricevis en la historio la nomon "Renasanco" (Epoko de Renaskiĝo).

Tamen tie ĉi mi ne esploru detale la kaùzojn, kiuj kondukis Eùropon antaùe al la "Renaskiĝo" (Renasanco), kaj poste, en 16a kaj 17a jarcentoj, al la t.n. "Epoko de l'Klerigo", ne nur tial, ke pri tiu vekigo de l'homa menso el longa dormo ekzistas pluraj bonegaj verkoj kaj ilia eù mallonga revuado kondukus nin tre malproksimen for de nia senpera celo. Sed mi devus ekzameni - multe pli detale ol mi faris ĝis nun - ne nur la influon sur la evoluo de l'sciencoj kaj de la artoj, kiun havis la eltrovo de la restaĵoj de la antikva greka scienco, arto kaj filozofio, samkiel la influon de l'malproksimaj navigadoj kaj vojaĝoj entreprenataj en tiuj jaroj de la negocado kun la oriento, la eltrovo de Ameriko ktp, - sed ankaù la influon de l'novaj formoj de l'socia vivo, formiĝinta tiam en la liberaj urboj. Plie, necesus montri ankaù kiel tiuj novaj kondiĉoj de l'urba vivo kaj la vekigo de l'kampara loĝantaro kondukis al la nova kompreno pri la kristanismo kaj al la profundaj popolaj movadoj, en kiuj la protesto kontraù la povo de l'eklezio kunfluigis kun la celado al liberiĝo el la servuta jugo.

Tiaj ribeloj disfluegis per larĝa ondo tra tuta Eùropo. Ili komenciĝis per la movado de la albigensoj en suda Francio, en la 11a kaj 12a jarcentoj. Poste, en la fino de l'14a jarcento, en Anglio okazis vilaĝanaj ribeloj de John Boll, Wat Tyler, kaj de lollardoj, direktitaj kontraù la lordoj kaj ŝtato kaj ligitaj kun la religia protestanta movado de Wicleff. En Bohemio disvolviĝis la doktrino de la granda reformanto kaj martiro Johano Hus (bruligita de la eklezio en 1415), kies multnombraj adeptoj ekribelis same kontraù la katolika eklezio, kiel kontraù la jugo de la feùdaj sinjoroj; poste komenciĝis komunistaj movadoj de la Moravaj fratoj en Moravio kaj de la anabaptistoj (rebaptanoj) en Holando, Okcidenta Germanio kaj Svisio, kaj ili ĉiuj celis ne nur purigi la kristanismon de la ŝaùmo, kiu kolektiĝis sur ĝi pro la

(*)Pri tiu ĉi periodo ekzistas multaj bonegaj studoj, kiuj estas prisilentataj en niaj ŝtatlernejoj kaj universitatoj. Ilian liston la leganto trovos en mia libro "Interhelpo", kie troviĝas ankaù eta skizo pri la vivo de l'liberaj mezepokaj urboj.

laika povo de la pastraro, sed ankaŭ rekonstrui la tutan sociordon en la senco de l'egaleco kaj komunismo. Fine, oni devus atenti ankaŭ la grandajn kamparanajn militojn en Germanio en la 16a jarcento, kiuj komenciĝis interligite kun la protestantismo, samkiel la ribelojn kontraŭ la papismo, bienuloj kaj reĝoj, ribeloj kiuj larĝe vastiĝis en Anglio de la 1639a ĝis la 1648 j., kaj finiĝis per la ekzekuto de la reĝo kaj neniigo de l'feŭda sistemo ! Certe, neniu el tiuj movadoj atingis siajn politikajn, ekonomiajn kaj moralajn celojn, kiujn ili al si fiksis. Sed ĉiukaze, ili kreis en Eŭropo du relative liberajn kunfederigojn, la svisan kaj la holandan, kaj tuj poste, du relative liberajn ŝtatojn, Anglion kaj Francion, kie la intelektoj estis jam tiom preparitaj, ke la doktrinoj de l'liberpensaj verkistoj trovadis multajn adeptojn, kaj kie la pensuloj povis verki kaj eĉ iafaĝe presi siajn verkojn sen risko esti bruligitaj sur la ŝtiparo de la kristanekleziaj princoj, aŭ esti enkarcerigitaj por la tuta vivdaŭro.

Por plene klarigi la ekfloron de l'filozofia penso, kiu distingis la 17an jarcenton, necesus do analizi la influon de la tiam eltrovitaj restaĵoj de la antikva greka skribarto, pri kiuj oni tiel volonte parolas en la historio de la Renesanco, forgesante pri popolaj movadoj. Sed tia esploro sur la kampo de l'ĝenerala filozofio de l'historio, kondukas nin tro malproksimen for de nia celo. Kaj tial mi limigos min per la indiko, ke ĉiuj ĉi kaŭzoj kune helpis krei novan, pli liberan vivaranĝon kaj donante novan direkton al la pensado, ili helpis estigi la novan sciencon kiu iom post iom liberiĝis el sub la kuratoreco de la teologio, la novan filozofion kiu celis ampleksi la vivon de l'tuta naturo kaj ekspliki ĝin per natura vojo, kaj fine vekis la kreivon de l'homa intelekto. Samtempe mi penos montri kiel ĉiam pli hele kaj ageme komencis elpaŝi de post tiu tempo en la morala kampo la libera persono, kiu proklamis sian sendependecon rilate la eklezion, ŝtaton kaj establiĝintajn tradiciojn.

Dum la unuaj dek jarcentoj de nia erao la kristana eklezio konsideris studon de l'naturo kiel ion nebezonan kaj eĉ malutilan, kondukantan al tromemfido, al fiereco; kaj la fiereco estis persekutata kiel fonto de malkredo. La eklezio asertis, ke la moralo en la homo havas sian devenon ne en lia naturo, kiu povas instigi nur al la malbono, sed ekskluzive el la dia revelacio. Ĉiu esploro de l'naturfontoj de la moralo en

la homo estis forigita kaj tial la greka scienco, kiu provis bazi la moralon sur la naturo, estis senkondiĉe malakceptita. Feliĉe, la sciencoj ekflorintaj en Grekio trovis rifuĝejon ĉe la araboj, kiuj tradukis el grekaj verkistoj en sian lingvon kaj kiuj mem pligrandigis niajn konojn, precipe pri la terglobo kaj pri la astroj kaj samtempe ĝenerale la matematikan konon kaj la medicinon; la ekkonon de la moralo la araba scienco, samkiel la greka, konsideris nur kiel parton de la ekkono pri la naturo. Sed tian konon la kristana eklezio malakceptis kiel herezan. Tiel daŭris pli ol mil jaroj, kaj nur en la 11a jarcento, kiam en Eŭropo komenciĝis ribeloj de urboj, ankaŭ estiĝis liberpensa (raciisma) movado. Oni komencis fervore elserĉi konserviĝintajn kelkloke restaĵojn de la antikva greka scienco kaj filozofio; kaj per ili oni ekstudis geometrion, fizikon, astronomion kaj filozofion. Meze de profunda mallumo, kiu regis en Eŭropo dum tiom da jarcentoj, la eltrovo de iu manuskripto de Platono aŭ de Aristotelo kaj ĝia traduko estis okazintaĵo de tutmonda signifo: ili malfermis novan, nekonatan horizonton; ili vekis la mensojn, revivigis la senton de l'belo kaj ravo antaŭ la naturo, kaj samtempe vekis la kredon pri la forto de l'homa intelekto, de kiu tiom zorge malkutimigis la homojn la kristana eklezio.

De post tiu tempo komenciĝis la renaskiĝo, antaŭe en la sciencoj kaj poste ĝenerale, ankaŭ en la esploroj pri la esenco kaj fundamentoj de l'moralo. La suferinto Abelardo (1079-1142) jam en la komenco de l'12a jarcento kuraĝis aserti, samkiel la pensuloj de la antikva Grekio, ke la homo portas en si mem la ĝermojn de l'moralaj konceptoj. Sed por tia herezo li ne trovis subtenon kaj nur en sekvinta jarcento en Francio aperis la pensulo Tomaso la Akvinano (1225-1278), kiu penis kunigi la doktrinon de l'kristana eklezio kun parto de la doktrino de Aristotelo; kaj en Anglio Roger Bacon (1214-1294) proksimume en la sama tempo provis fine forĵeti la supernaturajn fortojn el la eksplikado pri la naturo ĝenerale, samkiel pri la moralaj konceptoj de l'homo.

Tiu ĉi direkto estis tamen baldaŭ subpremita. Necesis la supre cititaj popolaj movadoj, kiuj vastiĝis tra Bohemio, Moravio, tra la landoj nun apartenantaj al la Germana Imperio, tra Svisio, Francio (precipe suda), tra Nederlando kaj Anglio; necesis, ke centmiloj da homoj pereu pro fajro kaj

glavo kaj iliaj gvidantoj suferu inferajn torturojn, unuvorte necesis la grandioza skuo, kiu iom post iom vastiĝis de l' 12a ĝis 16a jarcento tra la tuta Eŭropo, por ke la Eklezio kaj la de ĝi gvidataj laikaj registoj permesu al la pensuloj paroli kaj skribi pri la socia instinkto de l'homo, kiel pri fonto de l'moralaj konceptoj kaj pri la signifo de l'homa intelekto por formado de l'moralaj principoj. Sed ankaŭ tie ĉi la pensado, liberiĝinta de la eklezia premeĝo, preferis atribui al la saĝaj regantoj kaj leĝdonantoj tion, kio estis antaŭe atribuata al la dia revelacio, antaŭ ol la nova pensfluo kuraĝis konfesi, ke la formado de l'moralaj fundamentoj estis afero de komune homa kreado.

En la mezo de la 16a jarcento, kelkatempe antaŭ la morto de Koperniko (1473-1543), aperis lia libro pri la strukturo de nia planeda sistemo, kiu donis fortan puŝon al la naturscienca pensado. En ĝi estis pruvite, ke la tero tute ne troviĝas en la centro de l'Universo, eĉ ne en la centro de nia planeda sistemo, ke la suno kaj la steloj tute ne turniĝas ĉirkaŭ ĝi, kiel tio ŝajnas al ni; kaj ke ne nur nia tero sed ankaŭ la suno ĉirkaŭ kiu ĝi rondiras, estas simplaj sableroj inter la sennombraj mondoj. Tiuj ideoj tre malsamis kompare al la doktrinoj de la eklezio, kiu asertis, ke la tero estas centro de l'universo kaj ke la homo estas objekto de specialaj zorgoj de la naturkreinto kaj kompreneble estas, ke la eklezio komencis kruele persekuti tiun ĉi doktrinon kaj multaj homoj pereis, kiel viktimoj de tiu persekutado. Tiel italo Giordano Bruno (nask. 1548) estis bruligita de la inkvizicio en Romo, en 1600 pro la verko "Spaccio della bestia trionfante", kie li samopiniis kun la herezo de Koperniko. Sed la nova direkto jam estis donita de la astronomoj kaj pligraviĝis ĝenerale la signifo de precizaj observoj kaj de ilia matematika prilaboro, samkiel de la kono bazita sur la eksperimento, kontraŭe al la deduktoj bazitaj sur la metafiziko. En Florenco eĉ formiĝis akademio "del Cimento", t.e. de la eksperimento.

Baldaŭ poste, en 1609 kaj 1619, la detalaj esploroj de Kepler (1571-1630) pri la leĝoj de l'planeda movado ĉirkaŭ la suno konfirmis la konkludojn de Koperniko; kaj post dudek jaroj la itala scienculo Galilejo (1564-1642) aperigis siajn ĉefajn verkojn, kiuj ne nur konfirmis la instruon de Koperniko sed ankaŭ montris, kien kondukas la fiziko bazita sur la eksperimento. Por la rekono de la instruo de Koperniko la

eklezio en 1633 torturis Galilejon kaj per torturado igis lin rezigni tian herezon. Sed la penso jam liberiĝis el sub la jugo de l'kristanaj kaj antikve hebreaĵaj doktrinoj kaj en la angla pensulo kaj esploristo Francisko Bacon (Verulam) la naturscienco trovis ne nur la daŭriganton de la kuraĝaj esploroj de Koperniko, Kepler kaj Galilejo, sed ankaŭ la fondinton de l'nova metodo de scienca esploro, indukta metodo, bazita sur zorga studo de naturfaktoj kaj sur la akiritaj konkludoj el tiuj ĉi faktoj, anstataŭ ekspliki la naturon dedukte, t.e. sur la bazo de la antaŭe deduktitaj abstraktaj silogismoj. Plie, Bacon skizis la grundelementojn de l'nova scienco bazita en ĉiuj siaj ĉefaj faktoj sur observado kaj eksperimento. En Anglio dum tiu epoko jam okazis grava fermentado de l'mensoj, kiu baldaŭ kondukis al la revolucio (1639-1648) de vilaĝanoj kaj precipe de la meza klaso en la urboj; tiu revolucio finiĝis per la proklamo de la respubliko kaj per la ekzekuto de la reĝo. Kaj paralele kun la ekonomia kaj politika renverso, t.e. kun la neniigo de la feŭdestra povo kaj kun la povuzurpo fare de la urba meza klaso, okazis emancipiĝo de l'mensoj el sub la eklezia jugo kaj formiĝo de l'nova filozofio, nova kompreno pri la naturo, bazita ne sur la spekulado (pure abstrakta rezonado) sed sur serioza studo pri la naturo kaj pri laŭgrada disvolviĝo de l'vivo, t.e. pri la evoluado, kiu prezentas la bazon de l'moderna scienco.

Bacon kaj Galilejo estis la antaŭirantoj de tiu scienco, kiu en la dua parto de la 17a jarcento ĉiam pli klare ekkonis sian forton kaj la neceson plene liberiĝi de la katolika, samkiel de la novaj protestantaj eklezioj. Por tiu celo la scienculoj komencis unuiĝi kaj fondi sciencajn "Akademiojn", t.e. la societojn, kiuj laboris por la libera studo de l'naturu. Kaj en tiuj akademioj estis rekonata kiel ĉefprincipo la eksperimenta esploro, anstataŭ la antaŭaj diskutadoj. Tiam celon havis la akademioj aperintaj antaŭe en Italio, poste la "Reĝa Societo" fondita en Anglio en la 17a jarcento kaj fariĝinta de post tiu tempo la citadelo de la naturscienco kono kaj la modelo por ĉiuj similaj societoj fonditaj en Francio, Holando, Prusujo ktp.

Tia turno en la sciencoj nature efikis ankaŭ sur la moral-sciencan. Francisko Bacon jam kelkajn jarojn antaŭ la angla revolucio faris provon, cetere tre singardan, liberiĝi de la religio la problemon pri la origino kaj esenco de l'moralaj

konceptoj. Li kuraĝis eldiri, ke al la foresto de religiaj konvinkoj oni ne devas atribui detruan influon sur la moralon : ke eĉ ateisto povas esti honesta civitano, dum aliflanke la superstiĉa religio, se ĝi entreprenas gvidadon de l'homa moralo, prezentas efektivan danĝeron. Bacon sin esprimis tre modere - alimaniere en lia tempo oni ne povis sin esprimi. Sed la esenco de lia penso estis komprenebla, kaj de tiam la sama penso komencis ĉiam pli laŭte kaj pli klare esprimiĝi en Anglio kaj Francio. Tiam oni rememoris pri la filozofio de Epikuro kaj de la stoikistoj kaj komenciĝis la evoluo de la raciisma etiko, t.e. de la etiko bazita science per la verkoj de Hobbes, Locke, Shaftesbury, Cudworth, Hutcheson, Hume, Ad. Smith, k.a. en Anglio kaj Skotlando kaj de Gassendi, Helvetius, Holbach, k.m.a. en Francio (*).

Tamen estas rimarkinde, ke la ĉefa trajto de la ekspliko pri la moralo donita de Bacon (kiun mi indikis jam en la 3a ĉapitro), nome tio ke jam la instinkto de la sociemo eĉ en la animaloj estas pli forta kaj pli konstanta, ol la instinkto de la memkonservo, estis senatente preterlasita de liaj disĉiploj kaj eĉ de la kuraĝaj pledantoj por la laŭnatura ekspliko de l'moralo (**).

(*) La rimarkinda verko de Giordano Bruno Spaccio della bestia trionfante, eldonita en 1584, pasis preskaŭ nerimarkite. Same la libro de Charron Traité de la Sagesse, eld. 1601 (en la eldono de 1604 estis forstrekita la kuraĝa loko pri religio), kie estis farita provo bazi la moralon sur la simpla komuna saĝo, ŝajne ne havis grandan disvastigon ekster Francio. Essais (Eseoj) de Montaigne (1588), kiu pravigis la multaspektecon de religioj, havis tamen grandan sukceson.

(**) Estas rimarkinde, ke ankaŭ Jodl, la historiisto de la etiko - eksterordinare sensiva por ĉiuj novaj influoj en la etika filozofio - same ne sufiĉe taksis la valoron de tiuj malmultaj vortoj, en kiuj Bacon esprimis sian penson. Li vidis en ili eĉon de l'greka filozofio, aŭ de la t.n. natura leĝo, lex naturalis (1573); dume Bacon devenigante la moralon el la sociemo propra al la homo, samkiel al plimulto da animaloj, donis novan natursciencan eksplikon por la fundamentoj de la moralo.

Nur Darwin en la fino de sia vivo kuraĝis ripeti la penson de Bacon, bazante ĝin sur sia propra observo pri la naturo kaj metis ĝin kiel fundamenton al kelkaj rimarkindaj paĝoj en "Origino de la homo" pri la deveno de moralaj sentoj (vidu supre la trian ĉapitron), sed ankoraŭ nun la etikistoj preteriras tiun penson, kiu devus esti bazo de la racia etiko, des pli ke, kvankam en malpli difinita formo, ĝi tamen rimarkebligis en ĉiuj doktrinoj, kiuj serĉis eksplikon de la moralo en la naturo mem de la homo.

Post Bacon, el inter la filozofoj de la 17a jarcento la samon perfekte komprenis kaj ankoraŭ pli klare esprimis Hugo Grotius en sia verko De jure bellis (Pri la juro de militoj), en 1625. Post kelkaj rimarkoj pri la kreinto kaj pri lia influo sur kreadon de la moralkonceptoj, ne senpera, sed per la "kvankam de li kreita, tamen neŝanĝebla racia naturo" - Grotius ne hezitis konfesi, ke la fonto de l'"juro" kaj de la moralaj konceptoj intime ligitaj kun ĝi, estis : la naturo kaj ĝin ekkonanta racio.

La religian moralon kaj la regulojn de la ritoj li apartigis el la regiono de l'natura moralo kaj sin okupis nur per studado de ĉi-lasto. Kaj kiel naturon li konsideris la homan naturon kaj neis, ke ĝi ne povas distingi la pravecon disde la malpraveco, ĉar en la homo kaj en la animaloj estas disvolvita la sociemo, kiu nepre kondukas la homon al kreado de trankvila kunvivo kun siaj similuloj.

"Apud tiu forta socia stimulo - daŭrigis Grotius - la homo dank'al la lingvo, kapablas dedukti ĝeneralajn regulojn por subteni la komunvivo kaj kondukti konforme al ili; kaj tiu ĉi zorgo pri la komunvivo fariĝas fonto de la establiĝintaj kutimoj kaj de la t.n. natura, aŭ tradicia rajto. La formiĝon de tiuj establaĵoj akcelas ankaŭ la koncepto pri tio, kio estas rekonita kiel justa. Sed estus tute erare aserti, li pludiris, ke la homojn devigis zorgi pri la rajto iu povo staranta super ili, aŭ ke ili zorgis pri ĝi pro la nura utilo. Al tio logis la homon lia propra naturinklino.

"Ĉar - skribis Grotius - kelkaj animaloj moderigas kaj certagrade forgesas zorgi pri si mem pro siaj idoj, aŭ pro siaj similuloj. Tio okazas pro iu ekkona principo, kiu venas el ekstere kaj konsistigas la esencon de tiaj agoj, ĉar en aliaj malpli gravaj agoj, la sama instinkto ne estas rimarkebla (*).

(*)Hugo Grotius, De jure bellis. Enkonduko, § 7.

La sama inklino fari bonon al aliuloj estas rimarkebla certagrade ĉe infanoj. Samdirekte agas ankaŭ la sana juĝo (§ 9). "La natura rajto - skribis Grotius plie - estas la regulo de la racio, kaŭze de kiu ni juĝas pri la morala neceso, aŭ malnecesoj de iu konduto, laŭ ĝia konformo, aŭ mal-konformo kun la racia naturo mem (Libro I, ĉap. I, § X, 1).

Plie - daŭrigis Grotius - la natura rajto estas tiom ne-ŝanĝebla, ke Dio mem ne povas ĝin ŝanĝi. Ĉar kvankam la povo de Dio estas grandega, tamen oni povas diri, ke ekzistas certaj kazoj, sur kiujn ĝi ne etendiĝas." (Libro I, § X, 5).

Alivorte, el unuiĝo de la doktrinoj de Bacon kaj Grotius elklariĝas la origino de moralaj konceptoj, se estas rekonite, ke la ĉefa trajto de l'homo estas la instinkto de l' sociemo. Pro tiu instinkto formiĝas la socia vivo kun certaj, neeviteblaj cedejoj al la persona egoismo; kaj ĝi siavice akcelas formadon de la konceptoj pri la triba moralo, la konceptoj de ni trovataj en ĉiuj primitivaj sovaĝuloj. Plie, sur la bazo de l'vivo, kiu formiĝas sub la influo de la evidente forta sociema instinkto, konstante laboras la racio, kiu kondukas la homon al kreado de vivreguloj ĉiam pli komplikaj kaj samtempe ĉiam plifortigantaj la stimulojn de l' socia instinkto kaj la kutimojn de ĝi influitajn. Tiel formiĝas naturmaniere tio, kio estas nomata juro.

Do, estas klare, ke la morala konstituo kaj la homaj konceptoj tute ne bezonas supernaturan eksplikon kaj efektive, en la dua parto de la 17a jarcento kaj en la 18a jarcento la plejmulto de la verkistoj, kiuj skribis pri la moralo, montris ĝian devenon el du fontoj : el la denaska sento aŭ socia instinkto kaj el la racio, kiu fortikigas kaj disvolvas tion, kio estas al ĝi diktita de la hereda sento kaj de la instinkte kreitaj kutimoj.

Kiu tamen nepre volis enkonduki en la etikon la supernaturan, diecan principon, tiu eksplikis la instinkton kaj sociemajn kutimojn en la homo per dia sugesto, tute malatentante, ke la kutimoj kaj la instinkto de l'sociemo estas propraj al la plejmulto de la animaloj; kaj nun - ni aldonu - ni ekscias, ke la kutimoj de la sociemo prezentas la plej fidindan armilon en la porekzista batalo kaj tial ili pli kaj pli fortikiĝas en la sociemaj specioj.

La konceptado pri la moralo, akceptita de Bacon kaj Hugo Grotius, neeviteble tamen elmetis la demandon : Sur kio baziĝas la racio en formado de la moralkonceptoj ?

Pri tiu ĉi demando ekzistas aludoj jam en la antikva Grekio, kaj tiam ĝi estis respondata diversmaniere. Platono, precipe en la dua periodo de sia vivo kaj liaj adeptoj, eksplikante la moralkonceptojn de la homo per la "amo" al li sugestata de la supernaturaj fortoj, nature destinis al la racio tre modestan lokon. La homa racio servis nur kiel interpretanto por la "Racio de la Naturo", aŭ por sugestoj de la supernatura forto.

La skeptikaj skoloj de la sofistoj kaj poste Epikuro kaj lia skolo helpis al la pensuloj de la antikva Grekio liberiĝi de la religia etiko. Tamen tiuj du skoloj, kiuj simile al la cirenanoj kaj la adeptoj de Aristotelo neis la intervenon de supera volo, lasis al la racio, kvankam, atribuante al ĝi grandan signifon, nur tre limigitan rolon, nome: nur taksu la valordiferencon inter diversaj kondutoj kaj vivmanieroj por fiksi tiujn, kiuj el ili pli certe kondukas la homon al feliĉo. Estas morala vivmaniero - ili diris - tiu, kiu kondukas al la plej granda persona feliĉo kaj al la plej kontentiga ĝenerala stato ne nur apartan individuon, sed, samtempe la socian tutaĵon. La feliĉo estas liberiĝo el ĉiuj malbonoj; kaj dank'al nia racio ni povas, rezignante la momentajn plezurojn pro la estontajn pli daŭre firmajn ĝojoj, elekti en nia vivo tion, kio nin pli sekure kondukas al la stato de egalpezo, de ĝenerala kontenteco, al harmonia vivo en konsento kun ni mem, ankaŭ al malvolviĝo de nia personeco konforme al ĝiaj individuaj proprecoj.

Do, en tiu ĉi etiko estas rezignata la senintenca aspirado al la justo, aŭ t.n. virto. Malmulta atento estas ankaŭ turnata al la vivo gvidata de la amidealo, kiun predikis Platono. Al racio estas atribuita grava signifo - precipe de Aristotelo. Tamen la funkciadon de la racio li vidas prefere en praktika rezonemo kaj prudento, ol en kuraĝa decido de libera penso. Lia idealo estis "regula" pensado, bridado de la agoj, kiujn la homo estas faronta sub forta impreso, kaj la volo, kiu ĉiam elektas "saĝan mezon" konforman al la naturo de ĉiu aparta homo.

Aristotelo forĵetadis la metafizikon kaj staris sur la praktika grundo, konsiderante ke la elirpunkto de ĉiu agado estas la aspirado al feliĉo, la memamo (egoismo). La saman vidpunkton ankoraŭ pli defendis, kiel ni jam vidis, Epikuro, kaj post li, liaj adeptoj dum kvin aŭ preskaŭ ses jarcentoj. Kaj de post la Renesanco, t.e. de post la 16a jarcento, tiun

vidpunkton dividis vico da pensuloj, inkluzive de la enciklopediistoj de la 18a jarcento kaj la nunaj utilistoj (Bentham, Mill) kaj naturistoj (Darwin, Spencer).

Kvankam tiuj ĉi doktrinoj ĝuis grandan sukceson, precipe kiam la homaro sentis la bezonon liberiĝi el sub la jugo de la eklezio kaj penadis trovi novajn vojojn por la disvolvado de la sociformoj, tamen ili ne solvis la problemon pri la origino de la moralaj konceptoj en la homo.

Diri, ke la homo ĉiam celas al la feliĉo kaj al plejeble plena liberiĝo de la malbono, signifas esprimi jam delonge evidentan, sed ankoraŭ supraĵan veron, entenatan eĉ en proverboj. Efektive, jam plurfoje estis rimarkite, ke ĉiu moralo jam delonge malaperus de la tero, se la morala vivo kondukus la homon al malfeliĉo. Sed tia ĝenerala rimarko ne sufiĉas. Neniu dubo ekzistas, ke la deziro de la plej granda feliĉo ĉiam estas propra al ĉiu vivulo : en sia lasta analizo la homo ĉiam estas gvidata ĝuste de tiu deziro. Sed la demando, kiu nin interesas, konsistas ĝuste en tio : "Kial, pro kiu intelekta aŭ senta procedo, la homo tiom ofte pro iuj konsideroj nomataj de ni 'moralaj', rezignas tion, kio sendube devus havigi al li plezuron ? Kial li ofte toleras diversajn mankojn, nur por ne perfidi la en li formiĝintan moralan idealon ?". Kaj la respondo donita de la ĵus cititaj pensuloj-utilistoj ne kontentigas nian intelekton : ni sentas, ke tie ĉi ne temas nur pri prudenta pensado de plezuroj kaj ne pri persona rezigno pri etaj ĝojoj por aliaj, pli fortaj kaj pli daŭraj. Ni konscias, ke ni havas tie ĉi ion pli komplikan kaj samtempe multe pli ĝeneralan.

Aristotelo parte tion komprenis, kiam li skribis, ke la homo, kiu devas elekti inter du eblaj solvoj, agas racie, se li alprenas la decidon, kiu ne enportas malagordon en lian internan "mion" kaj donas al li pli grandan kontentiĝon pri si mem. Ĝojon, honoron, estimon ktp - li skribis - ni celas ne nur pro ili mem, sed ĉefe pro la de ili alportata sento de la kontentiĝo de nia racio. La samon en ankoraŭ pli bona formo ripetis, kiel ni vidis, Epikuro. Sed se la rolo de l'racio estas rekonita en tia formo, tiam aperas la demando : "Kio nome estas kontentigata tiaokaze en nia racio ?" Kaj kiam la demando estos metita en tia formo, la respondo, kiel ni vidos plue, nepre estos tiela : "La bezono pri la justo", t.e. pri la egalrajto; dum Aristotelo kaj Epikuro, se eĉ ili metis antaŭ si tiun demandon, tamen simi-

lan respondon ne donis : la tuta strukturo de la tiama socio, en kies grundo kuŝis la sklaveco por la plejmulto da homoj, la tuta spirito de la socio estis tiom malproksimaj de la justo kaj de ties neevitebla konkludo, egalrajto, ke similan demandon Aristotelo kaj Epikuro eble eĉ ne metis antaŭ si.

Tamen nun, kiam la malnova mondrigardo forvivis sian tempon, ni jam ne povas kontentigi per la solvo de la du menciitaj pensuloj kaj ni demandas : "Kial la pli disvolvita intelekto trovas la plej grandan kontenton ĝuste en tiaj solvoj, kiuj estas plej bonaj por ĉies interesoj ? Ĉu ne ekzistas tie ĉi iu profunda fiziologia kaŭzo ?

La respondon de Bacon kaj post li ankaŭ de Darwin al tiu ĉi demando ni jam vidis (vidu ĉap. III) - "En la homo - ili diris - samkiel en ĉiuj herde vivantaj animaloj, la sociema instinkto estas tiom evoluinta, ke ĝi estas pli konstanta kaj pli forta, ol la instinktoj amplekseblaj sub la komuna nomo de la memkonserva instinkto. Krome en la homo kiel en estaĵo racia, socivivanta jam dum dekoj da jarmiloj, la racio helpis al la disvolvo kaj konservo de tiaj moroj, kutimoj kaj reguloj de la vivo, kiuj akcelis pli plenan disvolviĝon de la socia vivo kaj samtempe la disvolviĝon de ĉiu aparta persono".

Sed ankaŭ tiu ĉi respondo nin ne povas plene kontentigi. El nia vivsperto ni scias kiel ofte en la batalo inter diversaj stimuloj la pure egoismaj sentoj superas la sociemajn sentojn. Ni tion vidas kiel en apartaj homoj, tiel en tutaj socioj. Kaj tial ni venas al la konvinko, ke se en la homa racio ne ekzistus la al ĝi propra trajto enporti en siajn rezonojn la korektigilon de socia karaktero, tiam la pure egoismaj decidoj konstante venkus la tendencojn sociajn. Kaj tia korektigilo, kiel ni vidas en la sekvantaj ĉapitroj (°), estas efektive enportata - unuflanke de la profunde en ni radikiĝinta sociema instinkto kaj de la disvolviĝanta dum socia vivo kunsento de tiuj, kun kiuj ni vivas, kaj aliflanke - plej multe - de la al nia racio propra ideo pri la justo.

Tiu ĉi konkludo estos konfirmata de la plua historio de la moraldoktrinoj.

(°)La dua parto de "Etiko" restas tradukenda kaj eldonenda.
(Noto de SAT-broŝurservo).

TABELO DE ENHAVO

Antaŭparolo de Prof. N. Kabanov ... 5

I. La moderna bezono konstrui fundamenton de la moralo.

La sukcesoj de la scienco kaj filozofio dum la lasta jarcento. La progreso de l'moderna tekniko. Kreeblo de l'etiko, baziĝanta sur la natursciencoj. Modernaj moralteorioj. La ĉefa manko de modernaj etiksistemoj. La teorio de porekzista batalo; ĝia malĝusta interpretado. Interhelpo en la naturo. La naturo ne estas senmorala. La unuaj instruoj pri moralo estas akirataj de la homo el observo de la naturo ... 7

II. Ekaperantaj elementoj de nova etiko.

Kio baras la progreson de la moralo. Disvolviĝo de l' sociema instinkto. Inspira forto de evolua etiko. Ideoj kaj moralkonceptoj. Devosento. Du specoj de moralaj agoj. Signifo de iniciativo. Bezono pri individua kreado. Interhelpo, Justo, Moralo, kiel ĉefprincipoj de la sciencia etiko. ...22

III. Morala principo en la naturo.

La teorio de Darwin pri la origino de morala sento ĉe la homo. Ĝermoj de moralaj sentoj ĉe la animaloj. Origino de la devosento ĉe la homo. Interhelpo kiel ĝermofonto de l'etikaj sentoj ĉe la homo. Sociemo en la animalaro. Interrilatoj de sovaĝuloj kun animaloj. Estiĝo de la koncepto pri justo ĉe primitivaj gentoj. ...33

IV. Moralaj konceptoj ĉe primitivaj popoloj.

Evoluo de l'socia instinkto ĉe sovaĝuloj. Dueca karaktero de moralaj postuloj ĉe sovaĝaj popoloj : kelkaj el ili estas devigaj, dum la plenumado de aliaj estas nur dezirata. Metodoj de sociefiko kontraŭ aparta homo inter sovaĝuloj en okazo de malobeo al devigaj postuloj. Establiĝo de kutimoj kaj moroj utilaj al la socio. Triborganizo kaj tribjusto. Divido de l'socio je klasoj kaj statoj kaj tendencoj de apartaj grupoj al la povo kaj sinjorado super aliuloj. Evoluo de primitivaj moralkonceptoj. Neceso de la studo pri tiu

evoluo kaj difino de la bazoprincipoj de la etiko.
...60

V. Evoluo de moraldoktrinoj. La antikva Grekio.

Moralaj ideoj de antikvaj grekoj. La moraldoktrino de la sofistoj. Sokrato. Platono. Aristotelo. Epikuro. Stoikistoj.
...78

VI. Kristanismo. Mezepoko. Renesanco.

Kristanismo. Kaŭzoj de origino kaj de sukceso de la kristana doktrino. Kristanismo kiel religio de malriĉularo. Kristanismo kaj budhismo. La ĉefa diferenco inter kristanismo kaj budhismo unuflanke, kaj ĉiuj pli fruaj religioj aliflanke. Socia idealo de kristanismo. Aliiĝo de l'prakristanismo. Alianco de eklezio kaj ŝtato. Mezepoko. Popola protesto kontraŭ la jugo de l'ŝtato kaj de la eklezio. Batalo de l'popolo kontraŭ oficiala eklezio kaj ŝtato en la mezepoko. Liberaj urboj kaj religiaj movadoj (albigensoj, lollardoj, husanoj). Reformacio. Renesanco. Koperniko kaj Giordano Bruno. Kepler kaj Galilejo. Francisko Bacon el Verulamio. Moraldoktrino de Bacon. Hugo Grotius. Progreso de moraldoktrinoj en la 16a jarcento.
..103

Directeur de publication & imprimeur : C. Baudé

F 47340 Laroque Timbaut. Commission paritaire 39/863